

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TERİMSEL VE OLGUSAL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK

YÜKSEK LİSANS

Eren YILDIZ

MAYIS-2024
GÜMÜŞHANE

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TERİMSSEL VE OLGUSAL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK

**CLEANLINESS IN THE QUR 'AN FROM A TERMINOLOGICAL AND
FACTUAL ASPECT**

YÜKSEK LİSANS

Eren YILDIZ

MAYIS-2024

GÜMÜŞHANE

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TERİMSEL VE OLGUSAL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK

**CLEANLINESS IN THE QUR 'AN FROM A TERMINOLOGICAL AND
FACTUAL ASPECT**

YÜKSEK LİSANS

Eren YILDIZ

Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

MAYIS-2024

GÜMÜŞHANE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Terimsel ve Olgusal Açıdan Kur’an’da Temizlik**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmalarını kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

03/05/2024

.....
Eren YILDIZ

ÖNSÖZ

Vahiy zincirinin son halkasını oluşturan Kur'an, insanları iki cihanda saadete ulaştırmak için gönderilmiştir. Kur'an'ın ana hedefi tertemiz olarak dünyaya gelen insanoğlunu fitratına uygun olarak hayatını devam ettirmesi ve temiz bir şekilde bu dünyadan göçmesidir. Kur'an'ın bu hedefinin gerçekleşmesi için onun okunup anlaşılması gerekir. Bu sebeple Kur'an'ın nüzûlünden bugüne kadar bazı âlimler Kur'an'daki birçok konu ve terim üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu tarz çalışmalar kıyamete kadar devam edecektir. Bu araştırmada insanın fitratında var olan temizlik konusu incelenmiştir. Kur'an'da açıklanan ve onun bizden istediği temizlik anlayışının parametreleri belirlenmeye çalışılmıştır. Temizlik genel anlamda maddi, manevi ve hükmi olarak ele alınsa da Kur'an'da daha geniş bir çerçeveye sahip olduğu düşünülmüştür. Zira Kur'an'ın temizlik anlayışında temizlik bir bütündür.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşturulmuştur. Girişte konunun amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde temizlik manasına gelen terimler tahlil edilmiş ve Kur'an'daki kullanımlarından örnekler verilmiştir. İkinci bölümde temizliğin unsurları üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde temizliğin türleri, kişi ve nesne üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonuç kısmında ise konunun değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışma sürecinde ve eğitim hayatım boyunca her zaman destek olan ve fikirleriyle bana yol gösteren çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a, tez konusu seçilmesinde ve diğer konularda çokça istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Mustafa KAYHAN'a ve tezi okuyup katkıda bulunan Doç. Dr. Yusuf TOPYAY'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca bugünlere gelmemde maddi manevi emeği olan aileme, her zaman destekçim olan kıymetli eşim Ayşenur YILDIZ'a teşekkür ederim.

Eren YILDIZ

GÜMÜŞHANE – 2024

ÖZET

Kur'an, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Allah tarafından gönderilmiştir. Kur'an'daki birçok konu ve terim üzerine çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu açıdan üzerinde çalışma yapılması gereken konulardan biri de temizlik konusudur.

Kur'an temizlik konusunu İslam'ın bidayetinden başlayarak peyderpey açıklamıştır. Bunun böyle olması temizliğin önemini ortaya koymuştur. Temizlik, insanoğluyla ve çevresiyle ortaya çıkmıştır. Kur'an'da temizlik manasında kullanılan temel terim "tahâret" sözcüğüdür. Bunun Kur'an'daki kullanımları, maddi, manevi, hükmi temizlik türlerini içerecek şekildedir. Maddî temizlik ile, kişinin beden, elbise, mekân, hava ve su gibi şeylerin her türlü maddî necasetten temizlenmesi kastedilmiştir. Manevî temizlik ile inancın, kalbin tezkiyesi, niyetin ve ahlakın her türlü günah kirlerinden arındırılması vurgulanmıştır. Hükmî temizlik ile ise, belirli ibadetlerin yerine getirilebilmesi için insana emredilen namaz abdesti, boy abdesti, ifade edilmiştir. Ayrıca bunların yerine geçen teyemmüm de bunlara ilave edilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında temizlik manasına gelen terimler tahlil edilmiş âyetlerden verilen örneklerle ne tür temizliğe delalet ettikleri belirlenmiştir. İkinci bölümde temizliğin unsurlarının yanında temizlik türleri, onun kişi ve nesne üzerindeki etkileri tetkik edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an maddi ve manevi olarak insanın tertemiz bir hayat sürmesini talep etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arınma, Kur'an, Necaset, Taharet, Tezkiye,

SUMMARY

The Qur'an is a book sent by Allah to bring people out of darkness into the light. Studies have been carried out on many subjects and concepts in the Qur'an. One of the issues that needs to be studied is the issue of cleaning.

When we look at the subject of cleanliness in the Qur'an, the treatment of the subject of cleanliness in the verses of Islam reveals how important the subject is. Cleanliness is a phenomenon that emerged with the creation of human beings. The basic word used in the meaning of cleaning in the Qur'an is "tahara". The uses of this word in the Qur'an include material, spiritual and legal types of cleanliness. Material cleanliness refers to the cleaning of things such as body, clothes, space, air, and water from all kinds of material pollution. Spiritual cleanliness is the purification of creed, heart, intention, and morality from all kinds of shirk and sins. Judgmental cleanliness, on the other hand, is the cleaning of wudu and ghusl required for performing certain worships (prayer, circumambulation, etc.).

In the first part of our study, we analyzed the words that mean cleaning and expressed what kind of cleaning they indicate with examples from the verses. In the second part, we included the elements of cleaning. In the third part, which is the main part, we discussed the types of cleaning and the effects of cleaning on people and objects.

What the Qur'an wants from us is to lead a pure life, both materially and spiritually.

Keywords: Purification, Qur'an, Pollution, Taharet, Purification,

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Yöntem ve Amacı	2
III. Araştırmanın Kaynakları	2
IV. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi.....	3
1. TERİMSEL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK.....	4
1.1. Tahâret Terimi ve Kur'an'da Kullanımı	4
1.1.1. Hayızdan Temizlenme.....	5
1.1.2. Temiz Zevce Olma	5
1.1.3. Su ile İstinca Etme.....	6
1.1.4. Günahlardan Arınma	6
1.1.5. Güzel ve Helal Olma	7
1.2. Tezkiye Terimi ve Kur'an'da Kullanımı.....	8
1.2.1. Temizlemek, Temiz Olmak.....	9
1.2.2. Masum ve Günahlardan Arınmış Olmak.....	10
1.2. Tahâretle Yakın Anlamlı Sözcükler	10
1.3. Tayyib Terimi ve Kur'an'daki Kullanımı	10
1.3.1. Tayyib'in Helal veya Temiz Şeyler Olması	11
1.3.2. Tayyib'in Temiz Rızık Olması.....	11
1.4. Tasfiye Terimi ve Kur'an'daki Kullanımı.....	12
1.5. Tahâret Sözcüğüne Zıt Olarak Kullanılan Sözcükler.....	12
1.5.1. Necâset Terimi ve Kur'an'da Kullanımı	12
1.5.2. Rics Terimi ve Kur'an'da Kullanımı.....	13
1.5.2.1 Rics Sözcüğünün Maddi ve Manevi Kirlilikle İlişkisi	13
1.5.2.2. Ricsin Zararlı Fiiller, Darlık ve Sıkıntı Olarak Kullanımı	14
1.5.2.3. Ricsin Şahsiyet Kirliliği Anlamında Kullanımı	14
1.5.3. Habis Terimi ve Kur'an'da Kullanımı	15

2. OLGUSAL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK.....	17
2.1. Temizliğin Maddi ve Manevi Unsurları	17
2.1.1. Maddi Temizlik Unsuru Olarak Su	17
2.1.2. Maddi Temizlik Unsuru Olarak Toprak	18
2.1.3. Maddi Temizlik Unsuru Olarak Ateş, Tabaklama ve Kurutma	19
2.1.4. Manevi Tezkiye Olarak Zekât	19
2.1.5. Manevi Tezkiye Olarak Tövbe	21
2.1.6. Manevi Tezkiye Olarak İhlâs	24
2.1.7. Manevi Tezkiye Olarak Hasenât ve İyilikler	25
2.2. Temizlik Türleri	30
2.2.1. Maddî Yönüyle Kişisel Temizlik	30
2.2.1.1. Elbise Temizliği	30
2.2.1.2. El ve Yüz Temizliği	33
2.2.1.3. Ağız ve Diş Temizliği	34
2.2.1.4. Tırnak Temizliği	35
2.2.1.5. Göz ve Burun Temizliği	35
2.2.1.6. Saç-Sakal Temizliği	36
2.2.1.7. Avret Temizliği	37
2.2.1.8. Yiyecek ve İçecek Temizliği	37
2.2.2. Çevre Temizliği	39
2.2.2.1. Ev ve Mekân Temizliği	39
2.2.2.2. Sokak, Mahalle ve Şehrin Temizliği	40
2.2.2.3. Yolların Temizliği	41
2.2.2.4. Suların Temizliği	41
2.2.2.5. Hava Temizliği	42
2.2.3. Hükmi Kirlilikten Temizlik	44
2.2.3.1. Abdest ve Türleri	44
2.2.3.2. Gusül ve Gerektiren Haller	46
2.2.3.3. Teyemmüm ve Gerektiren Durumlar	47
2.2.4. Manevî Temizlik	48
2.2.4.1. Kalp Temizliği	49
2.2.4.2. Kalbin Safiyetini Bozan Unsurlar	51
2.2.4.2.1. İnkâr ve Küfür	51
2.2.4.2.2. Nifâk	52
2.2.4.2.3. Gaflet	53
2.2.4.2.4. Gazap	55

2.2.4.2.5 Kin	56
2.2.4.2.6. Haset	57
2.2.4.3. Kalbin Temiz Kalmasını Sağlayan Temel Unsurlar.....	58
2.2.4.3.1. İmân ve Takvâ	58
2.2.4.3.2. Allah Korkusu	60
2.2.4.3.3. Muhabbet.....	61
2.2.4.3.4. Merhamet.....	62
2.2.4.3.5. İstiğfar ve Zikir.....	63
2.2.4.3.6. Kalbin Islahı İçin Dua	63
2.2.4.4. Göz, Kulak ve Dilin Manevi Temizliği.....	64
2.2.4.5. Davranışların ve Zihnî Manevî Temizliği	65
2.2.4.6. Ahlak Temizliği.....	66
2.2.4.7. Niyet Temizliği.....	68
2.3. Kur'an'da Temiz Olarak Nitelenen Kişiler	69
2.3.1. Hz. Meryem.....	69
2.3.2. Hz. İsmâ.....	69
2.3.3. Eşler.....	69
2.3.4. Kitaba Dokunabilenler	70
2.4. Kur'an'da Temiz Olarak Nitelenen Nesneler.....	72
2.4.1. Sahifeler.....	72
2.4.2. İçecekler	72
2.4.3. Temizliğin İnsan Üzerindeki Etkileri	73
3. SONUÇ.	75
KAYNAKÇA	77
ÖZGEÇMİŞ.....	83

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn (oğlu)
Bk. / bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
bs.	: Baskı, basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Nşr. / nşr.	: Neşreden
r.a	: Radiyallahu anh
Sad. / sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfa Sayısı
ts.	: Tarihsiz
ty.	: Tarih Yok
Trc. / trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
Thk. / thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayıncı bilinmiyor

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an, insanları en güzel ve en doğruya ileten ilahi bir kitaptır. O kitap Allah tarafından insanları küfrün karanlığından imanın nuruna çıkarmak için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilmiştir. Onun asıl hedefi yeryüzünde başboş bırakılmayan insanoğluna doğru yolu göstermektir. Bunun için Kur'an insanlara gerekli olan prensipleri ortaya koymuştur.

Geçmişten günümüze Kur'an üzerinde pek çok araştırma ve inceleme yapılmıştır. İlim adamları, mütefekkirler onun çeşitli yönlerini güçleri nispetinde tetkik etmişlerdir. Kur'an üzerine yapılan çalışmalar kıyamete kadar devam edecektir. Kur'an'da üzerine durulması gereken konulardan biri de temizlik konusudur.

Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde temizlik konusunun yer alması konunun önemine dikkat çekmiştir. Aslında Kur'an temizlik konusuna yer vermesiyle daha öncesinde de var olan bir şeyi tekrar hatırlatmıştır. Çünkü temizlik insanoğlunun yaratılmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. Allah insanı tertemiz ve en mükemmel şekilde yaratmış, insan manevi yönüyle bu temiz kalma durumunu devam ettirdiği takdirde en yüksek seviyeye ulaşacağını bildirmiştir. Kur'an'da temizliğin hem maddi hem de manevi yönüne vurgu yapılmış, bunun gerçekleşmesinin bir süreç olduğu ifade edilmiştir.

Temizlik aynı zamanda dünya hayatının düzenli bir şekilde devam edebilmesi için de oldukça önemlidir. Hayat devam ettiği sürece temizlik var olacak ve üzerinde söz söylenilmeye devam edilecektir. Temizlikle ilgili ilk dikkat çeken âyet müddesir sûresinin 4. âyetidir. Âyette “*elbiseni temiz tut*”¹ buyrulmaktadır. Âyetle ilgili yapılan yorumlara bakıldığında Hz. Peygamber'e maddi olarak necasetten korunması gerektiği ve aynı zaman da ondan manevi necaset olan şirk, küfür gibi kirliliklerden uzak durması istenmektedir.² Temizlikle ilgili ayetlere bakıldığında ayetlerin bir kısmı doğrudan maddi temizliğe bir kısmı manevi temizliğe ve diğerleri ise hem maddi hem de manevi temizliğe işaret etmektedir. Nitekim maddi temizliğin olmadığı yerde manevi temizlikten de bahsedebilmek söz konusu olmayacaktır.

Maddî ve manevî temizlik birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak incelenmiştir. Bu açıdan maddi temizlik bir amaç değil manevi temizlik için bir araç olarak görülmüştür.

¹ el-Müddesir 73/4.

² Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medarikü't-tenzil ve hakaiku't te'vil* (Beyrut: Darü'l İbn Kesir Yay., 2011), 3/562.

İnsan ruh ve bedenden oluşan bir varlık olduğu için bedenlen olduğu kadar ruhi ve kalbi olarak da arınmaya ihtiyacı vardır. İnsan kalp, ruh, akıl, gibi manevi yönlerini günah vs. gibi manevi kirlere temizlemelidir. Özellikle manevi yönün temizliğinin oluşmasında kalp ile dil arasında güçlü bir bağ olduğu vurgulanmıştır. Kalp ne kadar manevî kirlere temiz olursa ağızdan çıkan sözde o kadar temiz olur.

II. Araştırmanın Yöntem ve Amacı

Kur'an'ın temizlik ile ilgili hedefi yeryüzüne temiz olarak gönderilen insanın tekrar Allah'ın huzuruna tertemiz bir şekilde çıkabilmesini sağlamaktır. Bunun nasıl gerçekleşeceği ile ilgili Kur'an'da, hadislerde ve çeşitli kaynaklarda birçok bilgiyi bulmak mümkündür. Çalışmamızın temel amacı insanla birlikte var olan temizlik olgusunu Kur'an perspektifinde incelemektir. Aynı zamanda Kur'an'ın temizlik anlayışında ana gayenin düzgün insan yetiştirmek olduğu ortaya koyulacaktır. Temizlik bir bütün olarak ele alınacak ayetler çerçevesinde günümüze ışık tutmak amaç olarak belirlenecektir.

Bir konuyu ele alırken onun temel kavramlarını tahlil etmek konunun anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Bu nedenle öncelikle temizlik manasına gelen kelimelerin tahlilini yapacağız. Ardından ayetlerde geçtikleri bağlamlarda ifade ettikleri anlamları ortaya koyacağız. Farklı tefsir, hadis ve konuyla ilgili yazılmış eserlerden temizliğin mahiyetini, hikmetini ortaya koyup değerlendirme yapacağız.

III. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda Temizlikle ilgili kelimelerin tahlilini yaptık. Ayrıca geniş bir literatür taraması yapmaya gayret ettik. Konuyla ilgili kelime tahlillerinde Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayna*, Ezherî'nin *Tehzibu'l-luga*, İbn Fâris'in *Mekâyisi'l-luga* ve Mücmelü'l-luga, Zemahşeri'nin *Esâsü'l-belâğa* ve Ragıp el-İsfahânî'nin *Müfredat fî Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden istifade ettik.

İlgili âyetlerin meâlinde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in birlikte hazırladıkları Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan çıkan *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nden faydalandık.

Konunun işlenmesi sürecinde Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ı, Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ı, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı gibi tefsirlerden istifade ettik. Ayrıca Beydâvî'nin, *Envâru't-Tenzîl*'i, Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'i, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ı, Elmalılı'nın *Hak Dîni Kur'ân Dili* Seyyid Kutub'un *Fî zilâl-il Kurân*'ı, Mevdûdî'nin *Tefhimu'l Kur'an*'ı, Ömer Çelik'in *Hakk'ın Dâveti* tefsirlerini de kaynak

olarak kullandık. Bunlarla birlikte çalışmamızda geçen kavramaların ıstılahi manalarının daha iyi anlaşılması için Diyanet İslâm Ansiklopedisinin (DİA) ilgili maddelerine müracaat ettik.

Hadis kaynakları olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerini, İbni Mâce, Ebû Davûd, Tirmizî ve Dârimî'nin *Sünen* 'lerini kullandık. Bizim tezimiz özellikle manevi temizliğin içeriği ve konuları ele alış yönüyle diğer tezlerden ayrılmaktadır.

IV. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Konumuzla ilgili şu başlıklarda tez çalışmaları mevcuttur. “Kur'an'da Tuhr Kavramı, Ahmet Bulut”, “Kur'an'da Tahâret Kavramı, Fahri Baysal”, “İbadetlerde Temizlik Şartı, Hacer Akyiğit”, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Temizlik Olgusu, Nihat Muhammet Dal”, “Maide Sûresinde Temizlik el-Bahru'l-Medîd Tefsiri Örneği, Leyla Yılmaz”.

Kur'an'da Tuhr Kavramı isimli çalışmasında Ahmet Bulut, çalışmanın ilk bölümünde Tuhr kavramının tahlilini yapmış ikinci bölümde ise tuhr'un türleri ve unsurlarına yer vermiştir. Manevi temizlik kısmında kalp temizliği, ahlak temizliği ve niyet temizliğini ele almıştır. Kur'an'da Taharet Kavramı isimli çalışmasında Fahri Baysal temizliği ibadete hazırlık yönüyle taharet, maddi ve manevi taharet olarak ele almıştır. Manevi temizliği kalp temizliği ve nefis temizliği olarak ele almış nefsin mertebeleriyle konuyu bitirmiştir. Bizim tezimiz özellikle manevi temizliğin içeriği ve konuları ele alış yönüyle bu iki tezden ayrılmaktadır.

Maide Sûresinde Temizlik el-Bahr'ul-Medid Örneği isimli çalışmasında Leyla Yılmaz Maide suresindeki maddi ve manevi temizlik çeşitlerine yer vermiştir. Temizlik konusunu işlemeden dolayı burada yer verdik. İçerik olarak bizim tezimizle benzerliği yoktur.

⁹ Īsfahânî, “thr”, 645.

1.1.1. Hayızdan Temizlenme

Bu maddi bir temizlenme olarak tespit edilmiştir. Hayız hali, kadınların biyolojik yapılarından kaynaklanan bir durumdur. Kadınlar hayızlı olduklarında birtakım yükümlülüklerden istisna edilmiştir. Ayrıca hayızlı oldukları günlerde onlarla cinsel ilişki yasaklanmıştır. Konuyla ilgili âyette *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ* buyrulmuştur. “Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. O sıkıntılı bir haldir de Ay halinde kadınlardan ayrı durun. Temizleninceye kadar onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”¹⁰

Ayette geçen mehîz, (الْمَحِيضُ) hayız yeri veya hayız mekânı anlamına gelir. Yine *فَإِذَا تَطَهَّرْنَ* ifadesi hayız halinin son bulması ve sonrasında alınacak olan gusül abdesti anlamına gelmektedir.¹¹ Ayrıca âyetin sonunda yer alan Allah’ın çok temizlenenleri sevmesi hem maddi olarak temizliğine dikkat edenleri, hem de manevi olarak günahlardan ve ahlaka aykırı davranışlardan uzak duranları kapsamaktadır.

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili şu rivayet zikredilmektedir. Medine döneminde Müslümanlar ile Yahudiler arasında sıkı bir münasebet vardı. Dolayısıyla birçok konuda birbirlerinden etkilenmişlerdi. Bu etkilenilen konulardan biri de aybaşı halinde kadınlarla ilişkide bulunma meselesiydi. Yahudiler aybaşı halinde olan kadınları pis sayar onlarla bir arada bulunmazlardı. Cahiliye Arapları da aynı şekilde hayızlı kadınlarla bir arada durmaz onlarla yemek yemezlerdi. Sahabeden birkaç kişiyle Ebu Dehdah bu meseleyi Hz. Resule sordular. Allah Teala bu soruyu indirmiş olduğu ayetle açıklamıştır.¹² Âyette cinsel ilişkiye yönelik bir uzak durmadan söz edilmiştir.

1.1.2. Temiz Zevce Olma

Kur’an’da tâharet sözcüğünden türeyen mutahhara tertemiz, ak pak anlamında kullanılmaktadır. Bu konudaki bir âyetin ilgili kısmında *وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* buyrulmuştur. Bu âyete “...Onlar için orada (cennette) tertemiz eşler de vardır”¹³ manası verilmiştir. İbn Abbas’a göre buradaki tertemiz eşler tamlamasıyla cennet kadınları kastedilmiştir. Zira o kadınlar bu dünya kadınlarında olan bazı olumsuzluklardan ve eziyet veren şeylerden uzak tutulmuştur. Mücahit ise cennet

¹⁰ Kur’an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/222.

¹¹ Muhammed H. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd. (İstanbul: Azim Yayınları, 2007), 2/109.

¹² Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/354.

¹³ el-Bakara 2/25.

kadınlarının yaratılışları itibariyle hayızdan, nifastan ve çocuk doğurmak gibi özelliklerden uzak olduklarını beyan etmiştir.¹⁴

Nesefî (ö. 710/1310) de bu âyette cennet kadınlarının eşlerine kızmaktan, hayız ve nifastan, ihtiyaç giderme gibi durumlardan uzak olduklarına dair bir açıklama yapmıştır.¹⁵ Ayrıca o cennet kadınlarının “مُطَهَّرَةٌ” tertemiz olması durumunu kötü ahlaktan uzak olma olarak ifade etmiştir.¹⁶ Mezkûr âyette ezvac kelimesi geçmektedir. Bu kelime, eşlerden her birini erkek kadın çiftini ifade etmek için kullanılmaktadır.

1.1.3. Su ile İstinca Etme

Büyük ya da küçük hadesten temizlenmeye istinca denilir. İstinca yapma şekli bazı yaşam şartlarına göre bazen farklılık gösterebilir. Temizlikte aslanan sudur. Onun olmadığı veya olup da kullanılmadığı durumlarda başka şeylerle de istinca yapmak mümkündür. İstincayı hem taş hem su ile yapanlar da olmuştur. Böyle yapanların Kur'an'da şu şekilde övüldüğü rivayetlerde yer almıştır. İlgili âyette **فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ** buyrulmuştur. Âyete “...Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah, arınmak isteyenleri sever.”¹⁷ manası verilmiştir.

Âyetin tefsiri ile ilgili Yazır (ö. 1942) tefsirinde şöyle açıklama yapmıştır. Buna göre âyet nazil olduğunda Hz. Nebi bir grup ile Kubâ mescidine vardı ve kapısında durdu. Mescidin içerisinde Ensar oturuyorlardı. Siz Ensara onların Mümin olup olmadıklarını sordu”. Grup bir süre sessiz kaldı. Hz. Nebi soruyu tekrarlayınca Hz. Ömer ayağa kalkarak: Onlarla beraber olduğunu söyledi. Sonra Hz. Nebi Ey Ensar cemaati Allah sizi övdü. Abdestte ne yapıyorsunuz diye sordu. Onlar da tahâret esnasında önce taş sonra suyu kullandıklarını söylediler. Bunun üzerine Allah Resûlü de bu âyeti okudu. Bununla birlikte onların küçük abdestten sonra dahi su kullandıkları ve hiç cünüp durmadıkları da rivayet edilmiştir.¹⁸ Ancak kelime iki türlü temizliği de kapsayacak özellikte olduğu için mana bir tarafa hasredilmemiştir. Ayetten maddi ve manevî her türlü temizlik anlaşılmıştır.

1.1.4. Günahlardan Arınma

Allah insanı her an günah işleyebilecek potansiyelde yaratmıştır. Ancak bu günahlardan nasıl arınacağını da bildirmiş bazı ibadetleri de bunun için vesile kılmıştır.

¹⁴ Celâleddîn Ebul-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *ed-Dürrul Mensur fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, çev. Zekeriya Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2012), 1/187.

¹⁵ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/71.

¹⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/71.

¹⁷ et-Tevbe 9/108.

¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/445.

Yapılan bir hatanın bağışlanması için sadaka vermeyi hataların bağışlanmasına aracı yapmıştır. Konuyla ilgili bir âyette خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ بَرَكَةٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyrulmuştur. Bazı meal yazarları âyet “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.”¹⁹ manasını vermiştir.

İmkânları olmasına rağmen Tebük seferine katılmayan bazı sahabeler, yaptıklarına pişman olmuş ve bir özür sadedinde mallarını getirip Hz. Nebiye takdim etmiştir. Böylece onlar, kendilerini işledikleri hatadan arındırmak için mallarını sadaka olarak dağıtmasını ve kendilerine dua etmesini talep etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) isteklerini kabul etmemiş bu hadise üzerine bu âyet nazil olmuştur. Âyetin “arındırma” ve “temize çıkarma” diye çevrilen kısmı onları temizleyecek ve arındıracak olanın Hz. Nebi olduğu anlaşılmıştır.²⁰ Âyette geçen temizlemekten maksat günah kirinden arındırma yani manevi bir temizlik olarak anlaşılmıştır. İslâm bazı hataların mal ve sadaka verilerek telafi edileceğini kabul etmiştir. Burada, işlenen bazı hataların telafisi için Hz. Resul’e mallarından sadaka alması emredilmektedir. Sadakalar hataların günahlarını siler.

1.1.5. Güzel ve Helal Olma

Tahâret sözcüğüne geçtiği bağlamlara göre temizlik manasının yanında farklı anlamlar da verilmiştir. Mesela bu sözcük, bir takdire göre yapılan işin güzel ve uygun olması anlamında da kullanılmıştır. Bu durumun ... وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ ... âyetinde olduğu bazı bilginler tarafından ifade edilmiştir. Bu âyete...²¹ manası verilmiştir. Âyetin iniş sebebi ilgili bir Rivayete göre Hz. Ömer “Ya Resulallah, evine insanların iyisi de kötüsü de giriyor; müminlerin annelerine buyursan da perdenin arkasına çekilseler, demiştir.”²² Alimler âyetin bu sebeple indiğini ifade etmiştir.

Hz. Muhammed’in eşleri müminlerin anneleri konumundadır. Buna rağmen Allah onlardan bir şey istendiğinde perde arkasından istenmesinin daha uygun olduğunu bildirmiştir. Kalplerinin temiz kalmasını isteyen herkesin bu hususa dikkat etmesi gerektiği âyette tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla kadın erkek ilişkilerinde ihtiyatlı davranmanın her iki taraf için kalp temizliği açısından daha uygun olacağı haber verilmiştir. Allah bu âyette Hz. Peygamber’in ehl-i beytine hitap etmektedir. Zira onlar her konuda müminlere örnek gösterilmiştir. Dolayısıyla onlardan tutum ve

¹⁹ et-Tevbe 9/103.

²⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/55-57.

²¹ el-Ahzap 33/53.

²² Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, çev. Abdulvehap Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 4/296.

davranışlarında daha dikkatli olmaları istenmektedir. Böylece Allah'ın onların günah kirini gidereceği ve tertemiz yapacağı beyan edilmektedir. Burada önerilen temizlik manevi temizlik olup, kalplerde oluşacak bazı olumsuzlukları silmekle alakalı bulunmuştur.

Yine tahâret kelimesinin geçtiği bağlama göre kazandığı anlamlardan biri de yapılan işin helal olması olarak belirlenmiştir. Bu durum وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهَرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تَخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ âyetinde açıkça dile getirilmiştir. Bu âyeti bazı meal yazarları “*Kavmi ona zıpır zıpır koşup gelmişlerdi ve bundan evvel kötü kötü fiiller yapıyorlardı, ey kavmim! Dedi, daha şunlar kızlarım, onlar sizin için daha temiz, artık Allah’tan korkun, beni misafirlerim hakkında rusvây etmeyin, hiç içinizde akli başında bir âdem yok mu?*”²³ şeklinde anlamlandırmıştır. Âyette Hz. Lut’un kendi veya toplumunun kızlarıyla evlenilmesini ve çirkin davranışı bırakmalarını önermiştir. Ayrıca o böylesi bir tutumun daha temiz olduğunu sözlerine eklemiştir. Katâde, (ö.117/735) “kızlarım” tabirinden maksadın Hz. Lût’un kendi kızları olduğunu söylemiştir. Mücâhid (ö. 103/721) ve Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?])’den gelen rivayete göre bununla Hz. Lût’un kavminin kızları kastedilmiştir. Ulema ikinci görüşü tercih etmiştir.²⁴

1.2. Tezkiye Terimi ve Kur’an’da Kullanımı

Kur’an’da temizlik anlamına gelen sözcüklerden biri de tezkiyedir. Tezkiye kelimesi, زَكَّى kökünden türemiş olup tef’îl babından türeyen bir kelimedir. Sözlükte; arıtma, büyüme, temizlik, iyiliğine şahitlik etme gibi manalara gelir.²⁵ Ayrıca kötülük ve günah kirinden temizlenmek anlamına gelen tezkiye kelimesine “tasfiye” ve tathir manaları da verilmiştir.²⁶ Tezkiye kelimesinin büyüme anlamının zıddı “tedsiye” dir. Bu kelime bir şeyin neşv-ü nema bulmayıp, yani gelişerek büyümeden bodur veya cılız kalması hatta toprağın altında gizli kalması olarak açıklanmıştır.²⁷

Mastarı زَكَا ve زَكَا، olarak gelen “z.k.y” kökü kullanıldığı bağlamlara göre ekilen bir şeyin artması, çoğalması, bereketlenmesi, büyüyüp, gelişmek, uzamak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ayıca temizlik, temiz olmak bir işe layık olmak gibi anlamları

²³ el-Hud 11/78.

²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/609.

²⁵ İbn Manzûr, “zky”, 3/1849.

²⁶ Süleyman Uludağ, “Tasfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/127.

²⁷ Ali Binol, *Kur’an’a Göre Tezekki*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 19.

da ifade etmektedir.²⁸ Burada زكى kökünün temizlik manasında kullanıldığı iki anlam üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Zekâ fiili, türevleriyle beraber Kur'an'da yaklaşık elli yedi yerde geçmektedir.²⁹ Tezkiye kelimesi Kur'an'da iki tür anlamı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Birinci tür kullanımında “sözlü olarak” nefis tezkiyesinde bulunmayı ifade eder. Sözlü olarak tezkiyede bulunmayı Kur'an Yahudilerin tutumları üzerinden örnek verir. Nitekim bir âyette “*Kendilerini tezkiye edenleri görmüyor musun?*”³⁰ buyrulmaktadır. Âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak Yahudiler 'in kendilerini “Allah'ın oğulları ve sevgilileri”³¹ olarak görmeleri dolayısıyla sürekli günahlarının affedileceği ve onlara sadece sayılı günlerde ateşin dokunacağına³² yönelik konuşmaları gösterilmektedir.³³ Buradan anlaşılacağı üzere sözlü tezkiye hiçbir şey yapmadan sadece sözle kişinin kendini temize çıkarmasını ifade eder. Bu davranışı Kur'an uygun bulmaz. Tezkiye kelimesinin Kur'an'daki ikinci tür kullanımına gelince o fiili olarak yapılan tezkiyedir. Bu tür tezkiye teşvik edilmiştir. Konuyla ilgili bir ayette “*Muhakkak ki nefisini tezkiye edenler kurtulmuştur.*”³⁴ buyrulmaktadır.

1.2.1. Temizlemek, Temiz Olmak

Kur'an'da tezkiye kelimesi manevi bir kirlilikten temizlenmek manasında da kullanılmaktadır. Maldaki manevi kirliliğin giderilip bereketlenmesi de tezkiye kelimesiyle ifade edilmektedir. Nitekim konuyla ilgili bir âyette خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyrulmuştur. Bazı meallerde bu âyete “*Bunların mallarından bir sadaka al ki onunla kendilerini hem tathir edersin hem tezkiye, bir de haklarında dua ediver, çünkü senin duan onların kalplerini yatıştırır, Allah semîdir alîmdir.*”³⁵ anlamı verilmiştir. Buradaki tezkiye Müslümanların bazı hatalarının giderilmesi için zekât dışında mallarından çıkarıp verilen her türlü sadaka olarak kabul edilmiştir. Mala düşkün olanın malından almak, onun hastalığının tedavisi ve hatalarının silinmesi demektir.

²⁸ İbn Manzûr, “zky”, 19/77.

²⁹ Abdülbâkî, “zky”, 354.

³⁰ en- Nisâ 4/49.

³¹ el-Mâide 5/18.

³² el-Bakara 2/80.

³³ Yazır, *Hak dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 1/398.

³⁴ eş-Şems 91/9.

³⁵ et-Tevbe 9/103.

1.2.2. Masum ve Günahlardan Arınmış Olmak

Kur'an'da z.k.y kökü veya zekâ terimi ikinci olarak masum veya günahlardan arınmış olmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu mananın *قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا* *زَكِيًّا* âyetinde geçtiği belirtilmiştir. Bazı meal müellifleri bu âyete “*Cebrail, ‘Ben ancak rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim’ dedi*”³⁶ manasını vermiştir. Yine aynı kök Hz. Yahya³⁷ ve Hz. Musa kıssasında öldürülen gulam yerine,³⁸ Allah’ın bağışlayacağı çocuk için,³⁹ masum anlamında kullanılmaktadır. Bazı müfessirler verilen ayetlerdeki *زكي* kökü ve türevlerini şu şekilde tefsir etmişlerdir: Mesela İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu kelimeyi “temiz, günah işlememiş”⁴⁰ Nesefî (ö. 710/1310) ise “günahlardan temizlenmiş, hayır üzere yetişmiş”⁴¹ olarak ifade etmişlerdir.

1.2. Tahâretle Yakın Anlamlı Sözcükler

Bir kelimenin anlamını ortaya koyarken o kelimeyle yakın anlam ifade eden kelimelerinde bilinmesi önemlidir. Kur'an'da tahâret sözcüğü ile yakın anlamda kullanılan bazı terimler vardır. Bunlardan ikisi tayyib ve tasfiye kelimeleridir.

1.3. Tayyib Terimi ve Kur'an'daki Kullanımı

Kur'an temiz ve helale benzer manaları ifade için eş anlamlı sözcükler kullanmıştır. Bunlardan tayyib sözcüğüdür. Tayyib kelimesi “طاب طيب” kökünden türemiştir. Sözlükte, hoş ve lezzetli olmak anlamına gelir.⁴² Tayyib duyguların ve nefsin haz aldığı güzel, hoş ve lezzetli bulduğu şeyleri ifade etmek üzere anlamlandırılmıştır.⁴³ Bu sözcük aynı zamanda güzel söz, verimli temiz toprak, iffetli kadın, güvenli şehir, güzel koku, lezzetli yemek, temiz su, asil aile, meşrû kazanç” vb. anlamlarda kullanılmıştır.⁴⁴ Mecazi olarak ise bilgisizlikten ve fasıklıktan dolayı çirkin fiillerden arınmak, bilgi, iman ve erdemli davranışlarla bezenmek olarak tanımlanmıştır.⁴⁵

Kur'an'da “ط - ي - ب” ve türevleri geçtikleri bağlamlara ve sıfat yapıldıkları kelimelere göre farklı anlamlar kazanır. Bu bağlamda kıymetli mal,⁴⁶ temiz toprak,⁴⁷

³⁶ el-Meryem 19/19.

³⁷ el-Meryem 19/13.

³⁸ el-Kehf 18/74.

³⁹ el-Kehf 18/81.

⁴⁰ İbn-i Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-azîm*, 2/445.

⁴¹ Nesefî, *Medarikü't-tenzil*, 2/330.

⁴² İbn Manzûr, “tyb”, 4/2732.

⁴³ İbn Manzûr, “tyb”, 4/2732.

⁴⁴ Âdem Yerinde, “Tayyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/196.

⁴⁵ İsfahânî, “tyb”, 645.

⁴⁶ en-Nisâ 4/2.

⁴⁷ en-Nisâ 4/43.

helâl veya temiz lezzetli şeyler,⁴⁸ doğru inanç ve iyi işler,⁴⁹ ferahlık veren selâm⁵⁰ anlamları verilmiştir. Bunlar arasında bağlam manalarını içeren iki anlamı merkeze alınmıştır. Yani tayyibin helal ve temiz şeyler manası öne alınmıştır.

1.3.1. Tayyib'in Helal veya Temiz Şeyler Olması

Allah insanlar için sayısız nimetler yaratmıştır. Bu nimetlerden temiz olanların helal olduğunu farklı üsluplarla bildirmiştir. Bunlardan biri de Hz. peygamberin iyi ve temiz olan şeyleri helal kılması olarak öne çıkarılmıştır. Konuyla ilgili bir âyette ...وَيُحِلُّ لَهُمُ... الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ... buyrulmuştur. Bir mealde bu ayete “...Peygamber Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar”⁵¹ anlamı verilmiştir. Burada geçen tayyibat terimi zararı olmayan ve dinin helal saydığı şey anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda nesnelerin doğasındaki temizliğe de işaret vardır. Hz. Resul’ün helal kıldığı şeylerin, insan tabiatına uygun ve lezzetli şeyler olduğu sonucu da bundan çıkarılmıştır.

Kur’an’da bazı nesnelerin doğasında var olan temizliği, güzelliği ve hoşluğu anlatmak için tayyib sözcüğü kullanılmıştır. Bir âyette الْخَبِيثَاتِ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ “Güzel sözler / erdemli davranışlar edepli insanlara, edepli insanlar da güzel sözlere / erdemli davranışlara yakışır”⁵² buyurulmuştur. Âyette “İyi kadınlar iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara layık olacağı vurgulanmıştır. Bunun dünya düzlemi için mi ahiret düzlemi için mi olduğu tespit edilememiştir.

1.3.2. Tayyib'in Temiz Rızık Olması

Kur’an tayyib sözcüğünü temiz rızık anlamında da kullanmıştır. İlgili âyette وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا buyurmuştur. Bu âyete bir mealde “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”⁵³ anlamı verilmiştir. Âyetteki en güzel ve temiz rızıktan kastedilenin hem helâl hem de hoş giden rızıklar olduğu anlaşılmıştır. Âyette insanın ihtiyaç duyduğu şeylerin helâlini aramasının sağlık yönünden daha

⁴⁸ el-Bakara 2/57, 168, 172, 267; el-Mâide, 5/87, 88; el-A’raf, 7/32.

⁴⁹ el-Âl-i İmrân, 3/179; el-Mâide 5/100.

⁵⁰ en-Nûr 24/61.

⁵¹ el-A’raf 7/157.

⁵² en-Nûr 24/26.

⁵³ el-İsrâ 17/70.

kaliteli, daha temiz olmasına işaret sayılmıştır.⁵⁴ Ayrıca bunun iman ve ahlak açısından da olabileceği düşünülmüştür.

1.4. Tasfiye Terimi ve Kur'an'daki Kullanımı

Kur'an'da tâharet terimiyle yakın anlamlı olarak bir de tasfiye sözcüğü kullanılmıştır. Tasfiye kelimesi **صَفَوُ** kökünden türemiştir. Sözlükte “durur, saf, berrak, temiz olmak anlamına gelir.”⁵⁵ Tasfiye “arıtmak, temizleme, saf hale getirmek demektir.”⁵⁶ Ayrıca tasfiye kelimesi Kur'an'da temizleme ve arındırma anlamlarına gelen tathir ve tezkiye kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Nitekim bir âyette **وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ** buyrulmuştur. Mealde bu âyete “Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah sana seçkin bir hususiyet verdi, seni tertemiz büyüttü ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.”⁵⁷ anlamı verilmiştir.

Allah kullarından bir kısmını ulvi görevler vermek için seçmiştir. Bu bağlamda Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrâhim ve İmrân ailelerini seçmiş ve onları âlemlere üstün kılmıştır.⁵⁸ Tasfiye kelimesi bu bağlamda saf hale getirme, temizleme, arıtma⁵⁹ ve kalbi ve nefsi kötü şeylerden arıtma⁶⁰ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Buraya kadar temizlik manasına gelen kelimelerin tahlilleri yapılmış ve ayetlerde geçtikleri bağlamlara göre kazandığı anlamlar ifade edilmiştir. Her şeyin zıddıyla kaim olma prensibi çerçevesinde bu kelimelerin zıtları hakkında da ileride bilgi verilmiştir.

1.5. Tahâret Sözcüğüne Zıt Olarak Kullanılan Sözcükler

Kur'an'da temizliğin zıddına ve onun anlam dünyasına zıt olan terimler ve sözcüklere yer verilmiştir. Maddi ve manevi kirlilikleri ve pislikleri ifade etmek üzere bazı kelimeler kullanılmıştır. Necâset ve rics bunlardan ikisidir.

1.5.1. Necâset Terimi ve Kur'an'da Kullanımı

Necâset sözcüğü n-c-s kökünden türemiştir. Sözlükte hakiki pislik, kirlilik anlamına gelir.⁶¹ Bu terimi İsfahânî duyularla anlaşılabilen necâset, basiret ile anlaşılabilen necâset olmak üzere iki kısma ayırarak incelemiştir.⁶² Bu fiil tefil babından **نَجَسَ** şeklinde

⁵⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/503-504.

⁵⁵ Uludağ, “Tasfiye”, 40/128.

⁵⁶ İsfahânî, “sfv”, 594.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/42.

⁵⁸ Âyet için bk. el-Âl-i İmrân 3/33.

⁵⁹ İsfahânî, “sfv”, 594.

⁶⁰ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “sfv”, *Tâcul luga ve Sihâhu'l Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1957), 7/2401.

⁶¹ İbn Manzûr, “ncs”, 6/4352.

⁶² İsfahânî, “ncs”, 1034.

getirildiğinde bir şeyi pis yapmak anlamında kullanılır. Ayrıca نجس ve نجس kelimeleri tedavisi olmayan hastalık anlamına gelir.⁶³

İslâm dininde aslolan temizliktir. Ona göre necis olan şeyler az buna karşın temiz olanlar çoktur. Nelerin necis olduğu Kur'an'da ve bir kısmı da hadislerde bildirilmiştir. Genel olarak, leş, akan kan, domuz eti ve sarhoş edici içkiler, yırtıcı hayvanların eti necis olarak sayılmıştır.⁶⁴ Pis anlamında neces Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmektedir.⁶⁵ Konuyla ilgili âyette bu duruma يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ifadesiyle temas edilmiştir. Bazı meal yazarları bu âyete "...Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir"⁶⁶ anlamını vermiştir. Âyette müşriklerin madden ve manen pis olduğu bildirilmiştir. Burada geçen necis kelimesinin manevi anlamda bir necâset olduğu söylenmiştir. Müşrikler, başta Allah'a ortak koşma yönündeki yanlış inançları olmak üzere, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri, murdar et yemeleri ve babalarının eşleriyle evlenmeleri gibi çirkin davranışları sebebiyle böyle nitelendirilmişlerdir.⁶⁷

1.5.2. Rics Terimi ve Kur'an'da Kullanımı

Kur'an'da maddi ve manevi kirlilikleri ifade eden kelimeler de vardır. Rics terimi bunlardan biridir. Rics kelimesi reces رفس kökünden türemiş bir isimdir. Reces, "pis olmak" "çirkin bir fiil işlemek" anlamlarına gelir. Rics terimi birçok olumsuzlukları ifadede kullanılmıştır. Râgıb el-İsfahânî dört türlü ricsten bahsetmiştir. Bunlar için sırasıyla şu örnekler verilebilir: Aslı itibarıyla pis olan nesne, Allah'a şirk koşmak, içki, murdar hayvan etidir.⁶⁸

1.5.2.1 Rics Sözcüğünün Maddi ve Manevi Kirlilikle İlişkisi

Rics kelimesi Kur'an'da dokuz âyette geçmektedir.⁶⁹ Geçtiği bağlamlara göre bu terim küfür veya şirk bataklığına saplananlar,⁷⁰ içi kararmış inatçı münafıklar,⁷¹ domuz eti,⁷² "içki, kumar, dikili putlar ve gaipten haber alma amacıyla falcılık yapmak"⁷³ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

⁶³ İsfahânî, "ncs", 1034.

⁶⁴ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017), 522.

⁶⁵ et-Tevbe 9/28.

⁶⁶ et-Tevbe 9/28.

⁶⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/ 749-750.

⁶⁸ İsfahânî, "rcs", 414.

⁶⁹ S. Zafer Kızılkı, "Rics", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/87. El-Mâide 5/90; el- En'am 6/125, 145; el-A'râf 7/71; et-Tevbe 9/95, 125; el-Yûnus 10/100; el-Hac 22/30, el-Ahzâp 33/33.

⁷⁰ Âyet için bk. el-Yûnus 10/100.

⁷¹ Âyet için bk. et-Tevbe 9/125.

⁷² Âyet için bk. el-En'am 6/145.

⁷³ Âyet için bk. el-Mâide 5/90.

1.5.2.2. Ricsin Zararlı Fiiller, Darlık ve Sıkıntı Olarak Kullanımı

Kur'an, kişiye ve topluma zarar veren bazı çirkin fiilleri şeytanın işi pislik anlamında "rics" olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca inananlara bunlardan sakınmayı emretmiştir. Bu durum *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* âyetinde dile getirilmiştir. Bazı meallerde âyete "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"⁷⁴ anlamı verilmiştir.

Râzî (ö.606/1210) bu terimi pis ve çirkin iş anlamında açıklamıştır. Sözcüğün asıl anlamı şiddetli ses olarak belirlenmiştir. Râzî (ö. 606/1210) kelimenin bu anlamından hareketle, âyette kullanılan rics sözcüğüne çirkinlikte doruk noktaya ulaşan amel anlamını vermiştir.⁷⁵ Bazıları "rics", sözcüğüne "necis" anlamını vermiştir. Çünkü akıllı insanların kendisinden tiksineceği pislik olarak ifade edilmiştir. Fakat necis kelimesi maddi olarak kirli olan şeyler için kullanılırken, rics daha çok aklen pis kabul edilen şeyler için yani manevi durumları ifade etmeyi üstlenmiştir.⁷⁶

Kur'an'da rics sözcüğü zararlı fiiller, sıkıntı ve darlık anlamında da kullanılmıştır. Bu bağlamda Kur'an'da dalaletle düşenlerin yaşadığı sıkıntılar da kısmen tasvir edilmiştir. Nitekim bir âyette *مَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا* Nitekim bir âyette *مَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا* buyrulmuştur. Kimi meal müellifleri bu âyete "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğsü çıkıyormuşçasına kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanlara azap ve sıkıntıyı işte böyle verir."⁷⁷ anlamını vermiştir.

Taberî (ö.310/923), bu âyetin tefsirinde âyette geçen *الرِّجْسِ* kelimesinin pislik manasına geldiğini ve onda bir hayır bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁸ Yine menfi duyguların etkisinde kalan insanların içinde bulunduğu psikolojik sıkıntıların ayette bu şekilde tasvir edilmiş olması dikkat çekmektedir. Kötü niyet, haset, inatçılık ve gurur gibi psikolojik sebeplerin etkisinde kalan kâfirler, duygularının esiri olmuşlardır. Böylece yükseldikçe nefes almakta zorlananlar gibi İslâm karşısında giderek artan bir sıkıntı yaşarlar.⁷⁹

1.5.2.3. Ricsin Şahsiyet Kirliliği Anlamında Kullanımı

Kur'an'da rics sözcüğü bir de şahsiyet kirliliği anlamında kullanılmıştır. Buna göre kendi menfaatleri söz konusu olduğunda her şeyi yapabilecek olan münafıkların

⁷⁴ el-Mâide 5/90.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14: 219.

⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 5/76.

⁷⁷ el- En'âm 6/125.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk.

Abdullah b. Abdulmûhsin et-Türkî (Kahire: Dar'ul Hicr, 1. Basım, 2001), 9/553.

⁷⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/467-468.

inançlarının da karakterlerinin de rics olduğu ifade edilmiştir. Bir âyette bu durum سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ cümleleriyle ifade edilmiştir. Bazı meal müellifleri bu ayete “Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksiniyecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir”⁸⁰ anlamını vermiştir. Râzi bu âyette münafıkların yemin ettiklerini zikretmiş fakat yeminin konusu hakkında bilgi verilmediğini belirtmiştir. Belirttiği bir görüşe göre onlar, cihada çıkacak kuvvet bulamadıklarına dair yemin etmişlerdir.⁸¹ Böylece onların bu tutumları, Kur’an’da rics olarak işlenmiştir.

İbn Abbâs’a (ö.68/687-88) göre فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ emriyle sahabenin bu cihada çıkmayan münafıklarla iletişim kurmaları yasaklanmıştır. Hz. Nebi de “onlarla oturup kalkmayın” buyurmuştur. Rics, manevi kirlilik olarak açıklanmıştır.⁸² Onların içleri de inançları da pis ve necistir.⁸³ Onların, kendisinden kaçınmak gereken kokuşmuş bir leş gibi necis oldukları haber verilmiştir.⁸⁴ Rics, kimi zaman leş ve akmış kan gibi hakikî anlamda kullanılmıştır. Yine münafıkların nifakı, müşriklerin şirki ve putperestlerin tapınması gibi mecâzi anlamda da kullanılmıştır. Rics kelimesi hakiki manada kullanıldığında leş, akıtılmış kan, domuz eti gibi necis kabul edilen şeyleri ifade etmiştir.”⁸⁵ buyrulmuştur. Ayrıca bu kelimenin mecaz olarak kullanıldığı âyette Kalplerinde hastalık olanların küfürlerinin arttığı böylece kâfir olarak ölüp gittikleri anlatılmıştır”⁸⁶ Görüldüğü üzere rics terimi Kur’an’da maddi ve manevi kirlilikleri ifade etmede kullanılmıştır.

1.5.3. Habis Terimi ve Kur’an’da Kullanımı

Kur’an’da tahâret teriminin zıttı anlamında kullanılan kelimelerden biri de habis kelimesidir. Bu kelime hubs حُبٌّ kökünden türemiştir Habis kelimesi Kur’an’da tayyib kelimesiyle birlikte zikredilmiştir.

Kur’an’da habis kelimesi türevleriyle birlikte on altı yerde geçmektedir.⁸⁷ Kur’an’daki bağlamlarına göre bu sözcüğe münafık,⁸⁸ haram⁸⁹ ve müşrik⁹⁰ gibi anlamlar

⁸⁰ et-Tevbe 9/95.

⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 16/164; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/ 337.

⁸² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 16/164.

⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/267.

⁸⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/487.

⁸⁵ Âyet için bk. el-En’âm 6/145.

⁸⁶ et-Tevbe 9/125.

⁸⁷ Abdülbaki, “hbs”, 277.

⁸⁸ Âyet için bk. el-Âl-i İmrân 3/179.

⁸⁹ Âyet için bk. en-Nisâ 4/2.

⁹⁰ Âyet için bk. el- Mâide 5/100.

verilmiştir. Bu açıdan habîs kelimesinin bazı nesnelerdeki pisliği ve iğrençliği ifade etmekte kullanıldığı anlaşılmıştır. Yine bu sözcüğün yanlış inancı, kötü sözleri ve bayağı davranışları sebebiyle kendisinden nefret edilen insanları ifade etmekte kullanıldığı da söylenmiştir. Bu durum **الْخَبِيثَاتِ لِلْخَبِيثُونَ وَالْخَبِيثَاتِ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ** âyetinde dile getirilmiştir. Bazı meal yazarları da bu âyete “*Habîsât habîsler için, habîsler habîsât için ve tayyibât tayyibler için, tayyibler tayyibât içindir, bunlar, onların dediklerinden müberrâdırlar, kendilerine bir mağfiret ve bir rızık kerim*”⁹¹ anlamını vermiştir. Ayrıca Kur’an’da eski bir kavim arasında çok yaygın olan cinsî sapıklık⁹² “habâîs” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Geçtiği yerlerde insan fitratına ve ahlaka aykırı davranışların meydana getirdiği tiksintinin anlatımında kullanılmaktadır.

⁹¹ en-Nur 24/26.

⁹² el-Enbiyâ 21/74.

2. OLGUSAL AÇIDAN KUR'AN'DA TEMİZLİK

2.1. Temizliğin Maddi ve Manevi Unsurları

Bu bölümde temizlik unsurları, türleri ve kişi-nesne bağlamında temizlik ile ilgili diğer durumlar incelenecektir. Yine temizleyici özelliği öne çıkan malzemelerden de söz edilecektir. Ayrıca temizliğin maddi ve manevi unsurlarına da temas edilecektir. Temizliğin maddi araçları sayesinde insanın bedenindeki, çevresindeki veya herhangi bir nesne üzerindeki necaseti ve hadesi gidermek mümkün olacaktır. Bu araçlar ibadet amaçlı manevi temizliklerde de kullanılmaktadır. Dinde temizlik yapılması caiz olan araçlar maddi temizlik unsurlarında su, toprak, ateş ve tabaklama ve kurutma olarak tasnif edilmiştir. Manevi temizlik olarak da zekât, tövbe, ihlâs ve hasenat incelenmiştir.

2.1.1. Maddi Temizlik unsuru Olarak Su

Temizlik denilince ilk olarak akla su ögesi gelmektedir. Diğer unsurlar ise zarurete binaen kullanılan veya suya nispetle daha sınırlı temizlik sağlayan unsurlar olarak belirlenmiştir. Su kullanım alanı en geniş olan temizlik maddesidir. Suyun temizleyici bir unsur olduğu *عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُنَزِّلَ* âyetinde açıklanmıştır. Kimi meallerde bu âyete “Sizi temizlemek için gökten üzerinize su (yağmur) yağıdırıyordu⁹³” anlamı verilmiştir. Âyette suyun indiriliş amaçlarından birinin temizlemek olduğu vurgulanmıştır.

Yazır bu âyete Allah’ın sizi kirli şeylerden temizleyip arındırdığı, varsa necasetten ve hadesten tathir olmanızı sağladığı yorumunu yapmıştır. Yani bu suyla abdestiniz, guslünüz tamamlanmıştır. Böylece kalbini huzura kavuşturmuştur. Çünkü müminler su bulamadıklarında cünüplükten ve hadesten rahatsızlık duyarlar. Yine Yazır müminlerin cünüp olduklarında adeta kendilerinden tiksindiğini, gusül yapmadıklarında kalplerinin rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Temizlik her nimetin temeli Kabul edilir. Kur’an suyun bu faydasını diğerlerine göre öncelermiştir.⁹⁴ Görüleceği üzere gökten indirilen suyun temizlikte kullanılacağına temas edilmektedir.

Kur’an’da suyun temizleyici bir öge olduğu *وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا* âyetinde de ifade edilmiştir. Bazı meal yazarları bu âyete “ve gökten tertemiz bir su indirdik”⁹⁵ manasını vermiştir. Burada suyun hem temizleyici hem de temiz olduğuna dikkat

⁹³ el- Enfâl, 8/11.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/267.

⁹⁵ el- Furkan 25/48.

çekilmiştir. Âyette geçen tahur terimi suyun hem temiz hem de temizleyici olduğunu ifade eden bir kalıp olarak Arapçada kullanılmıştır. Mesela Begavî (ö. 516/1122) bu sözcüğü “Kendisi temiz olan ve başkasını da temizleyen şeye denilir”⁹⁶ şeklinde tanımlamıştır.

Seyyid Kutub burada şunları söylemiştir. Rabbimiz hayatın üzerine özel bir gölgeyi yani temizlik gölgesini atıvermiştir. Âyetin bu ruhları ve kalpleri temizlemek için gökten inen Kur’an’a da dikkat çekildiğine işaret etmiştir. Buradaki bir açmaza dikkat çekmiştir. Yani müşrikler suyu gördüklerinde birbirine müjde verdikleri ama ruhları diriltten Kur’an’ı duyduklarında aynı müjdeyi göstermediklerini ifade etmiştir.⁹⁷

2.1.2. Maddi Temizlik Unsuru Olarak Toprak

İslâm’ın temizlik unsuru olarak kabul ettiği bir diğer temizlik malzemesi de topraktır. Toprağın temizleyici bir niteliğe sahip olması ile ilgili olarak bir âyete **فَلَمْ... تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا** buyrulmuştur. Bazı meal yazarları bu âyete “...su bulamadığınız takdirde temiz bir toprak ile teyemmüm edin yüzlerinizi ve ellerinizi onunla mesh edin”⁹⁸ manasını vermiştir. Burada kullanılan said (صَعِيدًا) kelimesi Kur’an’da dört yerde geçmektedir.⁹⁹ Geçtiği bağlamlara göre farklı manalar ifade etmektedir. Hatta bu kelimenin yeryüzünde bulunan her şey anlamına geldiği bile söylenmiştir. İmam Malik (ö. 179/795) bu görüştedir. Hanefi mezhebine göre ise bu kelime toprak cinsinden olan şeyler anlamında kullanılmıştır. Bu yüzden sadece toprak, kum ve alçı taşına has kılınmıştır. Yalnızca toprak manasına geldiği de ifade edilmiştir. İmam Şafiî (ö. 204/820) ve İmam Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) de bu görüştedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla su bulunmadığında din temiz toprakla veya toprak cinsinden maddelerle temizlenmeyi emretmiş ve ruhsat vermiştir.

M. Hamdi Yazır (ö. 1942) ise bu âyet-i kerimenin tefsirinde said sözcüğüne yeryüzü manasını vermiştir. Bunun taşı toprağı kapsadığını vurgulamıştır. Yine Yazır, tayyibin tertemiz anlamına geldiğini bundan dolayı teyemmümdeki toprağın pis veya şüpheli olmaması gerektiğini dile getirmiştir. Netice olarak İslâm’da maddî ve manevî temizlenme meselesine çok önem verilmiştir. Bu manada kişi su bulunmadığında boy abdesti veya abdest yerine geçmek üzere teyemmüm ile abdest almalıdır. Böylelikle o temizlenmeye niyet etmiş ve kalbini temizliğe bağlamıştır Burada bir soru sorulabilir. Mesela imansız biri böyle de temizlik mi olur diyebilir. Yazır, aklın bundan en azından

⁹⁶ Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Me’sûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavi, *Meâlimu’t-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Daru’t Tayyibe, 1989), 6/87.

⁹⁷ Kutb, *Fi Zılâl’l-Kur’ân*, çev. Bekir Karlığa vd, 5/323.

⁹⁸ en-Nisâ 4/43; el Mâide 5/6.

⁹⁹ en-Nisâ 4/43; el Mâide 5/6; el-Kehf 18/8, 40.

¹⁰⁰ Sabuni, *Muhtasarı İbn-i Kesir*, 4/1708.

alacağı bir ders olduğunu belirtmiştir. Yani insan hem dış ve hem de iç temizliğini bırakmamalıdır. Aslolan kalp temizliğidir. Bununla beraber maddî şartının ve zahîrî şeklinin tamamı yapılamayan bir şeyin hepsi terk edilmeyeceği düsturunun ifadesi üzere kalbinde korunması gereklidir.”¹⁰¹

Toprağın temizleyici unsur olduğunu Hz. Nebi bir hadislerinde şöyle ifade etmiştir: “*Temiz toprak, Müslümanın abdestidir! Suyu bulduğün vakit, onu cildine dokundur abdest al. Kuşkusuz ki, abdest almak daha hayırlıdır.*”¹⁰² Verilen âyetler ve hadisten de anlaşılacağı üzere İslâm, su bulunamadığı veya kullanılmadığı zamanlarda temizlikte de kolaylık ilkesini benimsemiştir. Maddi ve manevi temizliğe çok önem vermiş ve temizliğin gerçekleştirilebilmesi için de birçok alternatifler sunmuştur. Suyun bulunmadığında toprağın temizleyici unsur olarak abdest ve gusûlde kullanılmasına cevaz vermiştir.

2.1.3. Maddi Temizlik Unsuru Olarak Ateş, Tabaklama ve Kurutma

İslâm maddi temizlik unsurları arasında ateşle yakmayı da önermiştir. Ateşe sokulmasıyla necaset değişiyor veya eseri ortadan kalkıyorsa temizlik hasıl olur.¹⁰³ Aynı şekilde temizlik unsurlarından bir diğerrinin de tabaklama aleti olduğu dile getirilmiştir. Bu alet derilerin üzerindeki fazlalıkları giderip kullanılmasının helal olmasını sağlar. Hıncırdan başka tüm hayvanların derilerinin tabaklama suretiyle temiz olacağına İslâm karar vermiştir.¹⁰⁴ Son olarak bazı maddeler de kurutularak temizlenilmiştir. Yeryüzü ve yeryüzünde bulunan herhangi bir pis şeyin kurumakla temizleneceği ifade edilmiştir. Yerde sabit olan ot, ağaç, tuğla gibi şeyler de kendilerine bulaşan necasetin izi kalmayacak şekilde kurumakla temiz olur. Ancak yerde sabit olmayıp koparılmış otlar, taşlar, tuğlalar vs. necasetten eser kalmayınca kadar yıkamakla temiz olacakları kitaplarda açıklanmıştır.¹⁰⁵

2.1.4. Manevi Tezkiye Olarak Zekât

İslâm manevî temizlik araçlarından da söz etmiştir. Bu bağlamda zekâtın malı temizleyeceğine, tövbenin günahlardan arındıracağına işaret edilmiştir. Bazı durumlarda ihlâsın ve hasenatın da manevi bir arınma sağladığı açıklanmıştır. Manevi bir temizlik olarak zekât kelimesi, sözlükte; artmak, çoğalmak, bereketli olmak, temiz olmak, gibi

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 2/565.

¹⁰² Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, thk. İbrahim Utve Avd (Beyrut: Dar'u İhyai't-Turas, ts.), “Tahâret”, 124.

¹⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2015), 84.

¹⁰⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 87.

¹⁰⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 86.

anlamlarda kullanılmıştır.¹⁰⁶ Bu anlamlar iki temel anlama irca edildiğinde birincisi artmak ve çoğalmak ikincisi ise temiz olmak ve arınmak olarak belirlenebilir.

Kur'an'da 'zekâ' kelimesi çeşitli türevleriyle, 58 ayette 59 defa istimal edilmiştir.¹⁰⁷ İsfahâni (ö. 502/1108) zekâtı, kişinin malından Allah'ın hakkını fakirlere vermesi şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁸ Kur'an'da belirlenen sınıflara verilmek üzere dinen zengin kabul edilen Müslümanların malından alınan belli oransal payı ifade etmeye de zekât denilmiştir.¹⁰⁹

Kur'an cahiliye devrinde dünyevî anlamda kullanılan kelimelere dini bir içerik kazandırmış ve Allah'la bağlantılı bir anlam örgüsü içerisinde bir anlam evreni kurmuştur. Netice itibarıyla cahiliye devrinde herhangi bir şeyin artması, çoğalması anlamında kullanılan bu sözcüğün temel anlamı Kur'an'da korunmuştur. Bu bağlamda aynı kelime ruhi ve manevi yönden her türlü müspet durumların çoğalması, bunların vesilesiyle insan nefsinin arınması Allah'a yaklaştırmaya vesile olması gibi daha özel anlamlar yüklenmiştir. Neticede sözcüğe 'temizlenmek, temiz olmak, arınmak' gibi bazı izafi anlamlar kazandırılmıştır. Bu mecazi manaların zekâ sözcüğünün temel manası olan artma ve çoğalma manasıyla ilgisi olduğu anlaşılmıştır. Zira temizlenme, temiz olma, arınma; olumlu unsurların çoğalması ve artması, hatta bunların olumsuzluklara galip gelmesiyle oluşan özel durumdur.¹¹⁰

Namaz ve oruç, bireysel ve kişisel gelişmeye ve yükselişe, zekât ise adıyla örtüşecek şekilde, ferdi cimrilik ve bencillik gibi kötü huylardan arındırmaya hizmet etmektedir. Yine zekât toplumsal bünyeye girmiş cimrilik ve bencillik gibi olumsuzlukların ortadan kalkmasına yardım eder. Zekâtın toplumsal temizleme ve arıtma anlamı vardır."¹¹¹ Yazır gibi bazı bazı müfessirler bu sadaka ile onların, günah kirlerinden temizlenmelerine ve hasenatlarının bereketlenmesine, ihlaslılar derecesine yükselmelerine neden olunacağına işaret etmiştir. Buna göre, burada emrolunan sadaka, farz olan zekât olmayıp savaşa katılmayanlardan günahlara kefarete niteliğinde alınan sadaka kastedilmiştir. Hasan-ı Basr-i (ö. 110/728) bu görüşü benimsemiştir.¹¹² Fakihlerin çoğu bu âyetle zekâtın farz olduğunu delil getirmiştir.¹¹³ Burada zekât manasındaki sadaka söz konusu ise bu, onların günahlarını temizlemesine ve huylarını arındırılmasına

¹⁰⁶ İbn Manzûr, "zky", 14/358.

¹⁰⁷ Abdülbakî, "zky", 331-332.

¹⁰⁸ İsfahâni, "zky", 381.

¹⁰⁹ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/197.

¹¹⁰ Şehmus Demir, "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Erzurum 2007), 115.

¹¹¹ İlgili âyet için bk. et-Tevbe 9/103.

¹¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/449.

¹¹³ Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzi, *Mefâtihu'l gayb* (Beyrut: Dar'ul Kütübi'l İlmiyye, 1990), 14/178.

vesile olarak kabul edilmiştir. Böylece onların da sadaka vermelerinde kolaylık kazansınlar. Âyette Tebük savaşından geri kalanlar için kefarete sadakası ise bu, söz konusu davranışla onlara ilişen günahlarına kefarete olacağı şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁴

Kur'an'da yer alan tathir ve tezkiye sözcükleri, kişinin kalbinin ve malının maddi manevî yönden temizlenmesini ve arınmasını ifade de kullanılmıştır. Yani zekât veren kişi bencillik cimrilik kötü huy ve alışkanlıklardan kendini arındırmış olur. Cimrilik birey ve toplum için kalbi hastalık olarak kabul edilmiştir. Bu hastalık mal uğruna kan dökmeye, başkalarının malını yemeye kadar kişiyi savurmaktadır. İşte zekât verildiği zaman ödeyenin duygularını mala tutkunluk zilletinden kurtarmakta ve paraya kulluk bağından halas etmektedir. Manevî temizlik anlamı da taşıyan zekât Allah tarafından belirli kişilere verilmek üzere farz kılınmıştır. Zekât vermekle mükellef olan kişi zekâtı ödemekle Allah'a olan borcundan kurtulmuş ve nefsinin de manevi kirlilerden temizlemiştir. Çünkü insana mal sahibi olmak çok sevimli gelir. Bu yönden bakıldığında nefis, ancak maldan cömertlik gösterince temizlenir ve yücelir. Maldaki hakkın ödenmesiyle de o mal temizlenmiş olur.¹¹⁵

2.1.5. Manevi Tezkiye Olarak Tövbe

Kur'an tövbeyi manevi bir temizlik ve tezkiye saymıştır. Kişinin kendine, topluma ve Allah'a karşı işlediği günahlar ancak tövbe aracılığıyla temizlenebilmiştir. Bu bağlamda Arapça'da "tevbe (tevb, metâb)" "geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak" anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁶ Bu terim "dinde yerilmiş şeyleri terk etmek ve övgüye lâyık olan şeylere yönelmek şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁷ Kur'an'da tövbe terimi seksen sekiz yerde geçmiştir. Kula nispet edildiğinde tövbe kulun arızı olan günah halini bırakması ve aslî olan salah haline dönmesi kastedilmiştir. Allah'a nispet edilince tövbe tali olan azap bakımından, aslî olan rahmet bakışına dönmek olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Terim olarak tövbe, kişinin işlemiş olduğu günaha ısrar etmemesi, kalben Allah'a dönmesi ve ardından rabbinin bütün emirlerini yapması ve nehiylerinden kaçınması kararlılığı ve gayreti olarak tarif edilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁴ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Yusuf Şevki Yavuz- S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 6/479.

¹¹⁵ Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet* (İstanbul: Bir Yayınları, 1986), 241.

¹¹⁶ İbn Manzûr, "tvb", 1/233; Muhibbu'd-dîn Muhammed Murtazâ el Hüseyinî el-Vâsıtî ez Zebidî, *Tacü'l arûs min cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Abdüsettar Ahmet Farac (Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt, 1414/1994) "tvb", 2/77.

¹¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/279.

¹¹⁸ Topaloğlu, "Tövbe", 41/279.

¹¹⁹ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Kitabüt-Ta'rifât*, "tvb", trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 74.

Sözlük anlamı dönmek anlamına gelen tövbe terimini iki durumda ele almak mümkündür. Buna göre ilk anlamıyla tövbe, kişinin her türlü günden yüz çevirerek günah işlemekten önceki haline dönmesi kastedilmiştir. Gaflet ve şehvet gibi durumlarla günah işlemiş olan bir insanın, günahlarından, pişmanlık duyması bir daha işlememek adına kararlılık göstermesi ve eski temiz haline dönmesi demektir. Bu durumda tövbe, insanın bizzat kendisiyle alakalı bir durum olarak kabul edilmiştir. İkinci anlamıyla ise tövbe, Allah'ın bir fiili olarak açıklanmıştır. Burada, kulun işlediği herhangi bir günahı, terk etmesi ondan pişmanlık duyması ve yaptığı tövbeyi Allah'ın kabul etmesi olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle Allah'ın kulun günahlarını affedip ona vereceği azaptan dönmesi, bağışlamasıdır.¹²⁰

Tövbe, günah denilen fiil işlendikten sonra meydana gelir. Günah işlemiş kişi bununla günahlarından temizlenmiş ve eski günahsız haline dönmüş demektir. Tövbe, kulun günahlarından uzaklaşarak, Allah'ın razı olacağı bir kul durumuna gelmesidir. Tövbe şuurlu ve istekli bir davranıştır. Günah sayılan bir fiilden Yalnız Allah rızası için döndüğünde tövbe diye isimlendirilir. Yoksa kişinin şu veya bu sebeple günah olan bir fiilden vazgeçmesi tövbe olarak değerlendirilmez. Dünyaya tertemiz, günahsız olarak gelen insanın günah işlemesi durumunda en büyük sığınağı olarak ona tövbe kapısı hatırlatılmıştır. Kul, gösterdiği bütün aşırılıklara rağmen Allah'ın rahmetinden ve affediciliğinden ümidini kesmez. Allah'ın azap uyarısına karşı yine o uyarıcıya yönelmesidir. Bu sığınış annenin öfkesinden yine annenin merhametine sığınma gibidir. Kulun Allah'ın rahmetine sığınması yine Allah'ın teşvikiyledir. Bir âyette bu anlamda “...Rabbimize yönelin ve ona teslim olun”¹²¹ buyrulmuştur.

Kur'an'da tövbeye çokça önem verilmiştir. Allah'ın tövbe edenleri ve temizlenenleri seveceği bildirilmiştir.¹²² buyrulmuştur. Burada insanın iç dünyasını temizleyen tövbenin ardından maddi temizliğin zikredilmiş olması dikkatlerden kaçmamıştır. Âyetin söz diziminden şunlar çıkarılmıştır. Dünyaya tertemiz olarak gelen kul, şu veya bu sebeple ruhunu ve bedenini kirliletecek fiil ve ortamlarda bulunabilecektir. Çünkü insanın dış yapısı iç yapısının aynasıdır. Dış yapı temizliği, iç yapının temiz olmasıyla tam gerçekleşmiş olur.¹²³ İnsan maddî/bedenî yapısı kirlendiğinde temizliğe ihtiyaç duyar. Aynı şekilde mânevî yönü olan ruhî yapısı da günahlarla kirlendiğinde, kişi de eski haline dönme isteği oluşmaktadır. Tövbe ile manen temizlenen insan, Rabi'nin katında bağışlanmış kalben ve fikren rahatlamış olur. Tövbe sadece günahları bırakmak

¹²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 1/279.

¹²¹ ez-Zümer 39/54.

¹²² Âyet için bk. el-Bakara 2/222.

¹²³ Halil Altuntaş, “*Manevi Arınma Tövbe*”, Diyanet Aylık Dergi 336 (Aralık 2018), 7.

değil, geçmişî telafî etmeyi de gerektirir. Çünkü işlenen günahlar kalp aynasını karartacağı açıklanmıştır.¹²⁴

Günahların kalpleri kararttığına dair bir âyette “...Onların işledikleri fiiller kalplerinin üzerinde pas olmuştur.”¹²⁵ buyrulmuştur. Bu âyette günah, kalbin kirlenmesine ve paslanmasına sebep olan durum olarak açıklanmıştır. Yani günah işleyen kişi iç dünyasında bir kirlenme hissedecektir. İşte günahkârın iç dünyasını temizlemesi ancak tövbe ile mümkün olacaktır. Çünkü Kur’an temizliği sadece maddi temizliğe hasretmemiş aksine manevî temizliği de önemli görmüştür. Bununla ilgili olarak “...kim günahlarından temizlenirse kendi menfaati için temizlenmiştir.”¹²⁶ âyeti günahkârın günahlarından temizlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öyle ise tövbe kişinin işlediği günahın manevî kirinden arınma vasıtası olmuştur. Yani o, ferdin ruhunun arınması ve temizlenmesi olmakla beraber yine kulun Allah’a yönelişi olmuştur. Bu açıdan Kur’an’ın genel muhtevası içinde tövbe, insanın günahlarının manevî baskısından kurtulması ve huzura erişmesinin karşılığı olarak değerlendirilmiştir.¹²⁷

Zemahşerî, (ö. 538/1144) bir âyette geçen “Allah çok tövbe edenleri sever” kısmına Allah, tövbe ederek tüm günahlardan nefislerini temizleyenleri seveceği açıklamasını yapmıştır.¹²⁸ Başka bir âyette ise bir tövbenin nasıl makbul olacağı “Ey iman edenler! Allah’a nasûh bir tövbe ile tövbe edin”¹²⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre kabule şayan tövbenin “tövbe-i nasûh olduğunu göstermiştir. Nasuh bir tövbe” denildiğinde lügavî olarak kendisinde riya ve nifaktan bir şey bulundurmeyen bir tövbe anlaşılmıştır.¹³⁰ Tövbe-i nasuh terkibine hâlis ve samimi tövbe anlamı da verilmiştir.

Bazı alimler, işlenen günahlar tövbe edildikten sonra onların amel defterinden silinmesi için tövbe-kârın bazı telâfilere girmesi gerektiği uyarısına bulunmuştur. Günahlar sadece ilâhî hakkın çiğnenmesi veya ıskalanmasından ibaretse ve bunların içinde kazâsı mümkün farzlar varsa öncelikle bunların kazâ edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Tövbe insan için manevi kirlerden ve günah bataklıklarından insanın aklını, kalbini ve duygularını arındıran manevi bir temizleyici olarak emredilmiştir. Tövbe insanı umutsuzluk girdabına düşmekten kurtarır. İçindeki yaşama ümidini daima diri tutar. Bundan dolayı tövbe insanlığın nefes kadar muhtaç olduğu bir değer olarak Kur’an’da emredilmiştir.

¹²⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, “Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar” (İstanbul: Ensar Yayınları, 1994), 170.

¹²⁵ el- Mutaaffîn 83/14.

¹²⁶ el- Fâtır 35/18.

¹²⁷ Asım Yapıcı, “İslam’da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü” (İstanbul: Beyan yayınları, 1997), 77-78.

¹²⁸ Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmi’i t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eşkâvîl fî vücûhi’l-te’vîl* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 2008), 1/362.

¹²⁹ et-Tahrîm 66/8.

¹³⁰ Ebü’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.,1995), 6/407.

2.1.6. Manevi Tezkiye Olarak İhlâs

Kur'an ihlâs konusuna kullar indinde ve kendi katında önem vermiştir. Kullar için ibadetin halis olarak ona yapılması da emredilmiştir. İhlâs kelimesi h-l-s kökünden türemiştir.¹³¹ Bu sözcük Allah'ı birlemek yani tevhit ehli olarak anmak anlamına gelir.¹³² Yahudilerin düştüğü teşbih inancından kurtulmak Hristiyanların düştüğü teslis inancından uzaklaşmak ve kullukta Allah'tan başka her şeyden beri olmak olarak tanımlanmıştır.¹³³ İhlâs daha geniş manada şirkten, gösterişten bâtıl inanışlardan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı işlerde yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade ederken kullanılmıştır.¹³⁴

İhlâs esasen insanları azdırmak ve doğru yoldan saptırmak için şeytanın kurduğu tuzaklara karşı onu koruyan bir kalkandır. Kur'an'da şeytanın insanları azdırmak için uğraşacağından bahsedilmiştir.”¹³⁵ Âlûsî (ö. 1270/1854) âyet-i kerimedeki ihlâslıları, taat ve inkıyada münafî olan her şeyden temizlenmiş kişiler olarak tefsir etmiştir.¹³⁶ Bu âyetten anlaşılacağı üzere şeytan, Allah'ın ihlaslı kullarını doğru yoldan saptıramayacağı anlatılmaktadır. Yani bu saptırmak için uğraşmayacağını değil, aslında uğraşacağını ama saptıramayacağını ifade etmektedir.¹³⁷

Ayrıca Kur'an'da Allah'ın ihlasa erdirilmiş kullarından bahsedilmiştir. Bu kullardan biri de Hz. Yusuf'tur. Yusuf (a.s)'ın ihlaslı kullardan olduğu “*Yemin olsun ki, kadın onu arzulamıştı. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yusuf da ona istek duyacaktı. Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.*”¹³⁸ âyetinde açıklanmıştır.

Râzî (ö. 606/1210) bu âyetle Allah'ın Yusuf'un temizliğine dört kere şahitlik ettiğini belirtmiştir. İlkinde ondan kötülüğü uzaklaştırmak, ikincisinde fuhşu ırak tutmak üçüncüsünde kullarımızdandı ve dördüncüsünde ihlasa erdirilmişlerdendi sözü ile onu temize çıkarmıştır. Râzî âyetin son kelimesinde muhlisin şeklinde ism-i fail ve muhlisin şeklinde ism-i mef'ul olarak iki kıraat olduğunu belirtmiştir. İsm-i fail okunuşunda ihlâs ile kurbet ve taati ifa ettiğine işaret edilmiştir. İsm-i mef'ul okunuşunda onu Allah'ın kendisi için seçip halis kıldığı gibi bir manaya vurgu yapılmıştır. Her iki okuyuşta da en çok bu kelime Yusuf'un kendisine nisbet edilen suçtan uzak ve beri olduğunun delaletine

¹³¹ İsfahânî, “hls”, 161.

¹³² Zebîdî, “hls”, 17/562.

¹³³ İsfahânî, “hls”, 161.

¹³⁴ Ateş, “İhlâs”, 21/ 575.

¹³⁵ Âyet için bk. el-Hicr 15/39-40.

¹³⁶ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ân'il-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, (Beyrut: Dar'ul-Fikr, ts.), 8/72.

¹³⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 5/89.

¹³⁸ el-Yûsuf 12/24.

delil kabul edilmiştir.”¹³⁹ Son olarak ihlâs, inancı ve ameli, şirkten ve gösterişten temizler. İhlâsın olmadığı ibadetin dini açıdan hiçbir değeri yoktur.

2.1.7. Manevi Tezkiye Olarak Hasenât ve İyilikler

İnsanın yapmış olduğu iyilikler de temizleyici unsurlardan sayılmıştır. Bu konudaki bir âyette mealen “*Hem namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde, çünkü hasenat, seyyiatı giderir, bu, idrâki olanlara bir öğüttür.*”¹⁴⁰ buyrulmuştur. Âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbni Mesud (r.a.) ‘dan şöyle bir rivayet gelmiştir. “Ebu’l-Yusr Kab b. Amr, Hz. Peygamber’e gelerek; kendisinin bir kadını öptüğünü söylemiş ve kendisine hak ettiği cezanın uygulanmasını istemiştir. Hz. Nebi bir ara sessiz kaldıktan sonra onu çağırıp kendisine bu ayeti okuduğu haber edilmiştir. İçlerinden bir sahabe durumun sadece ona özgü bir şey mi olduğunu sorunca, Hz. Resul hayır tüm müminler içindir buyurmuştur.”¹⁴¹

Âyet-i Kerime’de geçen: “*Şüphesiz iyilikler kötülükleri siler*” ifadesindeki iyilikler ile kötülüklerden neyin kastedildiği tartışılmıştır. Âyetteki iyiliklerden maksadın beş vakit namaz olduğu açıklanmıştır. Bu görüş Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Hasan-ı Basr-i’ye (ö. 110/728) nispet edilmiştir.¹⁴² Zira beş vakit namazın kötülükleri sileceği hakkında çeşitli hadisler zikredilmiştir. Bu hadislerden birinde Hz. Resul namazı kapının önünden akan bir ırmağa benzetmiştir. Günde beş defa o suda yıkanan kişide kirin kalmayacağı gibi beş vakit namaz kılan kişinin de günahlarının silineceğini bildirmiştir.¹⁴³ Diğer ulema ise âyetin zahiri anlamından hareketle iyiliklerin sadece namaza indirgenemeyeceğini her türlü taate şamil olduğunu söylemiştir. Bu görüşlerine Hz. Resul’ün işlenilen kötülüğün ardından yapılan iyiliğin kötülüğü gidereceği ile ilgili hadisi¹⁴⁴ referans olmuştur.

Kuşeyrî, (ö. 465/1072) âyetteki “*iyilikler kötülükleri giderir*” cümlesini tefsir etmiş ve günah nasıl olursa olsun iyiliğin onu sileceğini dile getirmiştir. Yine bu müfessir “iyiliğin kendisiyle hakkın gerçekleştiği her şey olduğunu kötülüğün ise kulun işlediği her türlü günah olduğunu anımsatmıştır. Bu açıdan iyilikler kötülüklerin ardından yapıldığında onları silip yok edecekleri belirtilmiştir. Yine bu müfessir kurbetin iyiliğinin zellenin kötülüğünü, pişmanlığın iyiliğinin cürmün kötülüğünü ve istiğfarın iyiliğinin isyanın kötülüğünü gidereceğine işaret etmiştir. Ayrıca istiğfarın iyiliğinin, ısrarın

¹³⁹ Razî, *Mefâtihu'l gayb*, 18/116.

¹⁴⁰ el-Hud 11/114.

¹⁴¹ Buhârî, “Mevâkît”, 4.

¹⁴² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/150. 4/529.

¹⁴³ Hadis için bk. Buhârî, “Mevâkît”, 6

¹⁴⁴ Hadis için bk. Ahmed bin Hanbel, *el-müsned*, 5/153.

kötülüğünü, inayetin iyiliğinin, cinayetin kötülüğünü, kardeşlerini affetmenin iyiliği, aleyhine olan kinin kötülüğünü ve cömertliğin iyiliğinin hizmetin kötülüğünü yok edeceğine vurgu yapmıştır. Son olarak hüsnü zannın iyiliğinin size karşı olan kötülüğü doğruluğun iyiliğinin, ucbün kötülüğünü ve ihlâsın iyiliğinin, rıyanın kötülüğünü sileceğini vurgulamıştır.”¹⁴⁵

Temizliğin maddi ve manevi unsurlarından buraya kadar söz edilmiştir. Gazzâli ise temizliğin mertebelerinden bahsetmiştir. O temizliğin dört mertebesi olduğunu dile getirmiştir. Buna göre dış necaset ve kirliliklerden arındırmak, organları günahlardan temizlemek, kalbi çirkin sıfatlardan temizlemek sırrı mâsivâdan temizlemek olarak bunları saymıştır. Kalbi Allahtan başka her şeyden temizlemek temizliğin en yüksek derecesi olup ve peygamberler ile sıddıklara has bir durum olduğu vurgulanmıştır.¹⁴⁶

İnsanın en büyük hedeflerinden biri kalbi, manevi hastalıklardan kurtarıp güzel ahlak ve dinin ortaya koyduğu inançlarla süslemesidir. Kalbin inançları ve güzel ahlakı benimseyebilmesi için zıtlarından temiz olması gerekir. Din dairesinin dışındaki günahlar, davranışlar ve yanlış inançlar terk edilmedikçe diğerleri kalbe yerleşemez. Dolayısıyla kalp amelinin yarısı kalbin temizlenmesi diğer yarısı ise kalbe güzel ahlakın yerleşmesidir. İşte temizlik bu bakımdan imanın yarısı olarak nitelenmiştir.

¹⁴⁵ Ebu'l Kâsım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâ'ifü'l işârât (Beyrut: Daru'l Fikr, trs.), 3/ 383.

¹⁴⁶ Gazzâlî, İhyâ-u Ulûm'id-din, trc: Ali Arslan, 1/402.

2.2. Temizlik Türleri

İslâm âlimleri temizliği genel olarak maddi temizlik, manevi temizlik ve hükmi temizlik olarak üç şeklide ele almıştır. Bu bağlamda vücut ve elbise temizliğini, yiyecek ve içecek temizliğini, çevre temizliğini maddî temizlikten saymıştır. Manevi temizliğin ise alanı manevî temizliğe göre daha kapsamlı tutulmuştur. Bu temizlik Müslümanın niyeti, kalbi, düşüncesi, aklı ve dili için kullanılmıştır. İnsani ilişkilerini ve kazancındaki ilişkilerini de içereceği vurgulanmıştır.¹⁴⁷ Bu açıdan inançtaki temizliğin manevi temizlik içinde yer aldığı rahatlıkla söylenebilir.

Hükmi temizlik ise manevî kirlilik hali olan abdestsizlik, gusûlsüzlük halinden temizlenmek olarak betimlenmiştir. Bu üç temizlik türüne yeri geldikçe detaylı olarak değinilecektir. Görünür kir ve pisliklerin giderilmesine “necasetten taharet”, abdestsizlik durumunun ortadan kaldırılmasına ise hadesten taharet denilmiştir. Abdest kendi başına bir ibadet olmayıp diğer ibadetlerin yapılmasında kulun rabbinin huzuruna çıkması için manen ve ruhen hazır hale gelmesidir.

2.2.1. Maddî Yönüyle Kişisel Temizlik

İslâm temizliği maddî, manevî ve hükmi olarak üç kısma ayırmıştır. Burada maddî yönüyle temizlik çeşitleri irdelenmiştir. İslâm temizliğin gerekliliğini ve önemini sıklıkla vurgulamıştır. Bu nedenle İslam toplumlarında temizlik ana ana fikri, bu kültürün asli unsurlarından birini teşkil etmiştir.¹⁴⁸ İslâm’la şereflenmemiş toplumların temizlik konusundaki bilgilerinin ve kültürlerinin geçmişi pek eski değildir. İslâmın doğuşuyla birlikte temizlik Müslümanların gündemine girmiştir. Bu din müminlerden yalnız temiz olmalarını istemekle kalmamış, ayrıca bunun uygulamasını da göstermiştir. İnsanın Müslüman olmadan da temiz olabileceği söylenmiş ise de aynı insanın temiz olmadan doğru dürüst Müslüman olamayacağı vurgulanmıştır. Araştırmanın bu kısmında kişisel temizlik türleri incelenmiştir. Bunlar elbise temizliği, el, yüz, ağız, diş, tırnak, göz, burun, saç sakal ve avret temizliği olarak tetkik edilmiştir.

2.2.1.1. Elbise Temizliği

İslam’ın insanlardan temiz tutmasını istediği ilk şey elbisedir. Zira insanlar arası ilişkilerde kılık kıyafetin temiz ve düzgün olmasının önemli rolünden bahsedilmiştir. Giyinmek; insana has bir özelliktir. Elbisenin temiz olması kişinin hem kendine hem de muhatabına duyduğu saygı ve muhabbetin bir tezahürüdür. Atalarımız “Kişi kıyafetiyle

¹⁴⁷ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 27.

¹⁴⁸ Komisyon, *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 28. Basım, 2021), 1/222.

karşılını fikirleriyle uğurlanı” sözü bu gerçeği dile getirmiştir. Elbisenin daha doğrusu Hz. Nebi’nin elbisesinin temiz olması gerektiğinden bahseden âyetler vardır. Bunlardan birinde mealen “*elbiseni temiz tut*”¹⁴⁹ buyrulmuştur. Bu âyetin anlam alanı kapsamlıdır. Âyete göre giyilecek olan elbise her türlü kir ve necasetten arındırılmalı, böylece giyim kuşama çeki düzen verilmelidir. Çünkü Allah’ın mesajlarını insanlara ulaştıran kişinin görünüşünün nezih ve pak olması, insanların kendisine ısınması ve kalbi yakınlık duyması için çok önemlidir.¹⁵⁰

Bu âyetin ifade ettiğİ anlamla ilgili tefsirlerde çeşitli izahlar yer almaktadır. Bu yorumlarda bazı müfessirler temizlik lafzının gerçek manasında diğİerleri ise temizlik lafzını mecaz anlamda kullanıldığını söylemiştir. Aynı zaman da temizlik sözcüğünün hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanıldığını söyleyen müfessirlerde vardır. Burada genel görüşün hâkim olduğı birkaç müfessirin yorumları zikredilmiştir. Böylece âyette kastedilen temizliğin ne tür temizlik olduğı ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda bazı sahabe ve tabiun bilginlerine göre elbiselerini temizle ile günah işlememek ve ihanette bulunmamak, manevi kirlerinden temizlemek gibi anlamlar öncelenmiştir. Hatta Katade (ö. 117/735) Arapların ahdi bozan için elbisesi kirli ve verdiğı sözü yerine getiren için elbisesi temiz dediklerine temas etmiştir.¹⁵¹

Abdullah b. Abbas’a göre, âyetteki elbise temizliğı ile güzel ameller işlemek ve davranışları düzeltmek, kastedilmiştir. Ona göre burada elbiseyi Allah, kalpten kinaye olarak zikretmiştir. Yani “kalbini günah ve isyanlardan temizlemesi tavsiye edilmiştir. Bazı tabiun müfessirlerine göre ise elbiselerini suyla yıkaması ve onları necasetten arındırması kastedilmiştir.¹⁵²

Zemahşerî elbisesinin zahiri pisliklerden tertemiz olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü elbise temizliğı namaz için şarttır, namaz ancak bununla sahih olur. Temizlik namazın dışında da önemli ve güzeldir. Zira tertemiz bir müminin, üzerinde pislik taşıması çirkin bir şeydir. Âyetin; elbiseyi kısa tutmayı ve elbiselerini uzatma ve eteklerini yerde sürüme konusunda Araplara muhalefeti emrettiğı de söylenmiştir. Zira (elbise uzun olup yerde süründüğünde), ona necasetin bulaşmasından emin olunamaz. Ayrıca Zemahşerî (ö. 538/1144) âyetin; nefsi tiksindirici fiillerden ve çirkin adetlerden temizlemeyi emrettiğini de söyleyenlerin olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Râzi (ö. 606/1210) tefsirinde “elbise” ve temizlik lafızlarının hem gerçek hem de mecazi anlamda alınabileceğini söylemiştir. Gerçek anlamda alındığında mana şu şekilde

¹⁴⁹ el-Müddesir 74/4.

¹⁵⁰ Çelik, *Hakkın Daveti*, 5/283.

¹⁵¹ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 8/476.

¹⁵² Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 8/476.

¹⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/1006.

olur: Bununla Hz. Peygamber (s.a.v.)’e elbiselerini kirden, necasetten temizlemesi emredilmiştir. Müşrikler, elbiselerini kirden-pislikten korumuyorlardı. Dolayısıyla Allah Hz. Resul’e elbisesini pisliklerden korumasını emretmiştir. Bu görüş Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’e aittir.¹⁵⁴ Temizlik mecazi anlamda alındığında mana şöyle olur: Âyetteki “temizle” emri ile “kısalt” manası kastedilmiştir. Zira Araplar, uzun elbise giyiyorlardı. Dolayısıyla eteklerinin kirlenmemesi için onu topluyorlardı. Aynı zaman da eteklerin uzun olması kibirli kimselerin yaptığı bir şeydi. İşte Allah Resûlü böyle davranmaktan men olundu. Ayrıca bundan “giyindiğin elbiselerin haramdan uzak ve temiz olması, helal bir yoldan elde edilmiş olması gerekir gibi manalarda anlaşılmıştır.¹⁵⁵

Müfessirlerin çoğunluğu ayette geçen temizlik ve elbise lafızlarını mecazi anlamda almıştır. Bu görüşe göre âyete “kalbini, kötü vasıflardan temizle” anlamı verilmiştir. Hasan el-Basr-î (ö. 110/728) de bu ifadeye, “huyumu güzelleştir” manasını vermiştir.¹⁵⁶ Neticede bu görüşlerden elde edilen sonuç şöyle özetlenmiştir. Elbise temizliği, amel, kalp, nefis, beden veya cisim, aile halkı, insanlar, din ve giyilen elbiseler olarak tefsir edilmiştir.¹⁵⁷

Yazır (ö. 1942) bu âyeti şöyle tefsir etmiştir. Mesela “Filan kişinin eteği temizdir” denildiğinde onun iffetli ve ahlakının temiz olduğu anlatılmıştır. O siyab sözcüğünün nefisten veya kalpten kinaye olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda kinaye, hakikî mananın kastedilmesine engel görülmemiştir. Buna göre hem bedeninin hem de elbisenin maddî temizliğinin emredilmiş olabileceği kanaati hasıl olmuştur.¹⁵⁸ Tefsirlerde âyetin manasıyla ilgili yapılan açıklamalarda temizlik lafzını hem maddi yönden elbisenin temiz olması anlamında hem de kalbin kötü huylardan arındırılması şeklinde yorumlandığını görürüz. Neticede bu âyetin maddi ve manevi yönden temiz olmayı kastedildiğinde hemen hemen ittifak edilmiştir.

Konumuzla ilgili bir diğer âyette **يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا** إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ buyrulmuştur. Âyete “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹⁵⁹ anlamı verilmiştir. Âyette gerek tavaf ve gerek namaz halinde elbiselerinizi üzerinize alınız buyrulmaktadır. Erkek ve kadının avret yerlerini örtecek kadar giyinmeleri farzdır. Avret yerlerini açmak insanın en büyük ayıbı olduğundan elbise insanın bir zineti olmuştur. Nüzul sebebi bağlamında İbn Abbas Arap kabilelerinin Kâbe’yi çıırılçıplak

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 22/242.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 22/242.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 22/242.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 18/164.

¹⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 8/459.

¹⁵⁹ el-A'râf 7/31

tavaf ettiklerini böylece kadınların geceleyin tavaf ettiklerini belirtmiştir. Mina'daki mescide geldiklerinde kadınların elbiselerini tamamen çıkardıkları aktarılmıştır.¹⁶⁰

Nesefi (ö. 710/1310) âyetin tefsirinde bir müminin namaz kılması için en güzel ve temiz elbiselerini giyerek namaz kılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü namaz kulun Rabbine karşı yakarışı ve münacatı demektir. Bu itibarla da süslenip temizlenmek güzel kokular sürünmek yerinde bir davranış olarak kabul edilmiştir.¹⁶¹ Âyet-i kerime Câhiliye Araplarının yaptığı gibi çıplak olarak mescide gitmeyi ve tavaf yapmayı yasaklamaktadır. Ayette geçen “Zinet”ten maksat elbiseleri giymektir. Bununla birlikte “zinet” kelimesinin süslenmek için giyilen kıymetli elbiseler manası da vardır. Bundan hareketle bir Müslümanın namaz kılarken en güzel elbiseleri giymesi, özellikle cuma ve bayram namazlarını eda etmek için mescide giderken temiz ve tertipli olması emredilmiştir.¹⁶²

Elbiselerin temiz olması ile ilgili Hz. peygamber (s.a.v) “*Beyaz renk elbiseler giyiniz. Çünkü elbiselerin hayırlısı beyaz olandır. Ölülerinizi de beyaz kefene sarınız.*”¹⁶³ Buyurmuştur. Yine bir gün Hz. Nebi seferden dönerken şu sözlerle sahabeyi uyarmıştır. “*Sizler kardeşlerinizin yanına dönüyorsunuz, bineklerinize ve eşyalarınıza çeki düzen veriniz. Elbiselerinizi güzelleştiriniz. Böylelikle insanlar arasında örnek kişiler olasınız.*”¹⁶⁴ Böylece rahmet elçisi Müslümanlara elbiselerini temiz ve düzenli yapmalarını tavsiye etmiştir. Verilen âyet ve hadislerden hareketle İslâmın elbise temizliğine verdiği önem ortaya koyulmuştur.

2.2.1.2. El ve Yüz Temizliği

Dış ortamla temas etmesi ve çok kullanılması hasebiyle el temizliği oldukça önemlidir. Mikropların el temasıyla bulaştığı ve bu şekilde salgın hastalıkların yayıldığı da göz önüne alındığında İslâm'ın emrettiği el yüz temizliğinin ne kadar isabetli olduğu anlaşılır. Abdest âyetinde mealen “*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız vakit yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın*”¹⁶⁵ buyrulmuştur. Hz. Nebi el ve yüz temizliği ile ilgili olarak “*Sizden birisi uyandığı zaman kabın içine ellerini girdirmeden önce iki elini de üç kere yıkasın. Çünkü gece uyurken ellerinin nerede gecelediğini bilemez.*”¹⁶⁶, “*Yemekten önce ve sonra elleri yıkamak yemeğin bereketindendir*”¹⁶⁷ buyurmuştur.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 10/344.

¹⁶¹ Nesefi, *Medarikü't-tenzil*, 4/157.

¹⁶² Çelik, *Hakkın Daveti*, 2/180.

¹⁶³ Tirmizi, “Cenaiz”, 994.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebi Davud*, thk. Muhammed Abdulazziz el-Halid (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), “libas”, 15.

¹⁶⁵ el-Maide 5/6.

¹⁶⁶ Tirmizi, “Et'ime”, 61

¹⁶⁷ Tirmizi, “Et'ime”, 47.

İlgili âyet ve hadislerle Hz. peygamber (s.a.v.) şüphe veya yoruma fırsat vermeyecek şekilde açıkça el yıkamanın önemini vurgulamıştır. Ayrıca Yüzün yıkanmasının baş ağrıların azalmasına, zindeliğin artmasına ve baş bölgesindeki kan dolaşımının düzenlenmesine katkı vereceği beyan edilmiştir. Dışa açık bir uzuv olması sebebiyle de yüzün kirlerden arındırılmasının tıbbi pek çok fayda sağlayacağı belirtilmiştir.¹⁶⁸

2.2.1.3. Ağız ve Diş Temizliği

İslâm'ın temizlenmesini tavsiye ettiği uzuvlardan diğer ikisi ise ağız ve dişlerdir. Bu temizlik türü insanın devamlı yapması gereken bir temizlik olarak kabul edilmiştir. Ağız ve dişlerin temiz tutulması vücut sağlığı ve estetik dış görünüş açısından önemli görülmüştür. Mikropların vücuda girebildikleri en kolay yer olması sebebiyle ağzın sürekli temiz tutulması gerekir. İnsanların çoğu konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olsalar da gerekeni yapmamakta bu sebeple de birçok hastalığa zemin hazırlamaktadırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) ağız ve diş temizliği konusunda çok hassas davranmış, bunu sahabeye emretmiş ve misvağın bu konuda temizleyici bir araç olduğunu bildirmiştir. Misvak; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in diş temizliğinde kullandığı ve çokça tavsiye ettiği bir çeşit fırçanın adıdır.¹⁶⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) misvak kullanmaya çok önem vermiştir. Hatta onu neredeyse farz olmayı gerektirecek tarzda çeşitli vesilelerle vurgulamıştır. Bir hadiste *“Misvak kullanınız, çünkü misvak; ağız ve dişleri temizler. Allah'ın razı olmasına sebep olur. Cibril bana her gelişinde misvak kullanmayı tavsiye ederdi. O derece ki bana ve ümmetime zorluk vermeyeceğimi bilseydim, misvak kullanmayı onlara farz kılardım. Ben, misvağı o kadar çok kullanırım ki diş etlerimin tahrip olmasından korkarım.”*¹⁷⁰ Buyurmuştur.

Her zaman temizlenmesi gereken ağız ve dişler sadece kişinin kendisiyle ilgili olmayan aynı zamanda muhatap olduğu ailesi ve çevresindeki kişileri de ilgilendiren bir durumdur. Ağız kokusu bakterilerden kaynaklanır ağız kokusu da diğer insanlara rahatsızlık verir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir şey yiyip içtikten sonra ağzını temizlemeye özen göstermiştir. Konuyla ilgili olarak Allah Resulü (s.a.v.) koyunun etinden yedikten sonra da ağzını çalkalamıştır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Kuşçular, *Her yönüyle temizlik*, 73.

¹⁶⁹ Turhan Baytop, “Misvak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 30/190.

¹⁷⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 7; Buhârî, “Savm”, 27.

¹⁷¹ İbn Mâce, “Tahâret”, 66. Konuyla ilgili benzer rivâyetler için ayrıca bk. Buhârî, “Vudû”, 54;

2.2.1.4. Tırnak Temizliği

Ferdi temizlikte tırnak temizliği de oldukça önemlidir. Bu temizlik el ve ayak temizliğinin tamamlayıcısıdır. Tırnakların kesimi vücut temizliği açısından çok büyük öneme sahiptir. Tırnaklar düzenli periyotlarla kısa ve yuvarlak şekilde kesilmesi İslâm'ın önerdiği temizlikten addedilmiştir. Ancak ayak tırnaklarının düz kesilmesi tavsiye edilmiştir. Tırnakların uzaması halinde ise bir mikrop yuvasına dönüşeceğine işaret edilmiştir. Tırnak temizliğiyle ilgili bazı hadislerde Hz. Nebi Ali'ye hitaben *“Ey Ali, uzayan tırnaklarını kes! Zira zararlı şeyler tırnaklar içinde barınır.”*¹⁷² buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber fitratla ilgili bir hadiste on şeyin fitrattan olduğunu bildirmiştir ve O bunları bıyığın kesilmesi, sakalın uzatılması, misvağın kullanılması, gusülde burna su çekilmesi, ağza dolu dolu su alınması, tırnakların kesilmesi, parmak aralarının hilallenmesi, koltuk altı tüylerinin yolunması, etek tıraşının yapılması ve istinca yapılması şeklinde saymış ve sıralamıştır.¹⁷³ Yaratılışı gereği insanın yapması gereken şeylerden birinin de tırnak kesmek olduğu hadiste açıkça bildirilmiştir. İnsanlardan da fitrata uygun davranılması istenmiştir.

2.2.1.5. Göz ve Burun Temizliği

İslam'ın önem verdiği bir diğer temizlik ise gözlerin ve burnun temizlenmesidir. Gözlerimiz, dünyaya açılan birer pencere gibidir. Her sabah uyandığımızda, az ya da çok, göz çevresinde birikmiş çapaklara rastlarız. Bunların ılık su ve sabunla temizlenmesi, göz sağlığı için gereklidir. Özellikle gözler yorgun olduğunda soğuk suyla yıkanmasının dinlendirici olduğu tavsiye edilmiştir.¹⁷⁴

Yine İslâm burun içinin temizlenmesinin, havanın akciğerlere daha temiz gönderilmesini sağlayacağına işaret etmiştir. İnsanın nefes almasını kolaylaştıracığı ifade edilmiştir. Bir gün İbn Sabira (r.a) Hz. Nebi'ye *“Ey Allah'ın Resulü! Bana abdesti anlat”* demiştir. Hz. Resul *“Abdesti güzelce al ve oruçlu değilsen burnuna suyu iyice çek”*¹⁷⁵ yanıtını vermiştir. Bu hadiste burun temizliğine dikkat çekilmiştir. Bu bilgiler ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu tavsiyeleri göz ve burun temizliğinin önemini ortaya koyan veriler olarak değerlendirilmiştir.

¹⁷² Ebu Davud, “Tahâret”, 29.

¹⁷³ Müslim, Tahâret 56; Ebû Dâvûd, Tahâret 29; Tirmizî, Edeb 14; Nesâî, Zîynet 1; İbni Mâce, Tahâret 8.

¹⁷⁴ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 78.

¹⁷⁵ Ebu Dâvud, “Tahâret”, 55.

2.2.1.6. Saç-Sakal Temizliği

Saç tarih boyunca insanlar tarafından her zaman özel bir yere sahip olmuştur. İnsanların saçlarını şekillendirmesinde çoğunlukla dini inançlar ve gelenekler etkisini göstermiştir.¹⁷⁶ İnsanın yüz hatları dışında kalan bölümünü kaplayan saçlar hem kadınlar hem de erkekler için çok önemli görülmüştür. Aynı zamanda kişisel cazibenin de bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saç bakım ve temizliği Hz. Nebi döneminde de titizlikle üzerinde durulan konulardan olmuştur. Kur'an'da doğrudan saçların bakım ve temizliği ile ilgili bir hüküm yer almamış konuyla ilgili hükümler hadislerden çıkarılmıştır. Allah Resulü (s.a.v.) bir Müslüman için ahlak güzelliğinin yanında dış görünümünün de güzel olması gerektiğini belirtmiş, saçların temiz ve bakımlı olmasını tavsiye etmiştir.¹⁷⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in saç bakımına verdiği önemin anlaşılması açısından aşağıda verilen örnek dikkat çekicidir. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) mescitteyken saç sakalı bakımsız bir adamın mescide geldiği aktarılmıştır. Hz. Nebi'nin ona eliyle "çık" diye emrettiği belirtilmiştir. O kişi saçını ve sakalını düzelttikten sonra geri dönünce Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Sizden birinizin saç başı bakımsız böyle düzenli gelmesi daha hayırlı değil midir?*"¹⁷⁸ diye sormuştur. Burada müminin her nerede olursa olsun saçının ve başının düzgün, temiz ve bakımlı olması gerektiği ilkesine vurgu yapılmıştır. Hz. Resul saçın temizliği ile ilgili "saçı olan kimse ikram etsin"¹⁷⁹ buyurmuştur. Böylece saç olanların saçlarına bakmalarını, saçlarını temiz ve bakımlı tutmalarını tavsiye etmiştir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) sakal ve bıyık bakımını zaman zaman ümmetine tavsiye etmiştir. Bu konuda Hz. Resul "*Bıyıkları kısaltın, sakalları da uzatın.*"¹⁸¹ buyurmuştur. Saç ve sakal bakımı ve temizliği İslâm çok önem vermiştir. Bu dinin mübelliği olan Hz. Muhammed (s.a.v) saçın ve sakalın temiz ve bakımlı olmasını hadislerinde tavsiye etmiş ve uygulamasında da göstermiştir. Kendisi de saç ve sakalının bakımlı ve güzel olması için gereken özeni göstermiş ashabına saç ve sakal bakımı konusunda iyi bir örnek olmuştur.

¹⁷⁶ İsmail Yalçın, "Saç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/367.

¹⁷⁷ Ebû Dâvud, "Tereccül", 3; Nesâî, Zinet, 60

¹⁷⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), "Şa'r", 7.

¹⁷⁹ Ebû Dâvud, "Tereccül", 3.

¹⁸⁰ Buhârî, "İtikâf" 2; Müslim, "Hayz", 3; İbn Mâce, "Savm", 64.

¹⁸¹ Müslim, "Tahâret", 15; Tirmizî, "Edeb", 15; Nesâî, "Tahâret", 15.

2.2.1.7. Avret Temizliği

Vücut temizliği ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise vücudun belirli yerlerindeki kılların kesilip temizlenmesidir. Çünkü bu bölgelerde terleme çok olduğu için mikropların üremesi kolay hale gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in *“Sizden biriniz uyandığı zaman, elini yıkasın, çünkü ellerin nerde gecelediği bilinmez”*¹⁸² hadisi bu konu ile doğrudan alakalı bulunmuştur. Yine Allah Resulü (s.a.v.) fitrat gereği yapılması gereken temizliklerden bahsetmiştir. O, bunlar arasında koltuk altı kıllarını temizlemeyi, etek tıraşı olmayı ve su ile taharetlenmeyi de saymıştır.¹⁸³

Tahâretlenmenin, sol elle ve bol suyla yapılması önerilmiştir Nitekim Kubâ halkının suyla temizlenmeleri Kur'an'a konu olmuştur. Âyette şöyle buyrulmaktadır: *“Onun içinde günahlarından temizlenmeyi seven kişiler vardır. Allah da arınmış, ak pak olmuş olanları sever.”*¹⁸⁴ Bu ayet nazil olduğunda, Hz. Resul, *“Ey Ensar topluluğu! Allah sizi temizlik konusunda övmektedir, bu övgüye sebep olan temizliğin mahiyeti nedir diye sormuştur. Onlar, “Biz namaz için abdest alırız, cünüplükten ötürü yıkanırız ve suyla tahâretleniriz.” diye yanıt vermiştir. Bunun üzerine Hz. Nebi: “Övgü işte bunun için! O halde buna devam edin!”* buyurmuştur.¹⁸⁵ Böylelikle avret yerlerinin temizlenmesinin önemi ortaya çıkmıştır.

2.2.1.8. Yiyecek ve İçecek Temizliği

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için yeme ve içmeye ihtiyaç duyar. Ancak bu yiyecek ve içeceklerin temiz ve helal olmasına dikkat etmesi İslam'ın emirlerindendir. Birçok âyette Allah farkı şekillerde hitap ederek temiz ve güzel şeylerin helal pis şeylerin ise haram olduğunu bildirmiştir. Mesala âyetlerden bazılarında mealen *“Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların hoş ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin.”*¹⁸⁶ , *“Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: ‘Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı.’*¹⁸⁷ ve *“Ey insanlar! Ey insanlar bütün arzda kî nimetlerimden helâl olmak, pâk olmak şartıyla yiyin, fakat Şeytanın adımlarına uymayın çünkü o size belli bir düşmandır.”*¹⁸⁸ buyrulmuştur.

Bu âyetin açıklaması sadedinde cahiliye Araplarının bahire, saibe, vasile ve ham gibi hayvanlardan faydalanmayı haram saydıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine Allah Teala bu âyeti indirmiştir. Allah yeryüzünde helal ve haram olan şeyler yaratmış, helal

¹⁸² Müslim, “Taharet”, 87.

¹⁸³ Müslim, “Taharet”, 56.

¹⁸⁴ et- Tevbe 9/108.

¹⁸⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 28.

¹⁸⁶ el- Bakara 2/172.

¹⁸⁷ el-Maide 5/4.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/168.

olanlardan yemeyi mubah kılmış, haram olanları da yasaklamıştır. Başka bir rivayette şöyle denilmiştir: Bir insan grubu değerli yiyeceklerden yemeyi ve değerli giyeceklerden giymeyi haram sayıyor, buna mukabil değersiz şeylerden yiyip giyiniyorlardı. Bu ayetle onlara sözü edilen davranış yasaklandı. Yiyecekleri nitelendiren "tayıben" kavramıyla helal olanlar değil, insanın yemekten hoşlandığı şeyler kastedilmiş olmalıdır. Çünkü insan tabiatı her helal olanı yemekten hoşlanmayabilir. Buna mukabil kendisine daha leziz ve uygun düşen yiyeceklerden yemek ister. Bu durumda yeryüzündeki yiyecekler helal de haram da olabilir.

Yine belirtmek gerekir ki helal olan yiyeceklerden hoş gidenler bulunduğu gibi gitmeyenler de vardır. İnsanın hoşuna giden yiyeceği yemesinin psikolojik açıdan da değeri vardır. Çünkü insanın içinde hoş giden nimeti verene şükretme, onu ikram edene saygı duyma isteği artar.¹⁸⁹ M. Hamdi Yazır (ö. 1942) ise bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Yeryüzündeki nimetlerden helal ve temiz olanlardan yiyiniz. Yediğiniz şeyler pis veya içinde kul hakkı barındırmazın.¹⁹⁰

Beyan edilen âyetlere ilave olarak Hz. Nebi de ümmetinin helal ve temiz şeylerden yemeleri ve içmelerini öğütlemiş ve haramdan uzak durmalarını kavli ve fiili olarak göstermiştir. Sünnet-i nebi her konuda olduğu gibi bu hususta da Müslümanlara rehber olmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v) yapılan duanın kabul olabilmesi için de yenilip içilen şeylerin helal olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) yiyecek ve içeceklere herhangi mikrobun bulaşmaması için konuldukları kabın da temiz ve üzerinin örtülmesini tavsiye etmiştir.¹⁹² Buraya kadar zikredilen âyet ve hadislerde temizinden ve helalinden yeme ve içmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bir de bu yiyeceklerle bakteri bulaşmaması için alınması gereken birtakım önlemlerden bahsedilmiştir. Bu önlemler el yıkama, burun ve tırnak temizliği, lavabodan sonra ellerin iyice yıkanması ve yemek ve su kaplarını kapatmak şeklinde sıralanmıştır.¹⁹³

Bu tedbirlere dikkat edildiğinde yiyecek ve içeceklerin bakterilerden korunmuş olacağı bildirilmiştir. Yine bu âyetler ve hadislerden yola çıkarak denilebilir ki yiyeceklerin maddi yönden temizliğine dikkat edildiği gibi manevi yönden de temiz olmalarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bakterilerden uzak olması bir yiyeceğin temiz olması için yeterli değildir. Aynı zamanda helal yoldan kazanılmış ve kimsenin hakkı da olmaması da gerekir.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, çev. Yusuf Şevki Yavuz- S. Kemal Sandıkçı, 1/337.

¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 1/480.

¹⁹¹ İlgili hadis için bk. Müslim, "Zekât", 19; Tirmizî, "Tefsir", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/328

¹⁹² İlgili hadis için bk. Müslim, "Eşribe", 5364.

¹⁹³ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 96.

2.2.2. Çevre Temizliği

İslâm'da temizliğin alanı çok geniş tutulmuştur. Allah yeryüzündeki bütün varlıkları insanın istifadesine sunmuştur. İnsanın dünyadaki misyonu yaratıcısının verdiği bu nimetin değerini en iyi şekilde bilip ona göre hareket etmesidir. İslâm çevrenin korunması ve temizliği üzerinde önemle durmuştur. Müslüman, kendi temizliğine dikkat ettiği gibi yaşadığı çevrenin temiz olmasına özen gösterir. Bunu çevreye karşı ahlaki sorumluluk olarak kabul eder. Çevre temizliği insanın yalnız kendisini değil, diğer insanları da ilgilendirir. Çevreyi kirletmek esasen diğer insanları rahatsız etmek ve onlara zarar vermek demektir. Oysa Müslüman canlı ve cansız hiçbir varlığa zarar vermeyen insan olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁴

Hz. Resul bir hadiste "*Avlularınızı temizleyiniz.*"¹⁹⁵ buyurmuştur. Böylelikle o evlerin çevresinin de temizlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yaşadığımız temiz çevreyi kirletmenin çok kötü bir iş olduğu ve Müslümana yakışmayan çirkin bir davranış olarak görüldüğü açıklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) yine başka bir hadislerinde ise "*Lânete uğramışlardan olmaktan sakının*" buyurmuştur. Bunun üzerine sahabe lanete uğrayanların kim olduğunu sormuştur. Hz. Resul "*Halkın kullandığı yolu ve gölgelendikleri yerleri kirletenlerdir*"¹⁹⁶ diye cevap vermiştir. Bugün ülkemizde bu anlamda temiz bir yer bulmak hemen hemen imkansızdır. İnsanların yollarını oturup kalktıkları ve dinlendikleri mekanları kirletmek ve insanları rahatsız etmek İslâm ahlâkıyla da Müslümanlıkla da asla bağdaşmaz. Burada çevre temizliğiyle ilgili bazı hususlara mesela, ev ve mekân, sokak ve mahalle, yol, hava temizliğine ek olarak temiz su temini üzerinde durulacaktır.

2.2.2.1. Ev ve Mekân Temizliği

Ev, insanın barınması, korunması, dinlenmesi ve her türlü özel ihtiyacını rahatça giderebilmesi için gerekli olan temel bir ihtiyaçtır. Ailedeki diğer bireylerle birlikte yaşanılan özel bir mekandır. Özel alanı güzel, rahat ve huzurlu olan insan, başka mekân ve zamanlarda da çok daha pozitif olur. Odaları düzenli, mutfakı aydınlık ve düzenli, eşyaları sade ve mütevazı bir ev, dünya nimetlerindendir sayılmıştır.

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) evin geniş ve komşunun dürüst olmasını Müslümanın saadeti olarak saymıştır.¹⁹⁷ İnsan, içinde bulunduğu mekânın durumundan müspet ya da menfi

¹⁹⁴ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 108.

¹⁹⁵ İbrahim Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995), 68-69.

¹⁹⁶ Müslim, "Taharet" 68.

¹⁹⁷ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/407-408.

olarak etkilenebilen bir varlıktır. O halde olumlu düşünmek ve iyi hissedebilmek için ev ve mekân temizliği ihmal edilmemeli ve ferah bir ev ortamı sağlanmalıdır.

İslâm, yaşanılan evlerin ve çevrelerinin temizlenmesini emretmiş ve bununla da toplumun sıhhatini ve huzurunu hedeflemiştir. Çünkü ev ve evlerin etraflarında çöpler birikirse mikroorganizmaların üreyeceği bir yer haline gelir. Böylece hasatlıkların çoğalmasına sebep olur. Konuyla ilgili Hz. Peygamber *“Allah’ın güzel ve güzeli sevdiğini, temiz ve temizi sevdiğini ve evlerin çevresinin temizlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.”*¹⁹⁸

Mekân temizliğinden evlere ilâveten sokak, ibadethane, toplantı yerleri vs. gibi yerler anlaşılmıştır. İslâm, genel bir şekilde yeryüzünün, kirlenmeden korunmasını ve temiz tutulmasını emretmiştir. Özellikle üzerinde namaz kılınan yerin mutlaka temiz olmasını bu sebeple şart koşmuştur. Kâbe’nin temizliğiyle ilgili Allah Hz. İbrahim ve İsmail’e Müslümanların tavaf edecekleri, rükû ve secde yapacakları yerleri temiz tutmalarının emretmiştir.¹⁹⁹ Taberî, (ö. 310/923) âyette emredilen temizliğin “putlardan, putlara ibadet etmekten ve Allaha şirk koştuktan temizlemek” olduğunu beyan etmiştir.²⁰⁰

2.2.2.2. Sokak, Mahalle ve Şehrin Temizliği

İnsan yaratılışı itibarıyla tek başına yaşayamaz. Toplum içinde yaşamaya muhtaçtır. Bu nedenle o toplumun yaşadığı çevrede sokaklar, mahalleler ve bunların toplamından oluşan bir şehir bulunmaktadır. Yüzlerce insanın ortak kullanım alanı olan sokaklar, evimizin kapısını açar açmaz çıktığımız, sürekli olarak etkilediğimiz ve etkilendiğimiz ortamlardan kabul edilmiştir. Sokakların temizliğinden, genel olarak belediyeler sorumludur; fakat her bir ferdin kendi üzerine düşen görevi yerine getirerek, sokağımızı, mahallemizi ve şehrimizi temiz tutmamız İslâm’ın yüklediği insani ve İslâmi sorumluluktur. Hiçbir belediye, tek tek her vatandaşın arkasına bir çöp toplama görevlisi tayin edecek kadar zengin değildir. Medeni toplumlarda buna ihtiyaç da yoktur. Özellikle İslam toplumlarında, böyle bir durumun hiç yaşanmaması beklenir. Çünkü Müslüman, kendi temizliğine dikkat ettiği gibi, çevresinin temizliğinden de sorumlu tutulmuştur.

İçinde yaşadığımız sokakların güzel görünmesi ve güzel kokması ne kadar güzeldir. Böyle bir ortamda, insanlar daha mutlu, olumlu ve üretken olabilirler. Aksi bir durumda hem görüntü kirliliği meydana gelir hem de sayısız mikrop ve virüs nedeniyle, psikolojik ve biyolojik olarak olumsuz etkileniriz. Bu durum da hastalıklara çok daha çabuk

¹⁹⁸ Tirmizî, “Edeb”, 41.

¹⁹⁹ Âyet için bk. el-Bakara 2/125.

²⁰⁰ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 2/38.

yakalanmamıza sebep olmaktadır. Sokakların ve yakın çevrenin temizliği, medeniyet seviyemizin bir göstergesidir. Bu yüzden her bir birey üzerine düşen sorumluluğu güzelce yerine getirmeli ve geçtiği yerde çöp oluşturmamalıdır.

Temizliğe önem veren ve bunun bir ibadet olduğu şuuruyla hareket eden toplumlarda, şehirler ve ülke temiz kalır, maddi manevi temizliğin ferah ikliminde, nice verimli ve bereketli işler yapılır. Büyüklerin küçüklere örnek olduğu, yerdeki bir pisliği alıp çöpe atmadan rahat etmediği bir yerde, elbette yeni nesiller, aynı hassasiyetle yetişecektir. Onlara bir şeyi yapmalarını söylememize gerek yoktur. Sadece yaptığımızı görmeleri yeterlidir.

2.2.2.3. Yolların Temizliği

İslâm yolların temizliğine de son derece önem vermiştir. Hz. Resul “*İman yetmiş kusur şubedir. En üst şubesi “la ilahe illallah” sözüdür. En aşağısı da yoldan “ezayı kaldırmaktır. Haya da imandan bir şubedir*”²⁰¹ buyurmuştur. Hz. Nebi, bir başka hadisinde “*yolda rastladığı bir ağaç dalını, insanlara zarar veriyor diye kesip kaldıran kimsenin, bu ameli sebebiyle cennete gittiğini*”²⁰² haber vermiştir. Son olarak O, ümmetinin iyi ve kötü amellerinin kendisine arz edildiğini ve iyi amelleri arasında, yoldan dışarıya atılmış olan ezayı da gördüğünü belirtmiştir.²⁰³

Bu hadislerde, eza kelimesi dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), yoldan temizlenecek şeylerin cinsini belirtmemiş hepsinin yerine geçecek “eza” kelimesini kullanmıştır. Bu kelime lügat açısından “büyük olmayan zarar ve ayıp” manasına alınmıştır. Hadislerde bununla yoldan gelip geçenlere rahatsızlık veren her şey kastedilmiştir.²⁰⁴ ‘Eza’ kelimesine hadislerde çok sıklıkla rastlanmıştır. Bunlarda; yollarda, sokaklarda, evlerin önlerinde insanlara sıkıntı veren, geçişi zorlaştıran şeylere, söz ve davranışlara eza denilmiştir. Bu anlamda ağaç, dikenli dal, taş veya tiksinti veren çöp, süprüntü ve pislik gibi şeylerin umumi mahallere atılmaması veya böyle yerlerin bu gibi nesnelerden arındırılması tavsiye edilmiştir. Toplumun sağlığı ve insanın huzuru için yolların tüm bağlantılarıyla temizlenmesi insani bir görev olarak kabul edilmiştir.

2.2.2.4. Suların Temizliği

Hayatın kaynağı ve bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez ögesi olan su yerkürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayatî öneme sahiptir. Su, hayatın aslı

²⁰¹ Ebu Dâvud, “Edep”, 160.

²⁰² Müslim, “Birr”, 128.

²⁰³ Hadis için bk. İbn-i Mâce, “Edep”, 27.

²⁰⁴ Müslim, “Mesâcid”, 58,

olduğundan, suyun pislenmeden korunması demek, esasen hayatın değişik şekilleriyle korunması demektir. İslâm Dini, birçok emriyle suyun korunmasına önem verir ve pisliklerden sakınmaları konusunda insanları teşvik eder. “Su” anlamına gelen mâ’ kelimesi Kur’an-ı Kerîm’de altmış üç âyette geçer.²⁰⁵ Suyun önemi ile ilgili Kur’an’da “O Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur. Biz, ölü toprağa can vermek, yarattığımız nice hayvanlara ve nice insanlara su vermek için gökten tertemiz su indirdik.”²⁰⁶ buyurmuştur. Burada hem canlıların sudan yaratıldığına hem de gönderilen suyun tertemiz olduğuna dikkat çekilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) suların temiz tutulması konusuna çok önem vermiş ve şöyle uyarıda bulunmuştur. Bunlardan birinde “*Sakın sizden biri akmayan durgun suya idrar yapmasın, sonra o suda yıkanabilir.*” ve bir diğerinde “*sizden biriniz cünüp iken durgun suda yıkanmasın.*”²⁰⁷ Buyurmuştur. İnsanların yeterli su bulamaması ve bulunan suyunda kullanılamaz olması su kirliliğine ve krizine işaret sayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), herkesin temiz ve yeterli suya ulaşma hakkını temel insan hakkı olarak kabul etmiştir. Bildirgesinde bütün insanların, sosyal ve ekonomik durumu ne olursa olsun, temel ihtiyaçlarını karşılayacak temiz ve yeterli miktarda içme suyu elde etme hakkı vardır.²⁰⁸ Kuralını koymuştur. Hz. Nebi ise; “*su getirme ve kuyu kazdırmanın sadaka-i cariye olduğunu söylemiş*”²⁰⁹ ve ashabını bu hayırlı işe teşvik etmiştir. Nitekim bu emir ve tavsiyelerle yetişen Müslümanlar, gittikleri her yerde su kanalları yapmış ve su kuyuları açmıştır. Mimar Sinan’ın yaptığı su yolları ve çeşmeler buna güzel bir örnek oluşturur.²¹⁰

2.2.2.5. Hava Temizliği

Hava insanın yaşamı için en önemli gazlardandır. Temiz olması insanın olumlu kirliliği olması olumsuz etkilemiştir. Havanın kirlenmesi ve yeryüzündeki dengelerin bozulması insanların kendi elleriyle yaptıkları sebebiyledir. Bu bağlama düşen bir âyette “*İnsanların elleriyle işledikleri hatalar yüzünden karada ve denizde bozulmalar olmuştur. Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.*”²¹¹ buyrulmuştur. Bu ayetin, karada ve denizde bozulmanın ortaya çıkmasıyla ilgili kısmı hakkında tefsirlerde bazı yorumlar yapılmıştır. Mesela bununla

²⁰⁵ Hacı Mehmet Günay, “Su”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/432.

²⁰⁶ el- Furkan 25/48-49.

²⁰⁷ Müslim, “Taharet”, 682-684.

²⁰⁸ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 117.

²⁰⁹ İbni Mace, “Mukaddime”, 20.

²¹⁰ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 118.

²¹¹ er-Rum 30/41.

karada ve denizde kasırğa çıkması bazı arazilerin bitki bitirmez duruma gelmesi ve tatlı suların tuzlu su haline dönüşmesi kastedilmiştir. Diğerlerine göre bununla gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimlerde bozulmanın yaşanmasının anlatımı hedeflenmiştir. Arap dilindeki mecazi bir kullanıma dayanarak Taberî buradaki bahr kelimesine “yerleşim merkezleri ve şehirler” manasını vermiştir. Bununla birlikte âyetten kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın ve sel gibi felâketlerin artması ve ölümlerin çoğalması, geçim sıkıntısının oluşması ve her şeyin bereketinin kaçması anlamı da çıkarılmıştır.²¹²

Yeryüzü Allah'ın insanlara vermiş olduğu bir emanettir. Bu emanete riayet yeryüzündeki tabii dengeyi korumakla mümkün olacaktır. Ancak insanın yeryüzünün tabii dengesini çoktan bozduğu beyan edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Nebi hava kirliliğini önlemek adına meskenin geniş olması, meskenin yüksek olmaması ve meskenin avlusunun bulunması gibi tavsiyelerde bulunmuştur.²¹³

Yaşadığımız çağda cehennem makineleri olarak nitelenen modern şehirler psikolog ve sosyologlar tarafından eleştirilmektedir. Bilim adamları, insani ölçülerle uygun olmayan devasa ve çok yüksek binalarıyla, bu şehirlerin, insan ruhunu ezdiğini çeşitli ruhî ve içtimai bozukluklara sebep olduğunu ittifakla dile getirmişlerdir. Bu binaların yüksekliği ve mesken birimlerinin genişlik yönüyle İslâm'ın teklif ettiği standartların çok altında inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle az bir alanda çok fazla insan toplanmakta kişi başına düşen metre küp hava miktarı da azalmaktadır.

Çevrenin bozulması kendiliğinden meydana gelmez. Çevrenin bozulması bozulan insandan neşet eder. İnsanın yaptıklarından hem kendisi hem toplumu hem de çevre etkilenmektedir. Bunların birbirinden ayrılması da mümkün değildir. Birindeki olumsuzluk diğerini diğerindeki olumsuzluk da ötekini etkilemektedir.²¹⁴ Ülkemiz ve dünyanın büyük bir kirlilikle karşı karşıya kaldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Yalnızca akademik çalışmalar yapmak, çevre sağlığı ile ilgili konferanslar düzenlemek çevre kirliliğini önlemede yeterli olmamaktadır. Yapılması gereken çevreye karşı duyarlı olmanın bir bilinç haline getirilmesidir.

Müslümanlar olarak bugün temizlik karşısında yapılması gerekenler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır. 1. Çevre ve dış mekânların temiz kalması için eğitimler yapılmalı 2. İnsanların saygı duyacakları mekânları oluşturulmalı. 3. Nüfusun yoğun olduğu yerlere sık aralıklarda çöp kutuları yerleştirilmeli ve bunları kısa aralıklarla boşaltılmalı. 4. Çevre kirliliğine neden olan naylon türü ambalaj

²¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/49-50; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/ 205-206; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 25/127-128

²¹³ Kuşçular, *Her Yönüyle Temizlik*, 119.

²¹⁴ Mustafa Kayhan, *Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre-İnsan İlişkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 231.

malzemeleri asgari seviyede kullanılmalı. 5. Eğitimin yanı sıra insanları çevreyi kirletmekten alıkoyacak cezalar ve yaptırımlar uygulamaya alınmalı. 6. Temizliğin en önemli unsuru olan su yeterince sağlanmalı. 7. Birçok alanda olduğu gibi bu konuda da değişik dünya devletleri karşısındaki ezik pozisyonundan kurtulunmalıdır. Evimizin içinde zaten ciddi bir sıkıntımız bulunmamaktadır. Dün ecdadımız dünyaya nasıl temiz olmayı, temizlik vasıtalarını öğrettiyse, biz de onlara maddî ve manevî anlamda nasıl temiz olunacağını göstermeliyiz.²¹⁵

2.2.3. Hükmi Kirlilikten Temizlik

Temizlik çeşitlerinden bir diğeri hükmi kirlerden temizliktir. Bu temizlik çeşidi bir yönüyle maddi temizliği diğeri yönüyle de manevi temizliği içermektedir. Bu nedenle ikisinin arasında işlenmiştir. Bu temizlik abdest, gusül ve teyemmümden oluşmaktadır. Hükmi kirlilik ilgili kaynaklarda hep “hades” kelimesiyle ifade edilmiştir. Namaz abdestinin olmayışı ve cünüplük hali literatürümüzde “hades” yani hükmi kirlilik olarak ifade edilir. Bu temizlik çeşidinin maddi kirleri gidermenin yanında beden sağlığını koruma gibi birçok faydası bulunmaktadır. Ancak asıl itibariyle bu tür temizlik dini muhtevaya sahip ve ibadet içerikli (taabbüdi) bir temizlik olarak değerlendirilmiştir.

Ulema, iki tür hükmi kirlilikten söz etmiştir. İlkine küçük hades, ikincisine ise büyük hades denilmiştir. Küçük hadesin abdest almakla ortadan kalkacağı belirtilmiştir. Örneğin küçük su dökmek, ağız burun gibi uzuvlardan kan gelmesi vb. sebeplerle abdest bozulur. Bu hali gidermek için sadece abdest almak yeterli görülmüştür. Büyük hades ise gusül abdestiyle giderilen, cünüplük, hayız ve nifas gibi haller için kullanılmıştır. Bu hali ortadan kaldırmak için cünüp olanların boy abdesti almaları gerekir. Bu kimseler boy abdesti almadan namaz kılamazlar. Aynı şekilde adet yahut lohusalık halinde olan kadınlar da bu halleri devam ediyorken bu ibadeti yapamayacakları açıklanmıştır. Bu halleri sona erdikten sonra, namaz kılabilmek için boy abdesti almaları gerekir.²¹⁶ Hükmi temizlik burada 3 başlık altında incelenmiştir. Bu bağlamda hükmi kirliliği ortadan kaldıran “abdest, “gusül” ve “teyemmüm” konularını sırasıyla ele alınmaktadır.

2.2.3.1. Abdest ve Türleri

Farsça su anlamına gelen ab ile el manasına gelen dest sözcüklerinden oluşan ve el suyu anlamına gelen abdest, belirli ibadetlerin yapılmasının ön şartı kabul edilmiş ve kendisi de ibadet mahiyetinde görülen bir çeşit hükmî temizlik sayılmıştır. Arapçada

²¹⁵ Hüseyin Çelik, *Temizlik Doğudan Gelir* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 61-69.

²¹⁶ Abdülganî b. Tâlib Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2003), 1/ 5.

bunun yerine güzellik, temizlik ve parlaklık anlamına gelen vudu sözcüğü kullanılmıştır. Fıkıhta abdest, “belli organları usulüne uygun olarak su ile yıkamak ve bazılarını da eldeki su ıslaklı ı ile mesh etmek”²¹⁷ şeklindeki ibadet temizliği olarak ifade edilir. Abdestle ilgili olarak Kuran’da “*Ey iman edenler! Namaza kalkaca ınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınıızı mesh edin ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın.*”²¹⁸ buyrulmuştur.

Bu  yette abdest namaz ibadeti vesilesiyle yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı mesh etmek, ayakları topuklara kadar yıkamak olarak açıklanmıştır. Farz olan abdest belirtilen azaları bir defa yıkamakla sağlanmış olmaktadır. İki veya  c defa yıkamak ve abdest organlarını ovmak ise sünnetten sayılmıştır.²¹⁹ Taberî ayet-i kerimede namaza kalktıkları zaman müminlerin abdest almaları gerektiğini belirtmiştir.²²⁰ Zemahşerî, ( .538/1144) “Namaza kalktı ınızda” cümlesinin “namaza y neldi inizde” anlamında olduğunu söylemiştir. Sebep olarak da “bir şeye yönelen ve ona doğru kıyam eden, hiç şüphesiz ona kastetmiş olur. Dolayısıyla ona yönelik olan kasıt, kalkmak olarak ifade edilmiştir.”²²¹

Kurtubî ( . 671/1273) ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir. “*Yüzlerinizi yıkayın...*” Emrinde Allah dört uzvu saymıştır. Bunlardan birincisi yüzdür. Yüzü abdest alırken yıkamak farzdır. İkincisi ise; kolları dirseklere kadar yıkamak. El yıkamak da bunun içine girer. Üçüncüsü ise başın mesh edilmesidir. Dördüncüsü ise ayaklardır. Ayak yıkanmasında ise ihtilaf edilmiştir. Ayet-i kerimede bunların dışında herhangi bir organdan söz edilmemektedir.²²² âyetin tasavvufî yorumu ř  şekildedir. Allah burada namaza girmek için bedenin bazı organlarını temizlemeyi emrettiği gibi inananların i   lemindeki yanılma ve gaflet kirlerinden de temizlemeyi emretmiştir. Bu anlamda zahirini kir ve pisliklerden temizleyen fakat i   lemini vesvese ve gafletle kirletenler gerçek manada namaza girmekten uzak kabul edilmiştir. Çünkü Allah sadece bedenin amellerine itibar etmez, fakat aynı zamanda bedenle birlikte gönlün namazda hazır olmasını istemektedir.²²³

Abdestin daha önceki ilah  din elçileri ve ümmetleri için de bir emir olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Ancak İslamiyet ilah  dinlerdeki unutulana veya değiştirilen ahk mı

²¹⁷ Komisyon, *İlmihal*, 1/233

²¹⁸ el- Mâide 5/6.

²¹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu T rk  Meal ve Tefsir*, 2/223.

²²⁰ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 3/218.

²²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/380.

²²² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi l-Kur’an*, 6/86.

²²³ İbn Ab ce el-Haseni, “*Bahr ’l Medîd fi Tefsiri l Kur’âni l Mecid Kur’an’ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*”, trc. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2011), 6/86.

yeni bir içerikle tekrar emretmiştir.²²⁴ Abdest hükmî kirlere temizlenme işlemi ve arınma yoludur. Kirler hem maddi hem de manevi olduğundan, abdest alırken manevi kirlere arınmak amaçlanmıştır. İyi veya kötü hareketleri organlarımızla yapmaktayız. Her organımızın bir yaratılış gayesi vardır. Gözler görmeye, kulaklar duymaya eller ve ayaklar meşru işler için vazifelendirilmiştir. Ancak bu organlarla Müslüman zaman zaman Allah'ın çizdiği dairenin dışına çıkabilmektedir.

Abdest alırken okunan dualar menfi hareketlerin etkisinden kurtulmaya vesile olur. Abdest alanın niyet etmesi huzuru ilahiyeye hazırlanmak demektir.²²⁵ Abdestin maddi anlamdaki temizliğine gelince abdest ile ağız, burun, el, yüz ve ayaklar gibi kirlenmeye müsait organlar günde birkaç defa su ile yıkanır. Bu yüzden abdest, maddî temizlikle manevî temizliği birleştirici, Müslüman'a manevî yönden destek ve güç sağlayıcı bir rol üstlenmiştir.²²⁶ Abdest hak kapısına yönelmeye hazırlıktır. Abdest alan insan içtenlikle eksiklik ve hatalarını Allah'a arz eder. Abdest görünen kirleri giderdiği gibi ruhen temizlenmek için de bir vesiledir.

Tasavvuf ehli kalbin abdestinden bahsetmiştir. Bunu iki yüzlülük, bozgunculuk ve kötü ahlaktan uzak durmak olarak anlamıştır. Yine onlar dilin abdestinden söz etmiştir. Bununla dilin yalan, dedi kodu, iftira ve boş sözlerden uzak durması olarak açıklamıştır. Yine ehl-i tasavvuf zahir abdesti ile namaz abdestini vurgulamıştır.²²⁷ Ulema farz, vacip ve mendup olmak üzere üç çeşit abdestten bahsetmiştir. Hangi namaz olursa olsun abdest almak farzdır. Tilavet secdesi yapmak, Kur'an'a dokunmak için abdestli bulunmak şarttır. Kâbe'yi tavaf için abdest almak vaciptir. Sayılan hususlar dışında abdest almak menduptur.²²⁸

2.2.3.2. Gusûl ve Gerektiren Haller

Sözlükte gusl "yıkamak, bir şeyi temizlemek"²²⁹ manasında mastar ve "yıkama" anlamında isim olarak kullanılmıştır. Terim olarak ise cünüplük, hayız ve nifas gibi hakiki ve hükmî kirlilikten temizlenme niyetiyle bütün vücudu suyla yıkamak olarak anlaşılmıştır.²³⁰ Kur'an'da bir âyette "gusl",²³¹ iki âyette de "tahâret"²³² (tetahhür)

²²⁴ Abdulkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/68-69.

²²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, Çev., Cemal Aydın (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 86.

²²⁶ Komisyon, *İlmihal*, 1/234.

²²⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Maḥcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 426- 428.

²²⁸ Komisyon, *İlmihal*, 1/234.

²²⁹ Ebî Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerîyya, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), "ğsl", 4/424.

²³⁰ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 203.

²³¹ en-Nisâ 4/43.

²³² el-Bakara 2/222; el-Mâide 5/6:

kökünün türevleriyle ifade edilmiştir.²³³ Abdest gibi gusûlde de maddî temizlenme ve tıbbî bir fayda gözetme özelliğinden daha çok manevî ve hükmî temizlenme ve arınma özelliği hâkim olmuştur. Kişinin cünûp olması onu necis olduğunu göstermez. Sadece namaz, Kâbe'yi tavaf, Kur'an'a dokunma, camiye girme gibi belirli ibadetleri yapmasının yasak olduğunu ifade eder. Bundan dolayı cünûp kimsenin oruca devam etmesi veya namaz vaktine kadar yıkanmayı geciktirmesi günah sayılmamıştır. Bu nedenle namazın vücûbiyet vaktinden önce gusletmesi emredilmiştir. Fakat henüz namaz vakti gelmeden, hatta mümkünse cünûpluk halinin hemen arkasından gusl alınması ve bu durumdan bir an önce kurtulması tavsiye edilmiştir.²³⁴ Gusûl, ayrıca toplumsal bir tedbir, ahlâkî hatta insanî bir ödev ve fazilet olarak kabul edilmiştir. İslâm toplumlarında böyle bir geleneğin olması guslün farz oluşunun sonucu kabul edilmiştir.²³⁵ Bu bağlamda gusl gerektiren haller; cünûpluk, hayız hali, lohusalık veya nifas hali, müslümanın vefatı ve mürtedin İslâm'a ve İmana gelmesi şeklinde belirlenmiştir.²³⁶

Ulema gusûl abdesti olmayanın yapamayacağı şeyleri sıralamıştır. Bu bağlamda gusletmesi gereken namaz kılamaz, Kur'an'a dokunmaz. Yine cünûp, hayız ve lohusa halindeki kişiler nafîle dahi olsa tavaf yapamaz, mescitte bekleyemez denilmiştir.²³⁷

2.2.3.3. Teyemmüm ve Gerektiren Durumlar

Sözlükte “kastetmek, yönelmek²³⁸” anlamındaki “teyemmüm” Kur'an-ı Kerîm'de sözlük anlamıyla kullanılmıştır.²³⁹ Terim olarak teyemmüm, suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmadığı durumlarda büyük veya küçük hükmî kirliliği gidermek amacıyla iki eli temiz toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve ardından bir darp ile iki kolu mesh etmekten ibaret olan hükmî temizlik kabul edilmiştir.²⁴⁰ Teyemmüm, hicretin beşinci yılında meşru olmuştur. Rivayete göre Şaban ayının ilk günlerinde Peygamberimiz (s.a.v.) “Beni Mustalik savaşında bin kişilik bir ordu ile susuz bir yerde gecelemiştir. Ordu Sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamamıştır. Bunun üzerine “...eğer hasta veya seferde olursunuz veya biriniz hacet yerinden gelir veya kadınlara dokunursunuz da suya gücünüz yetmezse o vakit de temiz bir toprağa teyemmüm edin: niyetle ondan yüzlerinize ve ellerinize mesh eyleyin, Allah'ın

²³³ Mehmet Şener, “Gusûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/214.

²³⁴ Komisyon, *İlmihal*, 1/244.

²³⁵ Şener, “Gusûl”, 14/214.

²³⁶ Komisyon, *İlmihal*, 1/244.

²³⁷ Komisyon, *İlmihal*, 1/244.

²³⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 6/152.

²³⁹ el-Bakara 2/267.

²⁴⁰ Mehmet Boynukalın, “Teyemmüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 41/50.

*muradı sizi sıkıntıya koşmak değil ve lâkin o sizi pâk etmek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor ki şükredesiniz.”*²⁴¹ âyeti nazil olmuştur.

M. Hamdi Yazır İşlâm’ın maddi ve manevi temizliğe çok önem verdiğini söylemiştir. Bu açıdan su bulamadığı zaman hiç olmazsa boy abdesti veya abdest yerine tertemiz bir toprağı yüzüne, dirseklerine kadar ellerine dokundurmalıdır. Yani kişi ellerini bir defa toprağa vurup yüzünü mesh etmeli, bir defa daha vurup dirseklerine kadar kolları mesh etmelidir. Bununla insan hem dış hem de iç temizliğini sureta yapmış sayılmıştır. Kalp temizliği esastır. Kalbi kirli olanın dışının temiz olmasına itibar edilmez. Su bulamayınca zaruret durumunda teyemmüm etmek, aslında kalple ilgili bir temizlik işi olmakla beraber maddi şartın ve zahiri şeklin de en güzel şekilde korunmasıdır.²⁴²

Böylece teyemmüm dinimizin temizlikle ilgili bir ruhsatı olmuştur. Teyemmüm belirli mazeretlerin bulunması halinde, abdest ve guslün yerine geçer. Bu mazeretler suyu temin etme veya kullanma imkanının olmaması şeklinde özetlenebilir. Teyemmüm bu ümmetin özelliklerinden olup ahir zaman ümmeti için bir kolaylıktır. Allah kendisine ibadet edecek olan bir Müşlûmanın zor şartlarda dahi ibadet etmesini sağlar. Teyemmümde toprağa yönelme olduğu için insanı aslına döndürerek insanda tevazu ve yaratıcıya saygı duygularını canlandırır.²⁴³

2.2.4. Manevî Temizlik

Temizlik yalnızca maddi açıdan vücut, elbise ve çevrenin temiz tutulmasından ibaret değildir. Temizliğin maddi yönü olduğu gibi manevî yönü de bulunmaktadır. Manevî temizlik, kalbin, duyguların, fikirlerin ve hayallerin her türlü kötülükten, pis ve çirkin niyetlerden uzak tutulmasını, saf ve temiz kalmasını ifade eder.

İbn Kesir, dış temizliğin iç temizliği getireceğini ve temizliğin dört şeyde olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda günahlardan kaçınmak, dilin doğruluğunu sağlamak ve gizlilik hallerinde de huşu halini korumak olduğunu belirtmiştir. İlmin cehaletten, zikrin nisyandan, yakinin şüpheden, aklın hamakatten, imanın küfürden, kalbin mâsivâdan temizlenmesinin manevi temizlik türü olduğunu söylemiştir ve Atâ²⁴⁴’dan şöyle nakilde bulunmuştur: İnsanın batın yönlerinin Allah’ın nazar yerleri olduğuna vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber: *“Allah sizin şekillerinize ve yaptıklarınıza bakmaz fakat O sizin kalplerinize bakar”* buyurmuştur. O halde Allah’ın nazar yeri kalbin temizlenmesi daha

²⁴¹ el- Mâide 5/6.

²⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 2/629; 3/191.

²⁴³ Bilmen, *Büyük İşlâm İlmihali*, 123.

²⁴⁴ Atâ b. Ebû Rebâh Tâbiîn devrinin Mekke tefsir mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir olup 114’te vefat etmiştir.

önemlidir. Bu da hıyanetten, emre muhalefetten, çeşitli vesveselerden, kandırmaktan, kinden, gösterişten, riyadan ve bunun dışındaki menhiyatlardan uzaklaşmakla olur.²⁴⁵

İnsan ruh ve bedenden oluşmuştur. İnsanın düşünmesi ve irade ile hareket etmesi onu diğer canlılardan ayırmıştır. Manevi temizliğin öncelikli şartının, düşünceyi temiz tutmak olarak kabul edilmiştir. İnsan kötü olan her türlü duygu ve düşüncelerden uzak kaldığı sürece, davranışlarına da hâkim olacaktır. Çünkü, bütün hareketlerin bir düşünme kısmı vardır. İnsan davranışlarının meydana gelmeden önce zihni bir arka planı vardır. Bu yüzden zihni güzel duygularla dolu olan insanın, ahlakı da güzelleşir. Güzel ahlakın ve manevi temizliğin simgesi Allah resulüdür. İslâm'a gönül verenler, Onu örnek alır, Onun güzel huylarını benimser ve kalbini, ruhunu temizler. Maneviyatın merkezi kalptir. O yüzden manevî temizlik denilince akla kalp temizliği gelir.

2.2.4.1. Kalp Temizliği

Sözlükte “çevirme”, “döndürme” ve “değiştirme” anlamlarına gelen kalp terimi tasavvufta ilahi hitabın yeri ve muhatabı, keşf ve ilham mekânı, kalp gözü; insan-ı kâmil demektir. Tasavvufun konusu kalp temizliğidir.²⁴⁶ Kalp ayakta ise, bu duygularda hayatta sayılır. O yıkılmış veya bir kısmında hasar varsa bu latifelerin devam etmesinden bahsetmek zor olur. Kur'an-ı Kerim'deki kalple ilgili ifadelerle bakıldığında, manevi kalbin tıpkı fiziki kalbin vücudumuzdaki konumu gibi manevi hayatımızın merkezinde yer aldığı görülür. Düşünme, akıl yürütme, hidayet, takva, zikir, manevi olarak arınma ve temizlenme kalp ile ilgilidir. Aynı şekilde şüphe, inkâr gazap ve hastalık gibi süreçler de kalpte oluşur.

Elçiler insanlara rehber olarak seçilmiş ve görevlendirilmiştir. Muhatap oldukları topluma gönderilen bu elçiler ümmetlerinin iç dünyalarını arındırmakla görevlendirilmişlerdir. Bu görevleri sebebiyle onlar adeta kalplerinde yer eden hastalıklarından kurtarılmasına vesile olan manevi tabiptirler.²⁴⁷ Kalbin fitratına iyilik ve temizlik yerleştirilmiştir. Onda kötü duygulara yer yoktur. Hz. Peygamber şüpheli olanın terkedilmesi gerektiğini ve kalbin doğrudan huzur bulacağını belirtmiştir.²⁴⁸ Kalp her zaman doğruyu ilham eder. Fakat kalbe gelen menfi düşünceler, kötü alışkanlıkları kalbin paslanmasına neden olmuştur.

²⁴⁵ Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Mektebetü'l Kurtuba, 1. Basım, 2000), 4/24.

²⁴⁶ İbn Manzûr “klb” 1/687; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2016), 296; Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 357.

²⁴⁷ Ömer Yılmaz, “Tasavvuf Geleneğinde Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü”, *Keşkül Dergisi*, (İstanbul: 2014), 32/ 44-52.

²⁴⁸ Hadis için bk. Tirmizi, “Kıyamet”, 60.

Temiz bir kalbin göstergesi kişinin Hz. Peygamber (s.a.v)’in ahlakı ile ahlaklanmasıdır. Bir insanın söz ve davranışları Hz. Peygamber (s.a.v)’e benzediği ölçüde kalbi temiz olur. Kur’an-ı Kerim selim ve temiz kalp ile birlikte mal ve evlatları birlikte zikretmiştir. Nitekim âyetle “*O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah’a selim bir kalple gelen müstesna!*”²⁴⁹ buyrulmuştur. Allah’a selim kalp ile gelenler hakkında küfür, şirk ve şüphelerden arınmış, her türlü cehalet ve kötü huylardan temizlenmiş, iman esaslarına samimiyetle inanmış, manen sağlıklı, Allah korkusuyla ve aşkıyla dolup taşmış, sünnet-i seniyyeye gönülden bağlanmış ve bidatlerden uzak durmuş ve mal ve evlat sahibi olduğu için şımarmamış tertemiz bir kalp olarak belirtilmiştir.²⁵⁰

Allah Teâlâ zikredilen âyetle ahirette mal ve evlatların fayda vermeyeceğini kurtuluşun ancak selim ve temiz bir kalp ile olacağına dikkat çekmiştir. Dünyevî hırslara ve geçici heveslere teslim olarak, şeytana uyup onun vesveselerinin kalbine yerleşmesine izin vermek kalbin kirlenmesine sebep olur. Bu manada İslâm kalbi temiz insan yetiştirmeyi gaye edinmiştir. Bu bağlamda Hz. Nebi “*Helal belli ve haram bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli olan şeyler vardır. Kim o şüpheli şeylerden korunursa, o dinini ve ırzını korumuştur. Her kim de o şüpheli şeyleri yaparsa harama bulaşmış olur. Tıpkı bir çobanın hayvanlarını koruluk etrafında yayması gibi neredeyse sürüsü o meraya dolacaktır. Dikkat kesilin! Her Melik’in bir koruluğu vardır, Allah’ın koruluğu da haram kıldığı şeylerdir. Yine gözlerinizi açın ki cesette öyle bir et parçası vardır ki o ıslah olup düzeldiğinde cesedin tümü ıslah olup düzelir. O bozulduğunda ise cesedin tümü bozulur. Dikkat edin o et parçası kalptir.*”²⁵¹ buyurarak kalbin temizliğinin ve ıslahının önemini en iyi şekilde vurgulamıştır.

Kulun işlediği her türlü günah kalbinin kirlenmesine ve kararmasına sebep sayılmıştır. Nitekim Hz. Nebi “*Kul bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tövbe edip vazgeçerse kalbi arınır. O günahı tekrar işlerse kalbi kararır sonunda günahın karartısı kalbini ele geçirir*”²⁵² buyurmuştur. Günahlar işlendikçe bir sonraki günahın işlenilmesi kolay olur. İşlenen bu günahlar da insanı “reyn”ne (kalbin paslanmasına) götürür. Kalbi paslandıran günah kirinin temizlenmesi de ancak tövbe istiğfar ile mümkün olur. Temiz kalbin öncelikle küfürden, şirkten, tereddütten uzak olması gerekir. Yine riyadan, nifaktan, şüphelerden ve her türlü pis şeyden arınmasıyla kalp temiz olur. Günümüzde “Benim kalbim temiz insanları çok seviyorum, onlara

²⁴⁹ eş-Şuarâ 26/88-89.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 17/352.; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zadü'l-Mesîr Fi İlmi't-Tefsir*, trc. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 4 454; Çelik, *Hakkın Daveti*, 3/608.

²⁵¹ Müslim, “Musâkat”, 4178.

²⁵² İbn-i Mâce, “Zühd”, 29.

yardım ediyorum” diyen birçok insan vardır. Onların bu söylemleri laf-ı güzâftan ibarettir. İnkâr içindeki bir kalbin temiz olması mümkün değildir. İçinde şirk, suizan, haset, kibir olan bir kalp temiz değildir. İçinde Allah sevgisi, Allah korkusu, peygamber sevgisi olmayan kalpte temiz değildir. Kalp temiz değilse, kalıbın temiz olması boştur. Rabbin huzurunda lazım olan temiz kalptir.²⁵³ Kuran-ı Kerîm’de: “*Celâlim hakkı için insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesvese verdiğini biliriz*”²⁵⁴ buyrulmuştur. Kalp insan için maddi olduğu gibi olarak da çok büyük öneme sahiptir. Hayati ve uhrevi öneme sahip bu kalbin safiyeti bozulmadan muhafaza edilmesi gerekmektedir.

2.2.4.2. Kalbin Safiyetini Bozan Unsurlar

2.2.4.2.1. İnkâr ve Küfür

Sözlükte küfür örtmek ve gizlemek anlamındadır.²⁵⁵ İstılahta ise, imanın zıddı bir terim olup inanılması dinen gerekli olan şeylerin tamamını veya bir bölümünü inkâr etmek olarak tanımlanmıştır.²⁵⁶ Bu anlamda küfür ve inkâr kalbin safiyetini bozan ve onun manevî fonksiyonunu kaybettiren en önemli unsurdur. Kur’an’da manevi fonksiyonunu kaybeden kalp sahibi insanlardan söz edilirken bir âyette “*İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler*”²⁵⁷ buyrulmuştur. Bu, küfür ve sapıklıkta insanın vardığı son aşamadır. İnkârda ısrar eden insanın kalbi birtakım aşamalardan geçer. Çünkü insan, inkârda ısrar ettikçe kalbinde ona karşı ruhani bir meleke oluşmaktadır.²⁵⁸

Küfrün kalbin safiyetini bozduğunun göstergelerinden bir tanesi de kalbin katılaşmasıdır. İnkâr sürecinin uzaması, kalbin parlaklığını kaybetmesine, katılaşmasına sebebiyet verir. Bu hususa “*İman edenlere çağı gelmedi mi? ki kalpleri Allah’ın zikrine ve inen hak aşkına huşu’ ile coşsun ve bundan evvel kendilerine kitap verilmiş sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalpleri katılaşmış ve ekserisi fıska dalmış bulunanlar gibi olmasınlar*”²⁵⁹ âyetinde temas edilmiştir. Âyette geçen kalbin katılaşması ile ilgili olarak İmam Kuşeyrî (ö. 465/1072) şöyle demiştir: Kalbin katılaşması, şehvetlere tabi olmaktan ileri gelir. Kötü düşünce kalbin katılaşmasının başlangıcıdır. Kişi onu kalbinden çıkarmazsa o düşünce fikre dönüşür. Kötü fikri kalbinden çıkarmazsa kesin karara

²⁵³ Murat Padak, “Bir sayfa Bir Âyet Bir Hikmet” (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 589.

²⁵⁴ el-Kâf 50/16.

²⁵⁵ Ebû’l-Hasen Ali b. İsmâil ed-Darîr el Mürsî İbni Sîde, *el-Muhkem ve’l-muhîtü’l-a’zam*, thk. Abdulhamid Hindavî (Lübnan-Beyrut: Dâr’ul-Kutubi’l İlmiyye, 1421/2000), “kfr”, 7/4.

²⁵⁶ Ebû Abdîrrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el- Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Addülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 5/724; Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 389.

²⁵⁷ el- Bakara 2/6.

²⁵⁸ Muhsin Demirci, “Kur’an’ın Ana Konuları” (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2017), 109.

²⁵⁹ el-Hadîd 57/16.

dönüşür. Kul, kötülük yapma kararını kalbinden gidermezse, Allah'ın emrine muhalefete döner. Sonunda kul bu hali kalbinden silip atmazsa, kalbi katılaşır ve üzerine mühür vurulur, kalp tamamen kapanır. İşte o zaman kalbe, vaaz ve uyarı fayda vermez. Bir şiir de şair "Kalp katılaşınca ona hiçbir öğüt fayda vermez/ Taşlaşmış toprağa yağmurun fayda vermediği gibi" demiştir.²⁶⁰

İnanmalarından sonra onların kalplerinin katılaşması hususunda ehli kitaba benzemekten nehiy için olması da mümkündür. Bu da İsrailoğulları ile şehvetleri arasına hak giriyordu. Tevrat'ı ve İncili işittiklerinde Allah'a (cc) karşı huşu duyuyorlar, kalpleri yumuşuyordu. Zaman uzayınca kabalık ve katılık onlara hâkim oldu. İhtilafa düştüler ve yaptıkları tahrifatı ve diğer şeyleri yaptılar. "Üzerlerinden uzun zaman." yani ecel ya da zaman geçti de şehvetlerine tabi olmak suretiyle kalpleri katılaştı.²⁶¹

2.2.4.2.2. Nifâk

Kalbin safiyetini bozan bir diğer şey nifaktır. Nifâk kelimesi Arapça n.f.k. kökünden türemiştir. Bu kelimenin masdarları نفق- نفاق- نفق (nefûkun, nefâkun, nefkun) biçimindedir.²⁶² Sözlükte tarla faresinin yuvasına girmesi ve bir kimsenin olduğundan başka türlü görünmesi gibi anlamları vardır.²⁶³ Dini bir terim olarak dili ile îmân etmiş gibi görünüp dili ile söylediğini kalbiyle tasdik etmemek manasına gelir.²⁶⁴ İnsanın kalbiyle dilinin farklılığı anlamına gelen nifak, kalp bozukluğunun insan hayatındaki en tehlikeli tezahürüdür.²⁶⁵ Nifak akidede ve amelde olmak üzere iki kısımdır. Ameldeki nifak riya manasına gelirken, itikattaki nifak küfür ve dalaleti ifade eder. Akidenin hilafına imanda bir mürailik olan nifak haddizatında kişinin insanîyet ve şahsiyetinde meydana gelen bir çarpıklık olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁶ Özellikle yalan söylemeleri marazlarını azdıran en önemli sebeptir. Yalan söyleye söyleye kalp yalandan ibaret bir tabiata kaplanır. Artık o kalp faydayı zararı, hayrı şerri seçemez olur. Kalbinde nifak bulunanların en tipik özelliği kalpleri ile dillerinin uyuşmamasıdır. Ayette bu durum şöyle ifade edilmektedir: "Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını

²⁶⁰ Kuşeyrî, Letâifü'l-işârât, trc. Mehmet Yalar, 6/109.

²⁶¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 10/157.

²⁶² Halil b. Ahmed "nfk", 5/820; İbn Faris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, "nfk", 5/ 455.

²⁶³ İbn Manzûr, "nfk", 10/357; Muhibbu'd-dîn Muhammed Murtazâ el Hüseyinî el-Vâsıtî ez Zebîdî, *Tacu'l arûs min cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Abdüssettar Ahmet Farac (Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt, 1414/1994), "nfk", 7/79; Hülya Alper, "Münafık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/564.

²⁶⁴ İsfahânî, "nfk", 849; Cürcânî, *Kitabüt-Ta'rifât*, "nfk", trc. Arif Erkan, 245.

²⁶⁵ Yener Öztürk, "Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İradesinin Rolü", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Şanlıurfa 1998), 3.

²⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* 6/4999.

çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır.”²⁶⁷ buyrulmuştur.

Taberî bu âyetteki hastalığın, maddi bir hastalık olmadığını aksine manevi bir hastalık olduğunu dile getirmiştir. Bu hastalığı Hz. Nebinin peygamberliği ve onun Allah katından getirdiklerinin hak olduğunda şüpheye düşmeleri ve şaşkınlık içinde olmaları şeklinde tefsir etmiştir.²⁶⁸ Nesefî ayette geçen maraz (hastalık) ifadesini şüphe ve nifak olarak tefsir etmiştir. Çünkü şek; iki durum ya da şer arasında tereddüt etmek ve kararsız olmaktır. Nitekim münaфіk denilen kimse de bu manada hep tereddüt içindedir, huzursuz ve rahatsızdır.²⁶⁹ Münaфіğın bu durumunu bir hadislerinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle misallendirmiştir: “Münaфіk kimsenin durumu adeta iki koyun sürüsü arasındaki şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gidip katılır, bir bu sürüye gelip katılır.”²⁷⁰ şeklinde izah etmiştir

Yazır, marazı sağlam alışkanlığından bedeni döndürüp dengesini bozan ve görevini istenilen şekilde görevini yapmasına engel olan bir aksaklık olarak tefsir etmiştir. Fakat maddi şeylerde kullanıldığı gibi, manevi hususlarda da kullanılır. Bu açıdan sıhhat insanda esas olup hastalık tali bir unsurdur. Kalp sağlam olarak yaratılmıştır. Fakat bunlar kalbin sıhhatini muhafaza etmeye bakmamışlar, kalplerinde büyük bir hastalığa mübtela olmuşlardır. Bu hastalık, rivayete ve dirayete dayanan tefsirlerin ve bilhassa selef müfessirlerinin açıkladıkları üzere inançsızlık hastalığı, şek, şüphe, kuşku hastalığı, özetle şüphe ve nifak hastalığı olarak belirlenmiştir.²⁷¹

2.2.4.2.3. Gaflet

Kalbin safiyetini bozan bir diğer husus ise gaflet olarak belirlenmiştir. Sözlükte terk etmek,²⁷² önemsememek ve yanılmak,²⁷³ ihmal etmek,²⁷⁴ dalgınlık ve dikkatsizlik gibi manalara alınmıştır. Dinî bir terim olarak Allah’a ve bildirdiği hakikatlere karşı bigâne kalmak, onları unutmak ve nefsinin arzularına uymak şeklinde tarif edilmiştir. Gaflet, Kur’an’da bilhassa inkâr edenlerin vasfı olarak zikredilmiştir. Mesela bir âyette hayvanlardan daha aşağı seviyede bulunan ve kalpleri mühürlü olan inkârcılar, gâfiller diye nitelenirken,²⁷⁵ yine aynı vasıftaki şahıslardan bahseden bir başka âyette “İşte onlar

²⁶⁷ el-Bakara 2/10.

²⁶⁸ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 1/131.

²⁶⁹ Nesefî, *Medârikü t-tenzil*, 1/181.

²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/32.

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 1/257.

²⁷² İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi l-luga*, “ğfl” 4/386.

²⁷³ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi l-luga*, “ğfl” 4/386

²⁷⁴ İbn Manzur, “ğfl”, 11/497.

²⁷⁵ İlgili âyet için bk. el-A’râf 7/179.

kalplerini, kulaklarını ve gözlerini Allah'ın mühürlediği kimselerdir ve onlar gâfillerin tâ kendileridir.”²⁷⁶ buyrulmuştur.

Mâtürîdî âyeti tefsir ederken şu ifadelere yer vermiştir: Gaflette olanlar da işte bunlardır. Bu beyan, Allah'ın ayetleri ve delilleri hakkında düşünmekten gafildir anlamına gelmesi muhtemeldir. Ayrıca şu anlama gelmesi de muhtemeldir: İnkâr etmeleri ve Allah'ın ayetleriyle delillerini yalanlamaları yüzünden başlarına geleceklerden gafildirler şeklinde de tefsir edilmiştir.²⁷⁷ İbn Abbas (r.a.): Onlar gafillerin ta kendisidir ifadesini ahirette kendilerine yapılmak istenen eylemden gafildirler şeklinde tefsir etmiştir.²⁷⁸

Diğer taraftan Efendimiz 'in şahsında müminler'in, gaflet hastalığına karşı uyarılmış ve ilgili âyette “Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini zikret, gâfillerden olma!”²⁷⁹ buyrulmuştur. Buradaki “sabah ve akşam” kaydı zikrin her vakit olması gerektiğine; “gafillerden olma” kaydı da kalben yapılan zikrin (anıp hatırlamanın) devamlı olmasına delalet eder. Bunda yola çıkarak insanın, beşerî güç ve kuvveti nispetinde, bir an dahi olsun, Allah büyüklüğünü aklından çıkarmaması gerektiği söylenmiştir. Sözün özü şudur: Ruh ile beden arasında, hayranlık veren bir münasebet vardır. Çünkü ruh cevherinde meydana gelen her tesirden bir yan etki de bedende oluşur. Bedende meydana gelen her halden de bazı tesirler ruha yansır.²⁸⁰

Kulun Allah'la ilişkisi hatırlamak ve unutmak arasında gidip gelmektedir. Gaflet unutmak, zikir ise anmaktır. Unutmanın gayr-i irâdî olanına nisyân buna mukabil irâdî olanına ise gaflet denilmiştir. Nisyânın ileri derecesinde bulunanlar Allah'la olan bağlarını koparmaktadır. Bu yüzden nisyândan kurtulmak için ilâhî zikre sıkı sıkıya sarılmak gerekmektedir. Yine gaflet hak'tan habersizlik, kendini tanımama ve hakk'ın tecellî aynası olarak alemi görememe aymazlığıdır. Dünyaya dalmak ve âlemi ibret nazarıyla düşünememektir. İnsanın gözündeki gaflet, gönül gözünün önüne büyük bir perdedir. Bu sebeple insan aradığının farkında olmadığı gibi bulduğunun farkına varamamaktadır. Çünkü aradığını bilmeyen bulduğunun farkında olmaz.²⁸¹

Gaflet günahların başlangıcı olduğu gibi ilim ve hikmetin önünde de ciddî bir engeldir. İnsanın dünyaya düşkünlüğü nispetinde gafleti kalınlaşır. Heva ve hevesine düşkünlüğü nispetinde dünyevileşir. Heva ve heves ise, insanın manevî dünyasına nefsin hâkim olmasıyla ortaya çıkar. Nefsin hâkim olması ise, kalpteki iman nurunun

²⁷⁶ en-Nahl 16/108.

²⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Yusuf Şevki Yavuz- S. Kemal Sandıkçı, 12/221.

²⁷⁸ Razî, *Mefâtihu'l gayb*, 14/358.

²⁷⁹ el-A'râf 7/205.

²⁸⁰ Razî, *Mefâtihu'l gayb*, 11/232.

²⁸¹ Hasan Kamil Yılmaz, “Gaflet Girdabı”, Altınoluk Dergisi, 288 (Şubat 2010), 8.

zayıflaması ve aklın beslenmemesi sonucu oluşur. İman zayıflığı ise, kulun Rabbinden uzaklaşmasıyla meydana gelir. Gafletin çok derecesi vardır. Küfür en büyük gaflet olduğu gibi ibadetlerdeki eksiklikler de bir gaflettir. İman etmiş kişi imanının aktifliğini her zaman hissedemeyebilir. Bunun sebebi gaflettir. Gaflet kalpteki imanın tesirini kırar. Günahlar gafletin ortaya çıkma biçimidir. Kalpteki gafleti artıran, büyüten temel etken dünyevileşmedir. Bunların ilacı ise zikir yani bir an olsun Allah'ı hatırdan çıkarmamaktır.

2.2.4.2.4. Gazap

Kalbin safiyetini bozan hususlardan bir diğeri ise gazap veya öfke ve kızgınlık halidir. Bu anlamda gazap Türkçe 'de, kızgınlık ve öfke hissi anlamında kullanılmıştır.²⁸² Yine gazap mizaca aykırı durumları bertaraf etmek için ortaya çıkan bir tepki hâli olarak açıklanmıştır. Zebîdî (ö. 1205/1791) gazabı “rızanın zıddı” olarak tanımlamıştır. Ancak rızanın zıddı olan durumlardan hangisinin öfkeye sebep olduğu noktasında farklı görüşlerin olduğunu söylemiştir.²⁸³ İntikam alma hırsıyla kanın galeyâna gelmesi diye de tarif edilmiştir.²⁸⁴

Kur'an'ı Kerîm'de “gazap” kelimesi türevleriyle birlikte yirmi dört ayette geçmektedir. Bunların on dokuzunda Allah'a, diğerlerinde kula nisbet edilmiştir. Allah Teâlâ'ya izafe edildiği yerlerde gazap, “lanet etmek, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğa düşürmek, zillate ve helâke maruz bırakmak” gibi anlamlara gelir.²⁸⁵ Gazap kelimesi, Kur'an'ı Kerîm'de Allah için kullanıldığı yerler dışında iki peygambere atfen geçmektedir. Hz. Yûnus'un öfkeli bir halde kavminden uzaklaşmasını anlatan âyette “*O öfkeli bir halde geçip gitmişti*”²⁸⁶ buyrulmuştur. Hz. Yûnus kavmini tevhid inancına davet etmiş ancak kavmi inanmama konusunda ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Yûnus Allah'ın izni olmadan bulunduğu yerden ayrılmıştır.²⁸⁷

Kur'an'da öfkesinden bahsedilen bir diğer resul ise Hz. Mûsâ'dır. Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın Sina Dağında bulunduğu sırada kavminin buzağıyı ilah edindiklerini öğrendiğinde kızgın bir şekilde gelmiştir.²⁸⁸ İlgili âyette “*Mûsâ kızgın ve üzgün bir şekilde kavmine dönünce*”, “*Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız. Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?*” dedi.” buyrulmuştur. Yazır, esefin şiddetli öfke ve üzüntü anlamına geldiğini ifade etmiştir. Üstlerden gelirse hüznün ve sıkıntı, astlardan gelirse öfke ve kızgınlık sebebi olacağı belirtilmiştir. Hz. Musa'nın esefi kavmine karşı

²⁸² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Rehber Yayınları, 1990) “öfke”880.

²⁸³ Zebîdî, “gzb”, 485.

²⁸⁴ İsfahânî, “gzb”, 756.

²⁸⁵ İlyas Üzümlü, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/434.

²⁸⁶ el-Enbiya,21/87.

²⁸⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 12/443.

²⁸⁸ el-Ârâf 7/150.

şiddetli öfke ve gazap, Allah’a karşı da hüznün ve üzüntü olarak değerlendirilmiştir. Ayette sözün gelişi öfke üzerinedir. Yani “غَضَبَانِ أَسِفًا” kızarak son derece kızarak demektir.²⁸⁹

Gazzâlî öfkenin yerinin kalp olduğunu söylemiştir. Öfke kişiye eziyet veren şeyleri, henüz meydana gelmeden ortadan kaldırmak veya meydana geldikten sonra onlardan kurtulup intikam almak için harekete geçer. Bundan dolayı öfke, ancak intikam ile yatıştır.²⁹⁰ Kalbin safiyetini bozan öfkeden tamamen kurtulmak mümkün değildir. İnsandan da öfkeyi kalbinden tamamen yok etmesi istenmemiştir. Öfkenin tutulması, kontrol edilmesi istenmiştir.²⁹¹

2.2.4.2.5 Kin

Kalbin safiyetini bozan bir diğer durum ise kin gütmek olarak tespit edilmiştir. Kin Farsça kökenli bir kelimedir. Arapça’daki yaygın karşılığı olan “hıkd” (حقد), olup “birine karşı düşmanlığını ve hıncını içinde gizlemek” anlamında masdar ve “bir kimsenin içinde yaşattığı düşmanlık ve nefret duygusu”²⁹² anlamında isim olarak kullanılır. Kin, “nefsin yadırgadığı şeye karşı nefret duymasısıdır”²⁹³ şeklinde de tarif edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de “hıkd” kelimesi geçmemektedir. Yakın anlamlı kelimeler geçmekte bu kelimeler “kin ve nefret” olarak tefsir edilmektedir. Kur’an’da kin ve nefret olarak tefsir edilen kelimelerin ilki buğz (البغض) kelimesidir. Buğz sevginin zıddıdır.²⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de “البغضاء” kalıbıyla beş yerde geçmektedir.²⁹⁵

Kin, öç alma duygusundan kaynaklanır. İnsanın istemediği bir olayla karşılaştığında gösterdiği ilk tepki olumsuz duyguların etkisi ile oluşur. Zarar göreceği şeye karşı kişide kin, nefret, öfke ve düşmanlık duygular meydana gelir.²⁹⁶ Özellikle, acizliği nedeniyle intikamını alamayan kimsenin kalbine yerleşen öfke zamanla kine dönüşür.²⁹⁷ Bir âyette kafirlerin müminlere karşı beslediği öfke şöyle dile getirilmiştir. *“Ey iman edenler! aghyarınızdan yar tutmayın, sizi şaşırtmakta kusur etmezler, sarpa sarmanızı arzu ederler, görmüyor musunuz buğuzları ağızlarından taşmakta, sinelerinin gizlediği ise daha büyüktür, işte size âyetlere sarıh bildirdik aklederseniz.”*²⁹⁸

²⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/148.

²⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm’id-din*, trc: Ali Arslan, 4/179.

²⁹¹ Hadis için bk. Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 107.

²⁹² İbn Manzûr, “hıkd” 3/155.

²⁹³ İsfahânî, “bgd”, 158.

²⁹⁴ Zebidî, “bğz”, 247.

²⁹⁵ el-Âl-i İmrân 3/118; el-Mâide 5/14; el-Mâide 5/64; el-Mâide 5/91; el-Mümtehine 60/4.

²⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 218.

²⁹⁷ Ömer Çelik vd., *Üsve-i Hasene 2* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 100.

²⁹⁸ el-Âl-i İmrân 3/118.

Kur'an'da kin manasında kullanılan diğer kelime ise Ezğân (أَضْغَانُ) kelimesidir. الضَّغْنُ؛ الضَّغْنُ Zağān- zığn): Kin tutmak, düşmanlık yapmak, nefret etmek, hınçlanmak anlamlarına gelir.²⁹⁹ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de “ أَضْغَانُ ” kalıbıyla iki yerde geçmektedir. Bunlar Muhammed Sûresinin 29 ve 37. ayetlerinde yer almaktadır. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: “Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar?”³⁰⁰ Kur'an'da kin manasında kullanılan bir diğer kelime ise gıll (الغِلْ) kelimesidir. Bu kelime Kin beslemek, düşmanlık yapmak, amansız kin tutmak, nefret etmek, kıskanmak anlamlarına gelir.³⁰¹

Kin öyle bir duygudur ki kalbin safiyetini bozmasının yanında haset, gıybet, insanları aşağılama gibi duygularında menbaı konumundadır. Hz. Peygamber, Mümin'e yakışmayan bu tür kötü huylardan uzak kalmak ve ümmetine örnek olmak üzere: “Ey Rabbim! Kalbime hidâyet eyle, dilimi doğru kıl, göğsümdeki hile ve kin duygusunu gider”³⁰² diye dua ve niyâzda bulunmuştur. Yine Hz. Nebi kinin ve hasedin dini tahrip ettiğini bildirmiştir. ”³⁰³

2.2.4.2.6. Haset

Haset kelimesi, h.s.d. kökünün mastarı olup, “birinin sahip olduğu nimet veya faziletin yok olmasını istemek”³⁰⁴ manasına gelir. Bu fiilin tef'îl babındaki mastarı olan حَسَبْتُ ise “birinin, başkasının elindeki nimetin, onun elinden çıkıp kendisine geçmesini etmesini istemek” anlamına gelir.³⁰⁵ Haset kelimesi, Kur'an'da tamamen menfi olarak zikredilmekte³⁰⁶ ve müminlerin bu mezmum davranıştan kendilerini koruyabilmeleri için Allah'tan yardım dilemesi³⁰⁷ istenmektedir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim, bu menfi tutumun kişi ve toplumların îmânî boyutunu zedeleyebileceği “Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.”³⁰⁸ âyetinde dile getirilmiştir.

Kurtubî, hasedi, memduh ve mezmum diye ikiye taksim etmiş ve sonra mezmum hasedi kişinin Müslüman kardeşindeki Allah'ın nimetinin yok olmasını istemesi şeklinde tanımlamıştır O nimetin kendisine geçmesini istemek ile istememek arasında da bir fark

²⁹⁹ İbn Manzûr, “zğn”, 13/255.

³⁰⁰ el-Muhammed 47/29.

³⁰¹ İbn Manzûr “gll”, 11/499.

³⁰² Ebû Dâvud, “Vitr”, 25; Tirmizî, “Deavât”, 102.

³⁰³ Hadis için bk. Tirmizî, “Kıyâmet”, 57.

³⁰⁴ Cevherî, “hsd”, 2/ 465; Zebîdî, “hsd”, 8/ 25-26.

³⁰⁵ Zebîdî, “hsd”, 8/ 25

³⁰⁶ el-Bakara 2/109, en-Nisâ 4/54; el-Fetih 48/15; el-Felak 113/5.

³⁰⁷ el-Felak 113/5.

³⁰⁸ el-Bakara 2/109.

görülmemiştir.³⁰⁹ Yazır da hasette asıl olan mana bir nimetin, bir faziletin, bir olgunluğun sahibinden gitmesini arzu etmek ve başkasında bulunmasını mutlaka çekememek olduğunu söylemiştir.³¹⁰ Haset şeytanın kalbe girmek için kullandığı en önemli kapılardan biridir. Haset aynı zamanda kişinin yaptığı amelleri ifsat eden, sahibine faydasız yorgunluklar bırakan bir sıfattır. Dahası kul bu sıfat sebebiyle, yaptığı hatalardan dolayı günah yüklenmiş ve kalbinin safiyetinin bozulmasına sebep olmuş olur.³¹¹

Haset kelimesinin bütün formlarında, nimet sahiplerini çekememe, onların elindeki nimet ve imkanların yok olmasını isteme veya o nimetlerin hased edenin eline geçmesi duygularını ifade eden anlamlar yatmaktadır. Hasedin zararı ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “*Hased etmekten sakınınız. Biliniz ki, ateşin odunu yok ettiği gibi haset de iyilikleri yok eder.*”³¹² Bütün bunlar haset duygusundan kaçınmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kalbi manevi hastalıklardan koruma gayreti ömür boyu sürmesi gereken bir durum olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Kalbi güzel hasletlerle tezyin etmek gerekir. Kalbin temizliğinin devamı için gerekli belli başlı güzellikleri burada zikretmek yerinde olacaktır.

2.2.4.3. Kalbin Temiz Kalmasını Sağlayan Temel Unsurlar

2.2.4.3.1. İmân ve Takvâ

Sözlükte iman “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emân kökünden türemiştir. Buna göre îmân “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak”³¹³ demektir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki akd kökünden türeyen itikat da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır.³¹⁴ Kur’an-ı Kerîm, zahiren boyun eğmenin “iman etmek” sayılmayacağını, îmân için kalbin tasdikinin zarurî olduğunu şöyle vurgulamaktadır: “*Bedevîler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz.”*”³¹⁵ âyetiyle temellendirilmiştir.

³⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’an*, 2/56.

³¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 10/481.

³¹¹ Mevlüt Özçelik, *İmam Gazâlî’de Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 254.

³¹² Ebû Dâvud, “Edeb”, 52.

³¹³ Cevherî, “vky”, 5/2071; İbn Manzûr, “vky”, 1/107.

³¹⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/ 212.

³¹⁵ el-Hucurât 49/14.

“Takvâ” (التقى) ve “ittikâ” (اتقى) kelimeleri, “v.k.y.” (وقى) fiilinin masdarı olan “vikâye” (وقاية) den gelmektedir. v.k.y.” (وقى) fiilinin “vakyen” (وقيا), “vâkiyeten” şeklinde mastarları vardır. Bir şeyi muhafaza etmek,³¹⁶ eziyetten korumak,³¹⁷ himaye etmek,³¹⁸ onu zarar verecek şeyden sakınmak,³¹⁹ ona zarar verici şeyden çekinmek,³²⁰ manalarını taşırlar. Yine takva “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir”³²¹ şeklinde tarif edilmiştir. İstilahta ise, dinin emirlerine sıkıca bağlanmak yasaklarından kaçınmak; bir başka ifadeyle, nefsi bütün günah ve kötülüklerden ve bunlara götüren davranışlardan korumak olarak tanımlanmıştır.³²²

Takva kul ile günahları arasında sabır ve gayret engeli hâsıl oluncaya kadar kalbini, sanki o günahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. Yine aslı itibarıyla helal olan şeylerin fazlasından kaçmak da takva olarak ifade edilmiştir.³²³ Takvâ, kişinin dış görünüşünü insanlara karşı süslediği gibi, gönül dünyasını da Allah Teâlâ’ya karşı tezyin etmesidir.³²⁴ Takvanın temelinde kalbî hassasiyet vardır. Kur’an’da muttakilerin özellikleri “Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”³²⁵ Şeklinde sayılmıştır.

Bu âyette bir bakıma takvanın çerçevesi çizilmiştir. İslam alimleri genel olarak takvayı üç mertebeye değerlendirmiştir. Birinci mertebe, ebedî azaptan kendini korumak için Allah’ı inkâr etmekten ve O’na ortak koşmaktan sakınmaktır. İkinci mertebe, büyük günah işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmekten uzak durmak ve farzları yerine getirmektir. Üçüncü mertebe ise kalbini Allah’tan alıkoyacak her şeyden uzak durdurmak ve gönlünü tamamen O’na bağlamaktır.

³¹⁶ Cevherî, “vky”, 7/2527; İbn Manzûr, “vky”, 15/378; ez-Zebîdî, “vky”, 10/396.

³¹⁷ Cevherî, “vky”, 7/2527; İbn Manzûr, “vky”, 15/; ez-Zebîdî, “vky”, 10/396.

³¹⁸ İsfahânî, “vky”, 1176; İbn Manzûr, “vky”, 15/378;

³¹⁹ Cevherî, “vky”, 7/2527; İsfahânî, “vky”, 1176; ez-Zebîdî, “vky”, 10/396.

³²⁰ İbn Manzûr, “vky”, 15/378.

³²¹ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Kitabüt-Ta’rîfât*, “vky”, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 64.

³²² Süleyman Uludağ, “Takva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/484.

³²³ Gazzâlî, *İhyâ-ü Ulûm’id-Din*, trc: Ali Arslan, 4/153.

³²⁴ Razî, *Mefâtihu’l gayb*, 1/20.

³²⁵ Âyet için bk. el-Bakara 2/177.

2.2.4.3.2. Allah Korkusu

Kur'an'da Allah korkusunu ve bilincini ifade etmede farklı sözcükler kullanılmıştır. Bunların başında “havf” ve “haşyet” kelimeleri gelmektedir. Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak”³²⁶ gibi anlamlara gelen havf kelimesi, genellikle “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya istenilen bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku” şeklinde tanımlanmıştır.³²⁷ El-İsfahânî havfı, “insanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emareye bağlı olarak başına kötü bir hal geleceğinden kuşkullanması” olarak tarif etmiştir.³²⁸ Yine havf kalbi yanmasından ibarettir. Bu yanma gelecekte beklenen istenilmeyen bir hadisenin olması sebebiyle meydana gelir.³²⁹ Haşyet ilme dayalı saygıyla karışık bir korkudur. Bu yönüyle havftan ayrılır. Bu sebeple haşyet, âlimlerin vasfıdır. Râgıb el- İsfahânî'ye (ö. 502/1108) göre haşyet; bir şeyin azametini bilerek ondan duyulan korkuyu³³⁰ ifade eder. Buna delil olarak “kulları içinde ondan en çok korkan âlimlerdir”³³¹ ayetini zikreder.

Haşyet, korku ve ürkme anlamlarına gelir. Haşyet, gelecekte olumsuz bir olayın başa geleceği endişesiyle kalbin üzüntü duymasıdır. Buna bazen kulun işlediği günahlar sebep olur. Bazen de Allah'ın büyüklüğünün bilinmesi vesile olur. Resullerin haşyeti buna örnek olarak verilebilir.³³² Haşyet, sevilenden uzak düşme, O'nun azabına uğrayarak rızasından uzaklaşma endişesinden kaynaklanır. Bundan dolayı haşyet eden, Allah'a yaklaşmak için elinden geleni yapar. Fakat havf da korkulan şeyden uzak durmaya çalışılır. Mesela ateşten korkan, onun yanına yaklaşmaz, hastalıktan korkan ona yakalanmamanın tedbirini alır. Düşmandan korkan onun karşısına çıkamaz. Ama haşyet bu anlamda bir korku değil, daha çok sevdiğinden uzak düşme endişesidir.³³³

Allah korkusuyla yakından ilgili bir de “vecel” kelimesi vardır ki celâdet, azap ve şiddetinden korkulan birisinin hatırlanması ya da görülmesi üzerine kalbin titremesi ve yüreğin hoplamasıdır. Vecel, korkuyu hissetme, duyma manasına da gelir.³³⁴ Burada “vecel”i diğerlerinden ayıran en önemli nokta korkunun daha yoğun bir şekilde hissiyata dönüşmesidir. Buna göre “havf” umum müminlere has vasıf iken, “haşyet” âlimlere, “vecel” ise mukarrebûna ait vasıftır.”³³⁵

³²⁶ Cevherî, *es-Sihâh, Tâcü'l-lüga*, 4/ 1358.

³²⁷ Mustafa Kara, “Havf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/528.

³²⁸ İsfahânî, “hvʿ”, 303.

³²⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm'id-din*, trc: Ali Arslan, 4/327.

³³⁰ İsfahânî, “hvʿ”, 148.

³³¹ el-Fâtır 35/18.

³³² Cürcânî, *Kitabüt-Ta'rifât*, “hşy”, trc. Arif Erkan, 162.

³³³ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat Yayınları, 2002), 7/518.

³³⁴ İsfahânî, “hbb”, 257.

³³⁵ Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, 2/221.

Allah korkusunun merkezini, Kur'an kalp olarak göstermiştir. Bu hususla ilgili bir âyette “Mümin’ler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir.”³³⁶ buyrulmuştur. Müminler Allah anıldığı zaman yürekleri oynar, onların kalplerini rahmet ümidi ve sevgi heyecanı kaplar. Kalplerini muhabbetle sarılı bir korku kaplar. Zira onların kalplerinde Allah muhabbeti ve korkusu her şeyden daha fazla yer kaplamıştır. Sahip oldukları imanın nuru onların kalplerini temizleyerek kalplerine letafet kazandırmıştır. Böylece bu kalpler kasvet ve katılıktan kurtulmuş olur.³³⁷

2.2.4.3.3. Muhabbet

“Sevmek, beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek” gibi anlamlara gelen “muhabbet” kavramı “حب” kökünden türemiştir. ³³⁸İbn Manzur muhabbet terimini buğzun zıddı olarak tarif etmiştir. Çok seven, aşk, sevgi ve dostluk manalarında olduğunu söylemiştir. Ezherî (ö. 905/1499) şöyle söylemektedir: Muhabbet bir şeyi sevmektir ki o en çok istenilendir.³³⁹ Muhabbet teriminin mutasavvıflar tarafından yapılmış şöyle bir tanımı vardır. Hubb O’nun kalbe ulaşması ve kalbi, kendisine arız olacak şeylerin bulanıklığından arındırmasıdır.”³⁴⁰

Kur'an asıl muhabbetin sadece Allah'a olmasının lüzumu üzerinde ısrarla durmuştur. Nitekim Hz. İbrâhim'in dilinden “Ben batanları (yok olanları) sevmem”³⁴¹ buyrulmuş ve fânî varlıkların gerçek anlamda sevgiye layık olmadıkları vurgulanmıştır. Bu açıdan Allah'ın dışındaki varlıkları, Allah'ı aynen onu sever gibi sevmenin yanlışlığı “İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk ilahlar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a karşı sevgileri ise her şeyden daha sağlam ve kuvvetlidir.”³⁴² Âyetinde açıklanmıştır.

Başka bir âyette ise kalbin iman ile tezyin edildiğini ve iman nimetinin temelinde de muhabbetin olduğunu Allah Teala şöyle beyan etmiştir: “...Allah size î mânı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Küfrü, fıska ve isyânı ise çirkin gösterdi.”³⁴³ M. Hamdi Yazır bu âyete bazı açıklamalar yapmıştır. Buna göre imanın karşılığı olan inkâr yüzünde Allah'ın nimetlerini görmemektir. Füsük, esasen çıkmak demek olup bazen dinden çıkmak manasında da kullanılmıştır.³⁴⁴

³³⁶ el-Enfâl 8/2.

³³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/220; Çelik, *Hakkın Daveti*, 2/303.

³³⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, “hbb”, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdülazîm Mahmûd-Muhammed Ali Neccar (b.y.: ed-Darü'l-Mısriyye, ts.), 1/716.

³³⁹ İbn Manzûr, “hbb”, 2/283.

³⁴⁰ Zafer Erginli, “*Metinlerle Tasavvuf Sözlüğü*”, (Trabzon: Kalem Yayınları, 2006.), 385.

³⁴¹ el-En'âm 6/76.

³⁴² el-Bakara 165.

³⁴³ el-Hucurât 49/7.

³⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 7/197.

Allah müminlere imanı sedirmiş bu sayede iman kalplerin süsü olmuştur. Allah küfür, şirk vs. ile pis olan kalpleri iman ile arındırdı. Müminlere imanı sevdirdiği gibi küfrü, fasıklığı ve isyanı da kötü gösterdi. Zira kalpte iman ile küfür bir arada bulunamaz. İmanın süslediği bir kalbe günah ve çirkinlik giremez.

2.2.4.3.4. Merhamet

Sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında masdar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lutuf” anlamında isim olarak kullanılmıştır. Merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmeyi üstlenmiştir. Bunun yanında merhamet insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu vurgulamıştır.³⁴⁵ Merhamet, Allah’ın “Rahman” ve “Rahîm” sıfatlarının tecellisi olan ilâhî bir duygu olmuştur. Rahman sıfatı, O’nun inanan-inanmayan ayrımı yapmadan bütün insanlara, hatta bütün varlığa uzanan, en geniş dairesel rahmetinin tecellisi olarak kabul edilmiştir. Rahîm sıfatının işaret ettiği merhamet ise, kıyamet gününde yalnız müminlere göstereceği özel bir merhamettir.³⁴⁶ Bir âyette “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Onu (bilhassa) müttakîlere, zekât verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.*”³⁴⁷ buyrulmuştur.

Merhamet bir kalp eğitimidir. Kalbin kasvetini, kabalığını yok eden talimdir. Merhamet eğitimi kalbin pasını silen, üzerindeki lekeleri izale eden ilahi rahmet ile arasındaki kilidi açan, her türlü perdeyi, kılıfı kaldıran bir eğitimidir. Merhamet eğitimi; kalpleri kin, öfke, intikam, şehvet, ihtiras gibi hastalıklardan temizleyen bir eğitimidir.³⁴⁸

Merhametin olmayışı, kalp katılığıının bir sonucudur. Hz. Peygamber (s.a.v) kalbinin katılığıından şikâyet eden bir sahâbîye, “*Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!*”³⁴⁹ Buyurarak gönlü kırık, yardıma muhtaç kimselere merhamet duygusuyla yaklaşmanın kişide oluşturacağı vicdani duyarlılığa vurgu yapmıştır. Kısaca kalpleri manevi kirlerden kurtarmak için yapılacak ilk iş; gönül terbiyesi ve yürek ahlakını içine alan bir merhamet eğitimidir. Kalplerdeki pası silmek, parlamasını sağlamak, yaratıcıya açmak, ışık almasını ve ışık vermesini sağlamak ancak bu yolla mümkün olur.³⁵⁰ Allah Resulü’nün sıkça yaptığı şu duayı hatırdan çıkarmamak

³⁴⁵ Mustafa Çağırıcı, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/184.

³⁴⁶ İsfahânî, “rhm”, 192.

³⁴⁷ el-A’râf 7/156.

³⁴⁸ Mehmet Görmez, “*Kalbin Erbaini*”, (Ankara: Otto Yayınları, 2023), 38.

³⁴⁹ Ahmed bin Hanbel, *el-müsned*, 3/263, 387

³⁵⁰ Mehmet Görmez, “*Kalbin Erbaini*”, 38.

gerekir: "Allah'ım! Senin katından öyle bir rahmet istiyorum ki o rahmet vasıtasıyla kalbimi doğru yola ilet"³⁵¹ şeklinde yaptığı dua hatırdan çıkarılmamalıdır.

2.2.4.3.5. İstiğfar ve Zikir

İstiğfar Allah'tan işlenilen hata ve günahlardan dolayı bağışlanma dilemektir. İstiğfarın insanın gönül dünyasının arınmasında önemli bir yeri olduğu ifade edilmiştir. İstiğfar tavsiye edildiği gibi yapıldığında kişinin kalbinin paslanmasına sebep olan günah kirlerinden kişiyi kurtaracağı dile getirilmiştir. Bu konuda Hz. Nebi "Kul bir hata işlediğinde kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tövbe eder affını dilerse, kalbi bu lekeden temizlenir ve cilâlanır. Ancak tekrar günaha dönerse bu noktalar çoğalarak kalbin tamamını kaplar. İşte Allah'ın Kur'an'da zikrettiği³⁵² kalbin kirlenmesi budur."³⁵³ buyurmuştur. Başka bir hadiste Hz. Resul "Bazen kalbimin perdelendiği olur. Bu yüzden ben Allah'a günde yüz defa istiğfar ederim."³⁵⁴ buyurmuştur.

2.2.4.3.6. Kalbin Islahı İçin Dua

Dua kelimesi, "çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek" manasındaki "da'vet" ve "da'vâ" kelimeleri gibi masdar olup, "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz" anlamında isim olarak da kullanılır.³⁵⁵ Allah'ın yüceliği karşısında kulun, aczini itiraf etmesi, sevgi ve tazim duyguları içinde O'ndan lütuf ve yardım istemesi şeklinde tarif edilmiştir. Yine dua ihtiyaçların giderilmesi ve hataların affı için Allah'a başvurmak, nimetleri sebebiyle O'nu hatırlamak ve anmak rûhi bakımdan kişide bir temizlik, rahatlık, huzur ve mutluluk doğurur.³⁵⁶ Ayrıca bu durumun, ahlâkî arınmaya ve yücelmeye yol açacağı, şahsiyetin tamamlanmasında yapıcı bir vazife icra edeceği vurgulanmıştır. Dua ve ibadetle meydana gelen yakınlaşma, Allah'ın sevgisine ve kulda saf bir gönlün oluşmasına katkı verecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah'ım! Kalbimi kar ve dolu suyu ile yıka! Beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi günahlardan arındır"³⁵⁷ mealindeki hadisiyle duanın söz konusu fonksiyonuna dikkat çekmiştir.

³⁵¹ Ebu Davüd, Daavat, 30.

³⁵² el-Mutaffifin 83/14.

³⁵³ Tirmizî, "Tefsîr", 83; İbn Mâce, "Zühd", 29.

³⁵⁴ Müslim, "Zikir", 41.

³⁵⁵ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/529.

³⁵⁶ er-Ra'd 13/28; el-A'lâ 87/14, 15

³⁵⁷ Buhârî, "Deavât", 39; Müslim, "Zikr", 49.

2.2.4.4. Göz, Kulak ve Dilin Manevi Temizliği

Allah'ın kullarına vermiş olduğu en önemli nimetlerde birisi de göz nimetidir. Göz dünyaya açılan penceremiz, her türlü görüntüyü kaydeden en mükemmel kameramızdır. Görmek, tanımak, bilmek için muhtaç olduğumuz, yokluğunda karanlığa mahkûm kaldığımız bir organımızdır. Mademki bunca mühimdir, o halde onu korumak, her türlü zarardan uzak tutmak da son derece önemlidir. Gözlerin he türlü zarardan korunmasıyla ilgili olarak Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "*Mü'min erkeklere söyle; Gözlerini haramdan sakınsınlar.*"³⁵⁸ buyurmuştur. Âyette, gözü haramdan korumak, ırzı korumaktan önce dile getirildi çünkü kişiyi harama götüren yolların başında gözler gelir. Bundan dolayı haramlardan ve fitneye düşmekten korkulan hususlardan gözlerin sakındırılması gerekir. Şibli (r.h)'e: "Gözlerini korusunlar" ayetinin ne manaya geldiği sorulmuş o da: "Baş gözlerinin haram olan şeylerden, kalp gözlerini de Allah'ın dışındaki şeylerden çeksinler demiştir."³⁵⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Gözlerin zinası bakmaktır.*"³⁶⁰ buyurarak, gözlerimizi haramdan sakınmamız gerektiğini bildirmiştir. Haram bakışlar hem gözü kirletir hem de gönlü karartır. Gözler, bazen insanın kendi zihnine ve kalbine zehir akıtan kirli bir kanala dönüşebilir. Gözler kirli bir kanala dönüşmemesi için yukarı zikrettiğimiz ayetin mesajına kulak vermek yerinde olacaktır. Göz kapakları görünen ve görünmeyen kirlerden bir zırha dönüşmelidir. Buradan anlaşılıyor ki gözlerin mânevî temizliği, onları haramdan, ayıptan ve fesat bakıştan korumakla olur. Eğer hasetten, kinden arınmış temiz bakışlara sahip olursak, böylece, çevremizdekileri de nazarın ve kem gözün yükünden kurtarıyoruz.

Kulakların maddi olduğu kadar manevi temizliği de önemlidir. Kulak, yalan sözü, dedikoduyu ve günaha sevk edebilecek konuşmaları dinlediği takdirde, şer işlemiş olur. Hakkı duyacak kulağı varken bâtıla koşan biri, mesuldür. Konuyla ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır. "*Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi sorumludur.*"³⁶¹ Razi (ö. 606/1210) Ayetin tefsirinde şu ifadelerle yer vermiştir: O kimselerin hepsi, kulağından, gözünden ve kalbinden mesul olacaklardır. "Kulağınızı Allah'a taatta mı, yoksa isyanda mı kullandınız?" denilecek. Diğer organlar hakkında da aynı sorgulama yapılacak³⁶² Peygamberimiz (s.a.v.) ise kulakların korunması gerektiğini şöyle dile getirmiştir: "*Kim, bir topluluğun, işitilmesini istemediği bir sözü öğrenmeye çalışırsa (yani kulak hırsızlığı yaparsa), kıyamet günü onun kulaklarına, eritilmiş kurşun*

³⁵⁸ En-Nûr 24/ 30.

³⁵⁹ Çelik, *Hakkın Daveti*, 3/516.

³⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Nikâh" 43.

³⁶¹ el- İsrâ 17/36.

³⁶² Razî, *Mefâtihu'l gayb*, 14/483.

dökülür.”³⁶³ Demek ki kulakların temizliği son derece önemlidir ve her Müslüman’ın şerli, yalan ve çirkin sözden korunması gerekir. Bu koruma da ancak güzel sözler işiterek, hikmetler dinleyerek gerçekleşir.

Dil, sadece tat almak için değil, konuşmak ve derdimizi anlatmak için kullandığımız, bu özellikleriyle insana has ve çok özel bir organımızdır. Resul-ü Ekrem (s.a.v.) “Bana sıkı sıkıya yapacağım bir şey söyle!” diyen birine “*Dilin hep Allah’ı zikretsin.*”³⁶⁴ buyurarak, dilin asıl vazifesini bildirmiştir. Zikir, tebliğ ve hayırlı konuşmalar dururken, boş konuşmaya alışmış bir dil, kalbe de zarar verir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “*Allah’ı anmaksızın çok konuşmayın. Allah’ın zikri dışında çok söz söylemek, kalbi katılaştırır. Katı kalpli olanların ise Allah’tan en uzak kimseler oldukları kesindir.*”³⁶⁵

Dili doğru kullanmak, zannedildiğinden daha öte bir önem taşır. İnsan, çoğu zaman söylediği sözün esiri olur. Hâdiseler ve insanlarla ilişkiler, çoğu zaman konuşmalarımızla şekillenir. Bu hususu dile getiren bir hadis-i şerif şöyledir: “*İnsan sabahlayınca, bütün organları dile başvurur ve (ona âdeti) şöyle der: Bizim hakkımızı korumak konusunda Allah’tan kork. Biz, sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz. Eğer sen eğrilir, yoldan çıkarsan, biz de sana uyar, senin gibi oluruz.*”³⁶⁶ Demek oluyor ki doğruyu konuşan, hakkı söyleyen kişi, dilini temizlemiş olur. Bunun yanı sıra dili küfürden, yalandan, iftiradan, dedikodudan ve boş sözden korumakta dili temizlemek anlamına gelmektedir.

2.2.4.5. Davranışların ve Zihnin Manevî Temizliği

Bir insanın kalp aynası, davranışlarıdır. Eğer kişi hayrı, doğruluğu, dürüstlüğü ve mertliği seçiyor, bunun gereğini de cesaretle yerine getiriyorsa o kişiye güvenir, ne de iyi insan, deriz. Halk nezdinde hâlden emin olunmak, çok önemli bir vasıftır. Çünkü insanlar, geçmiş hayatlarının temizliği nispetinde kıymetlidirler. Sözde kalan iyilikler, laftan öteye geçmeyen hayırlar kimsenin işine yaramaz. Mademki hakikat budur, hayrı herkesin, öncelikle kişinin kendi nefsinde uygulamaya geçirmesi ve çevresi için iyi bir misal olmaya çalışması gerekir.

Amelsiz ilim ancak sahibine yüküdür. Böyle insanları Rabbimiz, kitap yüklü merkeplere benzetmiştir Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “*Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu hâmil olmayan kişilerin meselî, cildlerle kitap taşıyan eşeğin haline*

³⁶³ Buhârî, “Tabir”, 45.

³⁶⁴ Tirmizî, “Daavât”, 4.

³⁶⁵ Tirmizî, “Zühd”, 62.

³⁶⁶ Tirmizî, “Zühd”, 61.

benzer, Allah'ın âyetlerini tekzip eden kavmin meselî ne çirkin! Allah zalimler güruhunu doğru yola çıkarmaz.”³⁶⁷ İlmin davranışlarda güzelliğe yol açması, kişiyi ihlasa ve irfana ulaştırması beklenir. Faziletli, vakur ve istikrarlı bir insan, Hakk'a ve hayra çok daha güzel hizmet eder.

İnsanları diğer canlılardan ayıran ve çok önemli nimetlerden biri de akıldır. Düşünerek hareket etmek, insanlığa ve bütün dünyaya hizmet etmek için gereklidir. Bununla birlikte akıl, nakle, yani Kur'an ve sünnete tâbî olmadığı takdirde, yanılmaya ve haddini aşmaya da müsait bir yapıdadır. Kuran'da öğüt alacakların ancak temiz akıl sahipleri oldukları şöyle ifade edilmiştir: “Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar.”³⁶⁸ Akıllı bir insan, neden yaratıldığını, dünyada ne maksatla bulunduğunu ve en sonunda nereye gideceğini düşünür ve gereğiyle amel etmek için çalışır. O halde, bir kimsenin “temiz zihinli” olduğunu düşünebilmemiz için, o kişinin sadece dünyaya değil, ahirete de yatırım yapıyor olması gerekir. Fitneden, fesattan, çirkeften, kötü ve çirkin düşünceden arınmış hâlde tefekkür ederek, Rabbini ve haddini bilmiş bulunması gerekir. Temiz zihin, tertemiz bir niyeti ve insanlık yararına iş yapma arzusunu barındırır.

Nice insan üstün bir zekâ ile doğar. Bunlar arasından da nicesi, mevcut zekâsını çirkin ve zararlı işler yapmak adına kullanır. Böyle davranarak şeytana hizmet eder. Temiz zihinli bir insanın, kirli emeller için çalışması mümkün değildir. Akı hem kendisinin hem de bütün dünyanın saadetine vesile olacak şekilde kullanmak, böylece Allah'ın razı olduğu kullar arasına girerek, ahireti de kazanmaya çalışmak, elbette en akıllıca iştir.

2.2.4.6. Ahlak Temizliği

Ahlak sözlükte; “huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu sözcük hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın fiziki yapısı için çoğunlukla halk, manevî yapısı için ise hulk sözcüğü kullanılmıştır. Bir terim olarak ise “insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevî sıfatları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütününe” verilen isimdir.³⁶⁹ İslam ahlâkının kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını ortaya koymuş, başta fıkıhçı ve hadisçiler olmak

³⁶⁷ el-Cuma 62/5.

³⁶⁸ el-Bakara 2/269.

³⁶⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 14.

üzere kelimcılar, mutasavvıf ve filozoflar tarafından geliştirilen ahlâk anlayışının temellerini oluşturmuştur.³⁷⁰

Allah Hz. Nebi'nin nasıl bir ahlaka sahip olduğunu âyetle şöyle bildirmektedir: “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*”³⁷¹ Abdullah b. Abbas, Mücâhid ve Dahhak buradaki “خلق” Ahlâk” kelimesinden kastedilenin “din” olduğunu söylemişler ve âyeti: “Şüphesiz ki sen büyük bir din üzeresin” şeklinde tefsir etmişlerdir. Atiyye ise buradaki “Ahlâk” kelimesinden maksadın “edep” olduğunu söylemiş ve âyetin manasının: “Şüphesiz ki sen büyük bir edep üzeresin.” şeklinde olduğunu söylemiştir.³⁷² Müfessir İbn Cüzey (ö. 741/1340) şöyle demiştir: “Ayetin açıklaması şudur: Hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.v) bütün faziletleri bünyesinde toplamış ve her türlü güzel hasleti elde etmiştir. Cüneyd-i Bağdadi ise şöyle demiştir: “Onun ahlakına büyük denildi, çünkü onun Allah Teala'dan başka bir derdi ve hedefi yoktu.”³⁷³

Hız. Âişe (r.a) annemize Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ahlakı sorulduğunda *onun ahlakı Kur'an'dı*³⁷⁴ diye cevap vermiştir. Hız. Aişe annemizin bu cevabı İslam ahlak anlayışının Kur'an'a dayandığını kanıtlamaktadır. İslâm ahlak anlayışı Kur'an çerçevesinde yani onun sınırları içinde yaşama tarzıdır.

Güzel ahlâk, âyetle bildirildiği üzere “*bağışlama yolunu tutup, iyiliği emredip cahillerden yüz çevirmektir.*”³⁷⁵ Güzel ahlak, doğru olmaktır.³⁷⁶ Güzel ahlak, Kuran'a uymaktır.³⁷⁷ Güzel ahlak; Allah için sevmek, Allah için buğu etmek, hilim, haya, emanete ve ahde vefadır.

İslâm dininin bütün insanları içine ana ahlak ilkeleri vardır. İslâm'ın ilk ana ahlak ilkesi doğru ve dürüst olmaktır. Bu doğruluk ve dürüstlük için herhangi bir şart gerekmez. Hangi dinden, ırktan, milletten ve devletten olursa olsun Müslüman, herkese karşı doğru söyleyecek ve dürüst davranacaktır. İslâm ahlakının ikinci ana ilkesi utanma duygusu ve bilincidir. Nerede ve kimin yanında olursa olsun, isterse yalnız başında olsun, utanma duygusundan yoksun olmaması gerekir.

İslâm dininin üçüncü ahlak ilkesi de iffetli olmaktır. Bu, geniş kapsamlı bir ifadedir. Sözde, işte ve davranışta iffetli olmak, doğruluk ve dürüstlüğü içerir. Ayrıca yumuşak bir ahlak, zarafet, gönül huzuru ve hoşnutluğu bildirir. İffetli olan kimse, aynı zamanda kötü

³⁷⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 14.

³⁷¹ el-Kalem 68/4.

³⁷² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 23/150.

³⁷³ İbn Abîce el-Haseni, “*Bahrü'l Medîd fî Tefsiri'l Kur'âni'l Mecid Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*”, Trc. Dilaver Selvi, 10/262.

³⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 6/91.

³⁷⁵ el-A'raf 7/199.

³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/177.

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 6/91.

şeyler de düşünmez ve kötü şeylere elini uzatmaz. İffetli olan kimse kötü olan her şeyden geri durur ve kötünün yanına yaklaşmaz.

Ahlak temizliği ile ilgili olarak anlatmamız gereken en önemli ilkelerden birisi de samimiyet ve söylenen söze bağlılıktır. Bunun zıddı hem yalancılık ve hem de ihanettir. Bugün gördüğümüz en tehlikeli ahlak düşüklüğü bu samimiyetin yokluğudur. Yani insanların sözleriyle eylemlerinin birbirinden farklı olmasıdır. İnsanı kötü ahlaklardan koruyan ve onu temizleyen, sözü ile özünün ve davranışının aynileşmesidir.

2.2.4.7. Niyet Temizliği

Sözlükte “yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek” gibi anlamlara gelir. “Niyet” kelimesi çeşitli açılardan tanımlanmıştır. Sözlük anlamı esas alınarak yapılan tanımları arasında “kalbin hemen veya sonucu itibarıyla maksada uygun bulduğu, yani bir yararı sağlayacağına yahut bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesi” şeklindeki tarif daha çok yaygınlık kazanmıştır.³⁷⁸ İslâm âlimleri niyetle amel arasında ruh-beden misali bir ilişki bulunduğunu söylemişlerdir. Yine İslâm alimleri niyetin kulluğun sırrı, amelin özü, ruhu ve direği olduğunu belirtmişlerdir. Amellerin Allah katında değerli veya değersiz sayılması hususunda olduğu gibi dünyevî sonuçlarını belirlerken yapılacak değerlendirmeler bakımından da niyet büyük önem taşımaktadır.

Niyetin yeri kalptir. Niyet, her şeyin özü ve başıdır. Yapılan ameller niyete göre değer kazanır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadis-i şeriflerinde “*Ameller niyete göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü” nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir*”³⁷⁹ buyurmuştur. Kişinin niyetine göre yapmış olduğu mübah şeylerden de sevap kazanması mümkündür. Bununla birlikte dünyalık bir şey elde etmek için yapılan ibadetler, ibadet niyetiyle yapılmadığı için makbul değildir. Niyet temizliği kişinin ibadetlerini yaparken gösteriştan uzak bir şekilde sadece Allah rızası için yapmasıdır. İbadet dışındaki insani ilişkilerinde de doğru ve dürüst olmasıdır.

³⁷⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/169.

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Talâk” 11.

2.3. Kur'an'da Temiz Olarak Nitelenen Kişiler

2.3.1. Hz. Meryem

Kur'an'da temiz olarak nitelenen kişileri ele alırken ilk Hz. Meryem ile başlamayı uygun gördük. Allah Teâlâ Hz. Meryem'i seçip tertemiz yaptığını bildirmiştir. Konuyla ilgili âyet- i kerime şöyledir: “*Hani melekler, “Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.”*”³⁸⁰

Burada temizlemekten ne kastedildiğine dair dört görüş vardır: *Birincisi:* O, hayızdan temizlemedir, yani Hz. Meryem hayız olmuyordu. *İkincisi:* Erkeklerin dokunmasından temizlemektir. Bu iki görüş İbni Abbas'tan rivayet nakledilmiştir. *Üçüncüsü:* Küfür ve inkardan, temizlemektir. Hasan ve Mücahid bu görüştedir. *Dördüncüsü,* fuhuş ve günahlardan temizlemektir. Bunu da Mukâtil söylemiştir.³⁸¹

2.3.2. Hz. İsa

Kur'an'da temiz olarak nitelendirilen bir diğer kişi Hz. İsa'dır. Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır: “*Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”*”³⁸² Hz. İsa'nın temizlenmesi, göğe yükseltilerek onlardan uzaklaşmakla temizlenmiştir. Ya da onların ona yönelik kastettiği öldürme teşebbüsünden onu kurtarmakla temizlemiştir. Birinci yoruma göre; kafirlerin kendileri necis olduğu anlaşılmaktadır. İkinci görüşe göre onların fiilleri necis sayılmıştır. Seni “onlardan” temizleyeceğim yerine seni “kâfirlerden” temizleyeceğim, demesi, necasetin illetinin küfür olduğuna işaret eder denilmiştir.³⁸³ Allah Teâlâ Hz. İsa'yı Yahudilerin ellerinden kurtarmış, öldürmelerine mâni olmuş ve onu kafirlerin her türlü şerlerinden temizlemiştir. Ona ulaşma ve zarar verme imkanlarını ellerinden almıştır.³⁸⁴

2.3.3. Eşler

Cennettekilere verilecek nimetlerden biri de tertemiz eşlerdir. Nitekim bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: “*İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden*

³⁸⁰ el- Âli İmrân 3/42.

³⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 6/306.

³⁸² el-Âl-i İmran 3/55.

³⁸³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/292.

³⁸⁴ Çelik, *Hakkın Daveti*, 1/416.

rızıklandırıldıklarında: "Bu daha önce de rızıklandığımız şeydir" derler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine sunulacak. Orada çok temiz zevceler de onların. Hem onlar orada ebedî kalacaklar."³⁸⁵

Bu temiz eşlerin nasıl olduğu ile ilgili tefsirlerde şu ifadeler yer almıştır. Ayette geçen bu tertemiz eşler dünya kadınlarında görülebilen hayız, nifas, küçük ve büyük abdest, balgam, tükürük, meni ve buna benzer eza ve kirlerden arındırılıp temizlenmiş eşlerdir.³⁸⁶ Kötü ahlaktan, eksik sıfatlardan ve yerilen hasletlerden arındırılmış eşler.

2.3.4. Kitaba Dokunabilenler

Temizlikle ilgili diğer bir mesele de kitaba sadece temiz olanların dokunabilmesidir. Konuyla ilgili âyet-i kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O elbette değerli bir Kur'an'dır. Korunmuş bir kitaptır. Ona, temiz olanlardan başkası dokunamaz."³⁸⁷ Âyette "ona temiz olanlardan başkası dokunamaz" kısmına geldiğimizde bu konuda ihtilaf vardır. Bu âyetteki temiz olanların kimler olduğu ve ne tür bir temizlikten bahsedildiği hakkında çeşitli görüşler vardır.

Bazı müfessirler âyetteki; "mutahharün" ibaresinden "abdestli" olanların anlaşıldığını söyleyerek, ayetin manasını "Kur'an'a abdestli olanlardan başkası dokunamaz" şeklinde yorumlamışlardır. Ayrıca kimi alimler buradaki olumsuzluk bildiren "la yemessuhu (dokunamaz)" ibaresini bir haber cümlesi olarak değerlendirmiş, kimisi de bunun nehiy (olumsuz emir) olduğunu ifade ederek bu ibareye "Kur'an'a abdestli olanlardan başkası dokunmasın"³⁸⁸ manasını vermişlerdir.

Genel kanaate göre, burada "kitabun meknün (iyi korunmuş kitap)" ibaresiyle Levh-i Mahfuz'un gizli ve korunan bir mevki de bulunduğu temas edilmektedir. Şayet âyetteki "Kitap"la elimizdeki "Mushaf" kastedilmiş olsaydı, "meknün" (iyi korunmuş)" sıfatıyla vasıflandırılması mümkün olmayacaktı. Meseleyi âyetin nüzul vakti yönünden ele almak gerekirse; Vakıa suresinin tamamının Mekke 'de nazil olduğu bilinmektedir. Ahkam âyetleri genellikle Mekke döneminde değil, Medine döneminde inmiştir. Özellikle de abdest, gusül, teyemmüm gibi taharetle ilgili âyetlerin Medine döneminde nazil olduğu bilinen bir husustur. Dolayısıyla, Vakıa suresinin Mekki oluşu dikkate alındığında, zikrolunan ayetten "Mushaf'a abdestli olanlardan başkası dokunamaz" manasını vermek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.³⁸⁹

³⁸⁵ el-Bakara 2/25.

³⁸⁶ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/44.

³⁸⁷ el- Vakıa 56/77,78,79.

³⁸⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* 8/22.

³⁸⁹ Kadir Paksoy, "Kur'an'a Abdestli Dokunmakla İlgili Rivayetlerin Tahlili" Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (Şanlıurfa 1999), 4.

Sahabe ve tabiundan bazı müfessirler iyi korunmuş bir kitap (kitabun meknün)" ibaresini "semadaki kitap (Levh-i Mahfuz)" anlamında; "tertemiz olanlar (mutahherün)" lafzını ise "melekler" manasında yorumlamışlardır. Aynı görüşü paylaşan Katade de bu âyetten elimizdeki Mushafa dokunmanın kastedildiğini söylemenin doğru olmadığını; zira Mushafa gerek müşrik gerek Mecusi ve gerekse münafık olsun herkesin dokunabildiğini ama Levh-i Mahfuz'a insan ya da cinlerin dokunmasının mümkün olmadığını söylemiştir.³⁹⁰

Müfessirlerin âyet hakkında yorumlarını yukarıda zikrettik. Bizde âyetteki temizliğin manevi temizlik olduğu kanaatindeyiz. Kaanatimizi destekleyen diğer bir olay ise şudur. İbn Hişam'ın naklettiğine göre, Hz. Ömer bir gün kız kardeşinin evine gittiğinde evinde Taha Suresi okunuyordu. Hz. Ömer'i fark ettiklerinde okudukları sayfaları saklamışlardır. Hz. Ömer ne okuduklarını sormuş, eniştesinin Kur'an okuduklarını söylemesi üzerine, ona vurmuştur Kız kardeşi araya girince Hz. Ömer ona da vurmuş ve başından kan akmıştır. Hz. Ömer kız kardeşinin bu halini görünce yaptıklarına pişman olmuş ve sakladıkları sayfanın içinde ne yazıldığını görmek istemiştir. Bunun üzerine kız kardeşi; "sen müşrik olduğun için necissin" deyip, "O"na ancak temiz olanlar dokunabilir." Âyetini okumuştur. Hz. Ömer de yıkandıktan sonra o sayfaları almış ve okumuştur.³⁹¹ Bu olaydan da anlaşıldığı üzere, Vakıa Suresi daha önce nazil olmuştur.

Sonuç olarak, bu âyetler, Kur'an'ın korunduğunu şeytanların ona ulaşamadığını, sadece tertemiz meleklerin onu indirdiğini ifade etmektedir. Müşrik ve abdestsiz olanların Kur'an'a dokunma durumları hakkında doğrudan bir hüküm ifade etmemektedir. Bununla birlikte bu ifadelerden Kur'an'a Müşriklerin ve abdestsiz olanların dokunabilmelerinin caiz olduğu çıkarılamaz. Burada üzerinde durduğumuz mesele Kur'an'a abdestsiz olanların dokunması yasağının dayandığı delilin bu ayet olmayışıdır. Kur'an Allah'ın kitabı olduğu için ona dokunanların maddi ve manevi yönden temiz olmaları elbette gereklidir. Kur'an'a abdestsiz dokunulmaması hükmü hadislerden çıkarılmıştır. Nitekim İbn Hibban'dan gelen rivayette; Hz. Peygamber Yemen ehline bir mektup yazdı, o mektupta; "Kuran'a ancak temiz olanlar dokunsun"³⁹² ifadesi de vardır. Kur'an'ın korunmuş bir kitap olduğu ve tertemiz meleklerin dokunup indirdiği göz önüne alındığında bizim de maddi ve manevi olarak temizlendikten sonra ona dokunmamız, gereken saygıyı göstermemiz yerinde bir davranış olacaktır.

³⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/150.

³⁹¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîret'un-Nebeviyye* (Beyrut: Daru'l-Fikr Yayınları,2002), 1/263.

³⁹² Sâbunî, *Revaiü'l-Beyan*,2/508.

2.4. Kur'an'da Temiz Olarak Nitelenen Nesneler

2.4.1. Sahifeler

Kur'an-ı Kerim'de temiz olarak belirtilen nesnelerden biri de sahifelerdir. Konuyla ilgili âyet-i kerimeler de şöyle buyrulmaktadır: *“Hayır! şüphesiz bunlar (bu ayetler), birer öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır, O şerefli ve sadık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdir.”*³⁹³ *“(Bu delil) tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir.”*³⁹⁴ Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde temiz sahifelerle ilgili şu görüşlere yer verir. “Sayfaların tertemiz oluşu” ile ilgili el-Hasan şöyle demiştir. Her türlü kir ve pislikten arındırılmış, kâfirlerin onlara el uzatmalarına karşı korunmuş sahifelerdir. Yine el-Hasan'dan: Müşriklere indirilmekten yana tertemiz diye tefsir edildiği rivayet edilmiştir. Bir başka açıklamaya göre; yani Kur'an-ı Kerim meleklerin okudukları sahifelerde de tespit edilmiştir. Bu sahifeler çok şerefli, son derece yüksek ve tertemizdir.³⁹⁵

Râzi (ö. 606/1210) sahifelerin temizliği hakkında üç görüş olduğunu belirtmiştir. Birincisi; *“ona ne önünden ne de ardından batıl gelemes. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.”*³⁹⁶ âyet-i kerimesinde belirtildiği gibi batıldan temizdirler. İkincisi; kötü anılmaktan temizdirler. Zira Kur'an-ı Kerim en güzel zikirle anılır ve bu sahifeler en iyi sena ile övülür. Üçüncüsü; sahifelerin temizliği vurgulanarak, sadece temiz olanların dokunması gerektiği işaret edilmektedir.³⁹⁷ Sahifelerin tertemiz oluşu ile ilgili şu yorumlarda yapılmıştır. O Batıldan,³⁹⁸ kirden, fazlalık ve eksiklikten,³⁹⁹ yalandan, şek ve şüpheden, nifak ve dalaletten arındırılmış tertemiz sayfaları olan bir kitaptır.

2.4.2. İçecekler

Cennette verilecek nimetlerden biri de tertemiz içeceklerdir. Konuyla ilgili âyet-i kerime'de şöyle buyrulmuştur: *“Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”*⁴⁰⁰ Âyette tahur ifadesi geçmektedir. Bu ifade, taharet (temizlik) mastarının mübalağa sigasıdır. Buna göre şu manalara gelmesi muhtemeldir. Bu, dünyadaki içecekler gibi pis değildir.

³⁹³ el-Abese 80/11-16.

³⁹⁴ el-Beyyine 98/2.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 18/406.

³⁹⁶ *el-Fussilet* 41/42.

³⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/139.

³⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 25/540.

³⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 8/321.

⁴⁰⁰ el-İnsan 76/21.

Onların bedenlerinden bu içki, misk gibi bir koku saçılmasına sebep olduğu için netice itibariyle de pisliğe dönüşmez.⁴⁰¹

Âyette geçen (şeraben tahuren) diye isimlendirilen içecek biri içerisinde Kâfur bulunan ve diğeri zencefil katkılı iki çeşit içeceğin ikisinden de üstün olduğu belirtilmiştir. Yine bu içeceğin Allah tarafından içirilen, içine hiçbir katkı katılmamış, saf ve tertemiz içecek olduğu söylenmiştir. Bunu içenlerde Hakk'ın cemaline kavuşma neşesi doğar. Rivayete göre cennetliklere yiyecek ve içecek verilecektir. Başka bir rivayete göre bu, cennet kapısında bir kaynaktır. Kim ondan içerse Allah onun kalbinde kin, hile haset bırakmaz, hepsini çekip alır.⁴⁰²Bundan maksadın sırf ruhani olan bir içecek olup, insanı Allah'ın dışında her şeyden uzaklaştıran ilahi bir tecelli olduğu da söylenmiştir.

2.4.3. Temizliğin İnsan Üzerindeki Etkileri

Temizliğin insan üzerinde maddi ve manevi yönden birçok faydası vardır. Temizlik yaratılıştan gelen insan olmanın gereğidir. Bozulmamış insan fitratı her zaman temiz olana yönelir ve kirlilikten tiksindir. İnsanı en iyi yaratıcısı bildiği için göndermiş olduğu din vasıtasıyla temizliği emretmiştir. Temizlik asırlardan beri insanoğlunun en büyük alışkanlıklarında biridir. Temizlik insanlara farklı bir pozitif enerji vermekle beraber, temizlik yaptıktan sonra insanın içini bir huzur kaplamaktadır. Temiz insan toplum tarafından saygı görmekte benimsenmektedir. Bir kişi ne kadar kültürlü olursa olsun, giydiği kıyafetlerin temiz olmaması nedeniyle toplum tarafından kabul görmemekte dışlanmaktadır. Toplumun yapı taşları açısından en önemli unsur olan temizlik konusu, her tarafta karşımıza çıkabilmektedir.

Yaşanılan yerlerin temiz olması hem bireyin kendini huzurlu hissetmesi, kafasının rahat olması için önemli hem de bireyin çevresi ve çevresinin ona bakış açıları yönünden çok önemlidir. Hastalıkların ortaya çıkmasında ve yayılmasında temel sebep kirliliktir. İslam dini kişinin sağlığını koruyabilmesi için temiz olmasını öğütlemiştir.

Namaz kulun Allah Teâlâ ile buluşmasıdır. Bu buluşma insan ruhunun temizlenmesi için bir vesiledir. Kişinin Allah'ın huzuruna çıkarken maddi ve manevi olarak tertemiz olması da Allah'a karşı saygının gereğidir. Bedeni temizlik olan abdest ruh temizliği için bir ön hazırlıktır. Aynı zamanda abdest almak namaz kılmak için zihni bir temizlik anlamına da gelir.

İnsan kirlendiğinde aşağılık kompleksine kapılabilir. Huzur-u ilahiyeye durmaktan çekinir. Bu durumdayken şeytan ona vesvese verir. Nitekim bir âyette şöyle

⁴⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 22/353.

⁴⁰² Çelik, *Hakkın Daveti*, 5/315.

buyurulmaktadır. “...Sizden Şeytan’ın vesvesesini gidermek, kalplerinizi kuvvetlendirmek ve ayaklarınızı sabitleştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu.”⁴⁰³ M. Hamdi Yazır ayetin tefsirinde şu ifadeler yer vermiştir: Sizi bu suyla temizlesin ve arındırsın. Abdestinizi, guslünüzü yapmanıza yarasın da bu yüzden gönlünüzü huzura kavuştursun. Müslüman cünüp olduğunda kendinden tiksindir, gusül yapamazsa kalbi rahatsızlık duyar. Temizlik her nimetin temeli kabul edilmiştir. Bu hikmete bağlı olarak Allah temizliğe yaraması bakımından suyun faydasını ve hikmetini zikretmiştir.⁴⁰⁴

İnsan ne kadar temiz olursa hissedeceği huzur da o kadar artacaktır. Huzurun tam anlamıyla gerçekleşmesi için maddi ve manevi temizliğin ikisinin bir arada olması gerekir. Örneğin kişi namaz için abdest aldığı anda maddi olarak temizlenmenin huzurunu bir nebze duyacaktır. Ama haram yemekten sakınmadığında namazdan aldığı huzur azalacaktır.

Manevi temizliğin de insan üzerinde birçok etkisi vardır. Manevi temizlik denilince akla ilk olarak kap temizliği gelir. İnsanı davranışlarını kalbinde oluşan duygular yönlendirir. Dünya ve ahiret mutluluğu elde edebilmesi için insanın öncelikle kalbini küfür, şirk, nifak, hased gibi manevi kirlere temizlemesi gerekir. Kalbini bu tür kirlere arındırdığında etkilerini dünyada görmeye başlayacaktır. Temizliğin insan üzerinde burada zikrettiğimizden çok daha fazla etkisi vardır.

⁴⁰³ el-Enfâl 8/11.

⁴⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık vd., 4/227.

3. SONUÇ

Temizlik denilince Kur'an'da ilk akla gelen kelime “tahâret kelimesidir. Tahâret kelimesi maddi ve manevi temizliği kapsayacak şekilde şümullü bir kelimedir. Her türlü temizlik için “tahâret” kelimesi kullanılsa da mahiyet itibariyle bu temizlikler birbirinden farklılık gösterir. Kur'an'da tahâret kelimesinin “hayızdan temizlenme, abdest, gusül, teyemmüm, günahlardan arınma, helal gibi anlamlarda kullanılır.

Kur'an'da temizlik manasında kullanılan diğer bir kelime tezkiye kelimesidir. Temizlik, tezkiye kelimesinin anlamlarından sadece bir tanesidir. Tezkiye kelimesi anlam yelpazesi geniş bir kelimedir. Temizlik manasında kullanıldığı yerlerde daha çok manevi arınmayı ifade etmektedir. Tayyib kelimesine geldiğimizde ise o daha çok güzel, hoş insanın fitratına uygun olan temizlik manasında kullanılmıştır. Tasfiye kelimesinin ise kalbi ve nefsi manevi kirlere arındırma manasına gelmektedir.

İslâm'da temizlik bir bütündür. Dolayısıyla maddi ve manevi olarak ikisine birlikte riayet edildiğinde sağlıklı netice alınacaktır. Maddî temizlik denilince elbise temizliği, el, ayak, ağız ve burun temizliği tüm vücudun temizliği, kastedilir. Hükmî temizlik ise maddî temizliğin yanında kişinin hükmen ve manen temizlenmesidir. Bu temizlik türüne ibadet amaçlı temizlikte denilmektedir. Yani bu temizlik yapılmadan birtakım ibadetler yapılamaz.

Manevî temizlik, kişinin ahlak, nefis ve kalbini, davranışlarını her türlü çirkin eylemlerden temizlemesidir. Dinimizin temizliği bir bütün olarak emretmesine rağmen günümüzde bazı Müslümanlar temizliğin sadece tek boyutuyla ilgilenmektedirler. Kimileri dış temizliğe son derece önem verip manevi temizliği ihmal ederken, kimileri de önemli olan iç temizliktir diyerek maddi temizliği ihmal edebilmektedir. Bu iki tutum da yanlıştır. İslâm'da maddi ve manevi temizlik biri diğerinde daha önemli değildir. İkisi aynı derece de öneme sahiptir.

İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilmesi için bedenini ve ruhunu her türlü zararlı şeylerden uzak tutması Kur'an'ın temizlik anlayışının temelidir. Toplum olarak da insanların bir arada müreffeh bir hayat sürebilmeleri de yine kendilerini ve çevrelerini tertemiz tutmaktan geçmektedir. Dünyada yaşanan pandemi sürecinde de yine İslâm'ın bidayetinden itibaren hep ilk sıraya koyduğu temizlik olgusunun ne kadar önemli olduğu görülmüştür.

Kur'an'da temizliğin unsurlarından da bahsedilmektedir. Maddi temizliğin ana unsuru sudur. Maddi unsurların yanında birtakım manevi unsurlar da vardır. Bunlar da insanları manevi yönden temizler. Örneğin tövbe kişiyi yaptığı tüm günahlardan arındırır. Yine iyilikler kötülükleri gidererek manevi temizlik sağlar.

Allah Teala Kur'an'da kimi şahıs ve nesneleri temiz olarak nitelendirmiştir. Bunlardan Hz. İsa'yı kafirlerin kendilerinden veya yaptıklarından kurtararak temizleyeceği vurgulanmıştır. Kur'an'da temiz olarak nitelendirilen nesnelerden biri içeceklerdir. Allah cennettekiler için tertemiz içecek olduğunu haber vermiştir. Temiz olarak nitelenen bir diğer nesne ise sahifelerdir. Buradaki temizlikten maksat sahifelerin şeytanın dokunmasından uzak ve batıldan beri olmasıdır.

Nihayetinde Kur'an'ın temizlik anlayışı maddi temizlikle başlamakta, ancak bununla yetinmeyip dinin asıl gönderiliş gayesi olan insanın küfür, şirk, hased, kibir, gibi manevi kirlerden arınmasını, böylece iman ile başlayan ve ihsan ile taçlanan bir kulluk kıvamına ulaşmasını hedeflemektedir. Yine Kur'an, bizlere bu dünyada sahibi tarafından tertemiz bir şekilde emanet edilen ruh ve bedenimizi aldığımız gibi Allah'a teslim etmeyi gaye edinmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed F. (1990). *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur‘ani’l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmed Hâmid Hüseyin vd. (2004). *Mu‘cemü’l Vasîd*. (nşr. Abdülaziz en-Neccâr). Kâhire: Mektebetül Şurukî’ d Düvelîyye.
- Alper, H. (2020). Münafık. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 564-566). Ankara: TDV Yayınları.
- Altuntaş, H. (2018). Manevî arınma tövbe. *Diyanet Aylık Dergi*. 336, 7.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2011). *Kur‘an-ı Kerîm Meâli*. (12. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd el-Hüseyinî. (t.y.). *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsiri’lKur‘ân’il-azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî* (Cilt. 1-30). Beyrut: Dar’ul-Fikr.
- Ateş, S. (2000). İhlas. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 21, ss. 535-537). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ateş, S. (2002). *Kur‘ân Ansiklopedisi*. (Cilt. 1-30). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat Yayınları.
- Bağdâdî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. (2009). *Zadü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*. (Cilt. 1-6). (A. Öztürk, Trc.). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Baytop, T. (2020). Misvak. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 30, ss. 190-191). İstanbul: TDV Yayınları.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhammed. (1989). *Me‘âlimü’t-tenzîl* (Cilt. 1-8). (M. A. Nemr, Thk.). Riyad: Daru’t Tayyibe.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. (2011). *el-Envârü’t-T-tenzil ve esrârü’t-te’vil* (Cilt. 1-5). (A. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Bilmen, Ömer N. (2015). *Büyük İslâm İlmihali* (5. Baskı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Binol, A. (2014). *Kur‘an’a göre tezekki*. Yüksek Lisans Tezi, Yöktez, (354980).
- Boynukalın, M. (1996). Teyemmüm. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 41, ss. 50-52). İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. (1979). *el Câmiu’s-sahîh* (Cilt. 1-8). (M. Özdemir, Thk.). İstanbul: Mektebetü’l İslâmi.
- Bursevî, İsmail H. (2019). *Rûhu’l-beyân* (Cilt. 1-23). (H. K. Yılmaz – Ö. Çelik – S. Derin – M. Toprak, Trc.). İstanbul: Erkam Yayınları.

- Canan, İ. (1995). *Ayet ve hadislerin ışığında çevre ahlakı*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. (1957). *Tâc'ul luga ve sıhâhu'l Arabiyye*. (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr.). Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Cilacı, O. (1994). Dua. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 9, ss. 529-530). İstanbul: TDV Yayınları.
- Cürcânî, Seyyid Ş. (1997). *Kitabut- tarifât*. (1. Baskı). (A. "Erkan, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2004). Merhamet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 29, ss. 184-185). Ankara: TDV Yayınları.
- Çelik, H. (1995). *Temizlik doğudan gelir*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çelik, Ö. (2013). *Hakk'ın daveti Kur'an-ı Kerîm meâli ve tefsiri* (Cilt. 1-5). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Çelik, Ö. vd. (2019). *Üsve-i Hasene 2*. (Cilt. 1-2). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Demir, Ş. (2007). Kur'an'da zekât kavramının etimolojik ve semantik analizi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28, 115.
- Demirci, M. (2017). *Kur'an'ın ana konuları*. (16. Baskı). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dihlevî, Ahmed Şah Veliyyullah. (2012). *Huccetullahi'l-Baliğa*. (Cilt.1-2). Beyrut: Dar'u İbn-i Kesîr.
- Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2007). Niyet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 33, ss. 169-172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk.(2007). *Sünen-i Ebî Dâvûd*. (Cilt,1-3). (Ebu Mahrus Ömer b. Mahrus, Thk.). Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle tasavvuf sözlüğü*. Trabzon: Kalem Yayınları.
- Erkal, M. (1997). Zekât. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 197-207). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (t.y.). *Tehzîbü'l-luga* (Cilt. 1-15). (A. Mahmûd M. A. Neccâr, Thk.). b.y.: Dâru'l-Mısriyye.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmet. (1424/2003). *Kitabü'l-'ayn* (Cilt. 1-4). (A. Hindavî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. (2016). *İhyâ-u ulûm'id-din*. (1-4). (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Merve Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. (2007). *Âdâbü's-sohbe ve'l-müâşere*. (Y. Murâd, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Görmez, M. (2023). *Kalbin erbaini*. Ankara: Otto Yayınları.
- Günay, Hacı M. (2009). Su. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 37, ss. 432-437). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hamidullah, M. (1996). *İslam'a giriş*. (C. Aydın, Çev.). Ankara: TDV Yayınları.
- Haseni, İbn Acîbe. (2011) *bahrü'l medîd fi tefsiri'l Kur'âni'l Mecid Kur'an'ın tefsiri ve tasavvufî İşaretleri*. (Cilt. 1-11). (D. Selvi, Trc.). İstanbul: Semerkant Yayınları.
- Hücvîrî, Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. (1982). *Keşfü'l-maḥcûb*. (S. Uludağ Trc.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîyya. (1399/1979). *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*. (Cilt.1-6). (A. M. Harun, Thk.). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Hâim, Ahmed b. Muhammed. (1992). *et-Tibyan fi tefsiri garibi'l-Kur'an* (F. Enver, Thk.). Kahire: Daru's-Sahabe.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. (1985). *el-Müsned*. (nşr. Ebû Hâcir M. S. Besyûnî). Beyrut: y.y.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. (2002). *es-Sîret ün-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebubekir. (1957). *et-Tıbbun-nebevî*. Kahire: Daru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Şihâbiddîn b. Ömer. (2000). *Tefsîru'l- Kur'ân'il-azîm* (Cilt. 1-15). (M. S. Muhammed, Thk.). Kahire: Mektebetü'l Kurtuba.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. (t.y.). *Sünen-i İbn Mâce* (Cilt. 1-2). (M. F. Abdulbaki, Thk.). Beyrut: Dar'u İhyai't-Türas.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. (t.y.). *Lisânü'l-Ârab* (Cilt. 1-15). Kahire: Dâru'l-Meârif.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullâh b. Enes. (1962). *el-Muvatta*. (nşr. A. Abdüllatîf). Kahire: y.y.
- İbn Sîde, Alî b. İsmâîl ed-Darîr. (1421/2000). *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam* (Cilt. 1-11). (A. Hindavî, Thk.). Beyrut: Dâr'ul-Kütübî'l İlmiyye.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi'r-Rağîb. (2020). *Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. (Mustafa Yıldız, Trc.). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Karagöz, İ. (2017). *Dini kavramlar sözlüğü*. (7. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Karaman, H., vd. (2020). *Kur'an yolu türkçe meâl ve tefsir* (Cilt. 1-5). (7. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Kara, M. (1997). Havf. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss. 528-531). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kayhan, M. (2002). *Kur'ân'da çevre kavramı ve çevre-insan ilişkisi*. (Doktora Tezi) Yöktez. (110268).

- Kızıklı, S. Z. (2008). Rics. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 87). İstanbul: TDV Yayınları.
- Komisyon. (2021). *İlmihal*. (Cilt. 1-2). Ankara: TDV Yayınları.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (t.y.). *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an* (Cilt. 1-24). (A. et-Türkî, Thk.). Beyrut: Dâr'ul-Fikr.
- Kuşçular. R. (2006). *Her yönüyle temizlik*. (4. Baskı.). İzmir: Rehber Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. (2007). *Letâ'ifu'l-işârât* (Cilt. 1-3). Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (2008). *Te'vîlâtü'l-Kur'an tercümesi* (Cilt. 1-18). (Y. Ş. Yavuz- S. K. Sandıkçı çev.). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. (t.y.). *Tefhimu'l-Kur'an* (Cilt. 1-7). (M. H. Kayani, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib. (2003). *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*. (Cilt. 1-5). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. (1972). *el-Câmiu's-sahîh* (Cilt. 1-5). (M. F. Abdulbaki, Neş.). Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (2011). *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Cilt. 1-3). (Y. A. Bedivî, Thk.). Beyrut: Dârü Ibn Kesîr.
- Özçelik, M. (2018). *İmam Gazâlî'de nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi. Doktora Tezi, Yöktez, (530361)*
- Öztürk, Y. (1998). Kalbin mühürlenmesinde insan iradesinin rolü. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 3.
- Padak, M. (2022). *Bir sayfa bir âyet bir hikmet*. Ankara: TDV Yayınları.
- Paksoy, K. (1999). Kur'an'a abdestli dokunmakla ilgili rivayetlerin tahlili. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5,4.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. (1980). *Mefâtihu'l gayb* (Cilt. 1-32). Beyrut: Dar'ul Kütüb'il-İlmiyye.
- Abdullah, M. Rıza, (2011.) *Tefsiru'l-Kurani'l-Hakim (Tefsiru'l-Menar)*. (1-12). Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Sâbûnî, Muhammed A. (1984). *Revaiû'l-beyan Tefsîru âyâtü'l-âhkâm mine'l-Kur'an* (Cilt. 1-2). İstanbul: Dersaadet Yayınları.
- Kutub, Seyyid. (t.y.). *Fî Zılâli'l-Kur'an* (Cilt. 1-16). (B. Karlığa Çev.). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2000). İman. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 212-214). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Suyûtî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir. (2012). *ed-Dürrul mensur fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Cilt. 1-16). (Yıldız. z. çev:) İstanbul: Ocak Yayınları.
- Şener, M. (1996). Gusûl. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 14, ss. 213-214). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şimşek, H. İ. (2015). Tasavvufta kalbin kirlenmesi ve temizlenmesi konusu. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/28, 35-48.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. (2001). *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Cilt. 1-26). (A. et-Türkî, Thk.). Kahire: Dâr'ul-Hicr.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. (t.y.). *Sünen-i Tirmizî* (Cilt. 1-5). (İ. U. Avd, Thk.). Beyrut: Dar'u İhyai't-Turas.
- Topaloğlu, B. (2012). Tövbe. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 41, ss. 279-283). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Takva. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 39, ss. 484-486). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2011). Tasfiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 127-128). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yalçın, İ. (2008). Saç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 367-368). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yapıcı, A. (1997). *İslam'da tövbe ve dini yaşayıştaki rolü*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yazır, M. H. (t.y.). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt. 1-10). (İ. Karaçam, Sâd.). İstanbul: Azim Yayınları.
- Yerinde, A. (2011). Tayyib. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 196-197). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1994). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. (2. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2010). Gaflet girdabı. *Altınoluk Dergisi*. 288, 8.
- Yılmaz, Ö. (2014). Tasavvuf geleneğinde müridin insan yetiştirmedeki rolü. *Keşkül Dergisi*. 32, 32.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (1414/1994). *Tacu'l-arûs min cevahiri'l-Kâmus* (Cilt. 1-22). (A. A. Ferrac, Thk.). Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. (2008) *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi-t-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Cilt. 1-6). Beyrut: Daru'l-Fikr.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. (1419/1998). *Esâsu'l-belâğâ* (Cilt. 1-2). (M. B. Uyûnü's-Sûd, Thk.). Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye.

ÖZGEÇMİŞ

Eren YILDIZ, İlköğrenimi Demircilik Köyü İlköğretim Okulunda tamamladı. 13.06.2014 tarihinde Yıldızeli İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 10.06.2019 tarihinde ise Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ İlahiyat programından mezun oldu. 2021 yılında Ürgüp Müftülüğüne bağlı Taşkın Paşa Köyünde İmam-Hatip olarak göreve başladı. Halen İmam- Hatip olarak görev yapmaktadır. üç yıllık evlidir.

